

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
BATI DİLLERİ VE EDEBİYATLARI
(İSPANYOL DİL VE EDEBİYATI) ANABİLİM DALI

TÜRKÇE VE İSPANYOLCADA FİİL ÇATISI

Yüksek Lisans Tezi

Tahsin AYDOĞDU

Ankara-2007

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
BATI DİLLERİ VE EDEBİYATLARI
(İSPANYOL DİL VE EDEBİYATI) ANABİLİM DALI

TÜRKÇE VE İSPANYOLCADA FİİL ÇATISI

Yüksek Lisans Tezi

Tahsin AYDOĞDU

Tez Danışmanı
Doç. Dr. Hale Toledo

Ankara-2007

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
BATI DİLLERİ VE EDEBİYATLARI
(İSPANYOL DİL VE EDEBİYATI) ANABİLİM DALI

TÜRKÇE VE İSPANYOLCADA FİİL ÇATISI

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı :Doç. Dr. Hale Toledo

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

İmzası

.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....

.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....

Tez Sınavı Tarihi

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE**

Bu belge ile, bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim.
(/05 /2007)

Tezi Hazırlayan Öğrencinin
Adı ve Soyadı

Tahsin AYDOĞDU
İmzası

ÖNSÖZ

“*Türkçe ve İspanyolcada Fiil Çatısı*” adlı bu çalışmaya esas olarak günümüzde her geçen gün artan karşılaştırmalı dilbilimi araştırmalarının daha da çoğalmasına katkı sağlamak amacıyla karar verdik. Ayrıca İspanyol Dili ve Edebiyatı eğitimine başladığım ilk yıllardan bu yana karşılaştığım birçok ilgili insanımızın “İspanyolca zor mu, İspanyolca dil bilgisi özellikleri bakımından Türkçeye mi; yoksa İngilizceye mi benzemektedir?” şeklinde sayısız sorularına muhatap oldum. Bu çalışmamızın bu ilgili insanlarımızın merakını gidermeye az da olsa katkıda bulunacağını sanıyoruz. Bir de dil öğrenimin bütünselliği olgusu vardır ki o da dilin her yönüyle eksiksiz öğrenilmesi anlamındadır. İşte bu açıdan dil eğitimine baktığımızda görürüz ki “*fiil çatısı*” kavramının da son derece doğru ve eksiksiz olarak öğrenilmesi bir gerekliliktir. “*Türkçe ve İspanyolcada Fiil Çatısı*” adlı bu çalışmamızın özellikle İspanyolca öğrenmek isteyenlerin bu gereksinimine de cevap verecek bir çalışma olduğuna inanıyoruz.

“*Türkçe ve İspanyolcada Fiil Çatısı*” adlı çalışmamız konuya ilişkin terimlerin açıklandığı giriş bölümünün ardından gelen iki ana bölümden oluşmaktadır. İncelememizin birinci bölümünde Türkçede fiil çatısı deyince akla gelen *etken çatı, edilgen çatı, dönüşlü çatı, işteş çatı, ettirgen çatı, oldurgan çatı, geçişli ve geçişsiz çatı* hakkında bilgiler vererek bunların kullanım özelliklerini belirlemeye çalıştık. Çalışmamızın ikinci bölümünde ise İspanyolcada fiil çatısı deyince akla gelen *etken çatı, edilgen çatı, dönüşlü çatı, işteş çatı ve ettirgen fiiller* hakkında bilgiler verdik. Ayrıca İspanyolcanın bir özelliği olarak hem işteşlik hem

dönürlülük hem de edilgenlik bildiren *seli* yapıları inceledik, kullanım özelliklerini, sınırlılıklarını ortaya koymaya çalıştık.

Çalışmamızın konusu her iki dilde yer alan eylem çatıdır. Çalışmada her iki dilde işlek olarak kullanılan fiil çatılarının dillerin her birinin kendi içinde gösterdiği özellikleri ortaya konulmuş ve bunların farklı ve benzer yanları karşılaştırmalı olarak sunulmuştur.

Bu çalışmanın her aşamasında bana yol gösteren, beni destekleyen her zaman yanımda olan değerli hocam Sayın Doç. Dr. Hale Toledo'ya, Sayın Doç. Dr. Nil Ünsal'a, Sayın Doç. Dr. Erkan Yurtaydın'a ve sevgili meslektaşım, Türkçe öğretmeni Hilal Budak'a teşekkürlerimi sunmayı bir borç bilirim.

Tahsin AYDOĞDU

ANKARA, 2007

İÇİNDEKİLER

Sayfa No:

ÖNSÖZ.....	i
İÇİNDEKİLER	iii
GİRİŞ	1
1. TÜRKÇEDE ÇATI	14
1.1. TÜRKÇE GRAMERİNDE ÇATI.....	14
1.2. ETKEN ÇATI	18
1.3. EDİLGEN ÇATI	25
1.4. DÖNÜŞLÜ ÇATI	35
1.5. İŞTEŞ ÇATI.....	43
1.6. ETTİRGEN ÇATI.....	48
1.7. ÇATI EKLERİNİN ÜST ÜSTE KULLANILMASI.....	63
1.8. DEĞERLENDİRME	69
2. İSPANYOLCADA ÇATI.....	73
2.1. İSPANYOLCA GRAMERİNDE ÇATI.....	73
2.2. EDİLGEN ÇATI	82
2.3. DOLAYLAMA ŞEKLİNDE OLUŞTURULAN EDİLGEN ÇATI ..88	
2.3.1. “SER” FİİLİYLE DOLAYLAMA ŞEKLİNDE OLUŞTURULAN EDİLGEN ÇATI	88
2.3.2. “ESTAR” FİİLİYLE DOLAYLAMA ŞEKLİNDE OLUŞTURULAN EDİLGEN ÇATI	98
2.4. DÖNÜŞLÜ EDİLGEN ÇATI VE “SE”Lİ YAPILAR	101

2.5. EDİLGEN CÜMLELERDE POR EDATININ KULLANILMASI.....	116
2.6. ETTİRGEN FİLLER	124
2.7. İŞTEŞ FİLLER	129
SONUÇ	133
TÜRKÇE ÖZET	136
İNGİLİZCE ÖZET	138
KAYNAKÇA	140

GİRİŞ

Tezin Konusu

Tezin konusu, Türkçe dilbilgisinde, Türk Dil Kurumu'nun Türkçe Sözlüğündeki (1992) verilerden hareketle; yalın eylemlerde ettirgen, edilgen, dönüşlü ve işteş biçimbirimleriyle gerçekleşen tüm çatı genişlemelerini göz önüne alarak Türkçedeki çatı kavramını evrensel dilbilgisinin ilkeleri ışığında İspanyolcadaki “*voces verbales*” (fiillerde çatı) kavramıyla karşılaştırılarak iki dildeki varsa ortak yanları, benzerlikleri ve farklılıkları ortaya koymak; ayrıca bu iki dilde eylem çatılarının kullanılışındaki ayrımların ve benzerliklerin belirlenmesini amaçlamaktadır.

Tezin Gereçelenmesi

Bilindiği gibi, çağımıza adını veren iletişimin en önemli unsuru dildir. Teknoloji, tıp veya herhangi bir bilim dalındaki yenilikler toplumdan topluma, bireyden bireye bilgisayarla da olsa mutlaka dil aracılığı ile iletilmektedir. Bu nedenle dil araştırmaları büyük önem taşımaktadır. Küreselleşen dünyada bu dil araştırmalarının önemi bir kat daha artmaktadır. Özellikle de bugün sayısız ülkenin resmî dili olan İspanyolca alanında bu çalışmaların yapılması tarihî bir zorunluluktur.

Dil öğretimin en önemli hedefi; kuşkusuz dilin inceliklerini, bütün ifade olanaklarını bir bilgi olarak değil; beceri olarak kazanmaktır. Öğrenme etkinliği, bilgi aktarma, kavrama ve uygulama olarak üç aşamada değerlendirilebilir ve sonuncu olan uygulamanın dil öğretimin asıl hedefi olduğu kabul edilir. Dilbilgisi öğretimi, gerek ana dili, gerekse yabancı dil olarak Türkçe öğretimi alanında tartışılan bir sorun olmuştur. Türkçe dilbilgisi özellikle sözdizimi alanında kimi batı dillerinin dilbilgisi kitaplarına egemen olan geleneksel dilbilgisi modelini temel hareket noktası olarak almış, çoğu zaman batı dillerine dönük bir yorumlama, sınıflama ve tanımlamalar olduğu gibi Türkçeye uyarlanmıştır. (Uzun.1998:7-8). Böylesi bir yöntem izlenerek hazırlanan Türkçe dilbilgisi kitapları, Türkçenin betimlenmesiyle ilgili evrensel nitelikli çalışmalara önemli bir yarar sağlamadığı gibi, ana dili ve yabancı dil olarak Türkçe dilbilgisi öğretimine veri oluşturmak noktasında da yetersiz kalmıştır.

Börekçi, “Türkçe Öğretimi Bakımından Çatı Kavramı” adlı makalesinde, “Çatı ulamı, Türkçenin anlatım gücüne önemli ölçüde katkı sağlayan, ifadeyi zenginleştiren bir yapı özelliğidir. Türkçenin önemli inceliklerinden ve zenginliklerinden biridir. Ancak yapılan testler ve gözlemler sonucunda çatı konusunda öğrenme düzeyinin bilgi aktarma aşamasında kaldığı saptanmıştır.” bulgusunu ortaya koyduktan sonra ana dili öğretiminde çatı kavramının önemli bir unsur olduğu görüşünü ortaya koymuştur.(Börekçi. 2004:487)

Dilin öz niteliklerinden biride onun bir sistem olmasıdır. Herhangi bir dilin öğretimi de o dil sisteminin yapısının kavranması temeline dayanır ve düşüncelerine o sisteme uygun olarak biçim verme becerisini kazanmaya yönelik olarak yapılır. Bunun için dili oluşturan bütün unsurların sistem anlayışıyla birbirine bağıntılı olarak

öğrenilmesi/öğretilmesi gerekir. Bu nedendir ki “çatı” kavramı da dil sisteminin bir unsuru olarak çok iyi öğrenilmelidir. Bu hem ana dili öğrenimi için gereklidir hem de yabancı dil öğrenimi için bir şarttır.

Türkçe dilbilgisi kitaplarında çatı konusu genellikle sözcük türetimi boyutunda ele alınmış, çatı ekleri dilbilgisi kitaplarında çoğunlukla eylemden eylem türetme ekleri olarak görülmüştür. Bu durum yapmayı amaçladığımız çalışmamızı zorlaştırmaktaysa da enstitümüz Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı öğrencilerinden Işıl Çırakoğlu'nun, Prof. Dr. F. Sema Barutçu Özönder danışmanlığında hazırladığı Türkiye Türkçesi ve Türkmen Türkçesinde “ÇATI” Kavramı(2002) adlı yüksek lisans tezi bize oldukça büyük yarar sağlayacaktır.

Tezin Amacı

Bu çalışmanın öncelikli amacı, Türkçe Sözlükte tanımlanan Türkçe'de çatı kavramına paralel olarak Real Academia'nın İspanyolca Sözlüğünde tanımlanan *la voz* (çatı) kavramıyla karşılaştırıp her iki dilde yalın eylemlerin hangi çatı ekleriyle genişleyebileceklerini; işteş, dönüşlü, edilgen ve ettirgen çatı eklerinin nasıl kullanıldığını, biçimsel benzerlikleri ve farklılıkları ortaya koymaktır.

Tezin Yöntemi

Çalışma, Türkçe dilbilgisi kitaplarının “çatı” bölümlerinde yer alan açıklamalarla, Türkçe Sözlükte yer alan yalın eylemlerin çatı genişlemesi konusunda sergilediği özelliklerin İspanyolca dilbilgisi kitaplarında yer alan “la voz” (çatı)

bölümünde yer alan açıklamalarla, İspanyolca sözlüklerde yer alan yalın eylemlerin çatı genişlemesi konusunda gösterdiği özellikle karşılaştırma yöntemi esasına göre incelenecektir.

Çalışmada önce Türkçe dilbilgisi çerçevesinde işteş, dönüşlü, edilgen ve ettirgen çatılar sırasıyla incelenecek, sonra da İspanyolca dilbilgisi çerçevesinde işteş, dönüşlü, edilgen ve ettirgen çatılar sırasıyla incelenecek, daha sonra ise her iki dilde çatı kavramı konusunun gösterdiği benzerlik ve farklılıklar ortaya konacaktır.

Tezin Sınırlılıkları

Türkçe dilbilgisi kitaplar ve konu hakkında 2002 yılında yazılmış iki Türkçe tez, çalışmanın Türkçede çatıya ilişkin bölümünde temel alınacaktır. Bu kitaplar Dilbilgisi (Ediskun,1963), Dilbilgisi (Gencan,1971), Türk Dil Bilgisi (Ergin, 1998), Türkçenin Grameri (Banguoğlu,1995), Türkçe El Kitabı (Gülensoy, 2000); Türkçede Çatı Kavramı ve Çatı Ekleri (Yücel, Türk Gramerinin Sorunları II), yararlanacağımız tez ise Türkiye Türkçesi ile Türkmen Türkçesinde Çatı Kavramı'dır (Çırakoğlu,2002) .

Çalışmamızın İspanyolca'da çatı kavramıyla ilişkili bölümünde ise esas olarak şu kitap ve makale kaynaklarından yararlanılmıştır;

Colotto, L. *La Voz Pasiva en Español* (İspanyolcada Edilgen Çatı), Fernández, A., Vázquez, G., Martí, M.A., *Las Alternancias de Cambio de Foco* (Odak Değişiminin Alternatifleri) Mendikoetxea'nın ise İspanyol Kraliyet Akademisinin hazırlattığı ve bir çok dilbilimcinin ortak çalışması olan *Gramática descriptiva de la*

lengua espaola (İspanyol Dilinin Gramerinin Tanımlanması) adlı temel başvuru eserinde yer alan “*Construcciones con se: medias, pasivas e impersonales* (Se’li Yapılar: Orta, Edilgen Çatılar ve Şahıssız Yapılar), *Construcciones pasivas* (Edilgen Yapılar) adlı makalelerinden yararlanacağız. Wonder, J, P. *Las formas reflexivas y la voz pasiva* (Dönüşlü Biçimler ve Edilgen Çatı) adlı çalışmalardır.

Var olan Türkçe ve İspanyolca dilbilgisi kitaplarının yöntem, bakış açısı ve biçem yönünden hemen hemen aynı olması nedeniyle başvuru kaynaklar sınırlı tutulmuştur.

Tezin Bölümleri

Tez bir gramer kategorisi olarak çatı kavramının açıklandığı giriş bölümünü takip eden iki ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Türkçe dilbilgisi çerçevesinde işteş, dönüşlü, edilgen ve ettirgen çatılar ayrı ayrı incelenecektir. İkinci bölümde İspanyolca dilbilgisi çerçevesinde işteş, dönüşlü, edilgen ve ettirgen çatılar sırasıyla incelenecektir. Çalışma sonucunda elde edilen bilgilerin doğrultusunda; her iki dilin çatı kavramı konusunun gösterdiği benzerlik ve farklılıklar ortaya konacaktır.

Bir Gramer Kategorisi Olarak Çatı

Çatı [(voz-İsp.),(voice-İng.)] kavramı bugüne kadar dilbilimle uğraşan bir çok araştırmacı tarafından başlı başına konu edinilmiştir. Çatı kavramını ele alan dilbilimciler kavramı daha çok dilbilgisel roller bağlamında değerlendirmektedirler.

Araştırmaların daha çok batı dilleri uzmanlarınca yapılması, ve batı dillerinde “çatı” denince de akla *aktif* ve *pasif* çatının gelmesi; bunların temelinde de geçişli ve geçişsizliğin bulunması bu ikisinin de eylemdeki nesle ile doğrudan doğruya bağlantılı bulunması nedeniyledir.

Sanchez, Martin, Matilla ortak çalışmalarında İspanyolca’da çatı kavramı hakkında bilgi verirken şunları söylemektedirler; Aktif cümlede konuşan kişinin bütün dikkatini öznenin yaptığı işin, eylemin üzerinde topladığını, pasif cümlede ise konuşanın ilgisinin yapılan işten etkilenen nesneye yöneldiğini, nesneye vurgu yapmak için edilgen yapı kullanılmaktadır.(Sanchez, Martin, Matilla.1988:135)

Swan, çatı (voice) kavramını, active ve passive başlığında şöyle tanımlamaktadır.Aktif cümlede işi yapan kişi ,özne önce gelir; önemli olan öznenin ne yaptığıdır. Pasif cümlede ise işi yapan değil ne yapıldığı önemlidir. Geçişli bir eyleme dolaylı tümleç getirilerek eylem pasif yapılabilir. (Swan. 1988: 457)

Deny’ye göre çatı ekleri eylemin bildirdiği iş ve oluşun gerçekteşmesinde öznenin içinde bulunduğu durum ve koşulları değiştirmekte, başkalaştırmaktadır. Bu başkalaşma eylem kök ve gövdelerine, çatı eki/ekleri getirilerek gerçekteştirilmektedir. (Deny. 1971:343-344)

Türkçede çatı kavramı hakkında en güzel değerlendirmelerden birini de Less yapmaktadır. König’in aktarımı ile Lees şöyle diyor. “Türkçede ki çatı kategorisinin sözcük türetme açasından çok ilginçtir, birbirinden ayrı birkaç dilbilgisel kategoriye hem evrensel hem de özgün bir biçimde birleştirir. Dünya dillerinin bir çoğunda etmen ve etkilenenin özne olabildiğini ve etmen ya da etkilenen özneler arasındaki ayrılığın ad ya da fiile etkilenen eklerle sağlanır. Türkçede de bu ayrılık eyleme

değişik görevi olan çatı ekleri olarak tanımlanan bir takım eklerin eklenmesiyle meydana gelir. Bu dört çatı eki; edilgenlik eki, dönüşlülük eki, işteşlik eki ve ettirgenlik ekleridir. Ve bu dört çatı eki fiil kök ya da gövdesinden hemen sonra yer alırlar ve bazı kısıtlamalarla birlikte de kullanılabilirler.” (Less.1973:504/ aktaran, König.1983:111)

Ediskun, fiil çatısı kavramının doğrudan tanımını vermeden önce konunun anlaşılır olması açısından ön bilgiler verdikten sonra tanımı vermektedir. Fiil, bir eylem, bir iş bildirir. İş yapana özne; öznenin yaptığı işten etkilenen varlığa da nesne denir. Bu duruma göre fiilin gösterdiği iş:

- a) ya belli bir yapıcı ister veya istemez,
- b) ya kendi hareketlerinden doğrudan doğruya etkilenen bir varlık, nesne ister yada istemez;
- c) bazen yapıcı, özne ile etkilenicinin, nesne aynı varlık olduklarını kendi yapısında birleştirmek ister;
- d) bazan da kendi hareketini birden fazla yapıcının birlikte karşılıklı veya ortaklaşa meydana getirdiklerini belirtmek ister.

Bir fiilin belli bir yapıcı veya belli bir etkilenici isteyip istemediği, yapıcı ile etkileniciyi kendinde birleştirip birleştirmedeği, kendi hareketinin birden fazla yapıcı tarafından meydana getirilip getirilmediği o fiilin kök veya gövdesinden anlaşılabilir.

İşte kök veya gövdenin gösterdikleri bu özelliklere fiil çatısı adı verilir.

Gencan'a göre çatı; eylemin nesnelere ve öznelerine göre olan ilişkileridir. Bu belirlemeye göre eylemler ikiye ayrılmaktadır: geçişli ve geçişsiz eylemler. Kitapta geçişli eylemlerin, eylemin bildirdiği işten etkilenen bir nesne bulduklarını; buna karşın, geçişsiz eylemlerin nesne almayan eylemler olduğu söylenmektedir. Gencan devamla "...bir geçişsiz eylemin kök yada gövdesine, uyarına göre -t, -ir, -tir, eklerinden birisi gelmekle geçişli olur. Bunlara *oldurgen* denir.... Geçişsiz eylemler eklerle geçişli olabildikleri gibi ; geçişli eylemlerde ikinci, üçüncü kereden geçişli olur ... Bunlara *ettirgen* denir... Yalnız bu eylemlere ikiden çok ek takmak sakıncalıdır, anlamı kavramak güçleşir, söylenişi sevimsiz olur, "*Yazdırtırdım.*" Bunda üç geçişme var..."

Gencan daha sonra, öznelerine göre eylemlerin çatıları konusunda bilgi vermekte ve öznelerine göre eylem çatılarını *etken, edilgen, dönüşlü ve işteş eylemler* olmak üzere dört bölümde incelemektedir. Ve bunları şöyle tanımlamaktadır:

Etken eylemler; Özneleri yapıcı olan eylemler etken çatılıdır.

Edilgen eylemler; Edilgen tümcelerde eylemlerin anlattığı işten, oluş ve kılıştan; yani eylemden etkilenmiştir. Özneleri etkilenen eylemler edilgen çatılıdır.

Dönüşlü eylemler; Hem etken, hem edilgen gibi görünen bu eylemlerde öznelerin etkileri kendilerine dönmektedir. Dönüşlü denmesi de bundandır.

İşteşlik eylemleri; Eylem tabanlarının sonu sesli ise -ş, sessiz ise -iş ekleriyle türetilen eylem gövdelerine beraberlik, karşılık anlamı veren ve işin bir den çok özne tarafından yapıldığını gösteren eylemlerdir. Bir de nitelik eşitlik anlamı veren -le+ş eki vardır. Bu eylemler sıfatlardan ve adlardan türetilir. (Gencan. 1992:171-178)

Aksan, fiil çatısını “eylemin özneye ve nesneye ilişkisi açısından görev ve anlamca tamamlanmasını sağlayan biçimi” olarak tanımlar. (Aksan:1976:85). Çatı eklerinin kullanımlarının fiilin aldığı özne ve nesnenin durumuna göre değiştiğini belirtir. Böylece fiilleri çatıları bakımından şu biçimde sınıflandırır.

- a) etken fiil
- b) edilgen fiil
- c) dönüşlü fiil
- d) işteş fiil
- e) ettirgen fiil

Etken fiiller, al-, sat-, bil-, gibi geçişli, ya da git-, ol-, dur-, var-, gibi geçişsiz olabilirler.

Ergin, 1998’de çatı kavramını şöyle açıklamıştır: “Fiil kök ve gövdelerinin karşıladığı hareketler iki çeşitlidir. Bunlardan bir kısmında hareketin yönü dışarıya doğrudur, tesir edeceği nesle bağlı olduğu şahsın dışındadır. Böyle hareketleri karşılayan fiillere *geçişli fiiller* diyoruz. Geçişli fiiller bir yapma ifade ederler... İkinci çeşit hareketlerde ise hareketin yönü içe doğrudur, tesir edeceği nesle bağlı olduğu şahıstır. Böyle hareketleri karşılayan fiillere de *geçişsiz fiiller* diyoruz. Geçişsiz fiiller bir olma ifade eder. Fiilin gösterdiği hareket, yapana yönelir, yapana tesir eder. Onun için bu fiillerde şahıs, yapan değil olandır. Bu yapma veya olma, geçişli ve geçişsiz ana bölümleri içinde fiiller nesne faaliyetlerinin cinsine göre tabii çeşit çeşit hareketleri karşılarlar. Bu hareketler içinde aynı cinsten olanlar vardır.

Bunlara göre de fiiller bir takım çeşitlere ayrılır: dönüşlü-dönüşsüz, aktif- pasif, meçhul, ortaklaşmalı, faktitif gibi” (Ergin.1998:282)

Banguoğlu, 1995’te olumsuzlukları da çatı konusu içinde değerlendirmiştir. “Kimse söz içinde fiilin gerçekleşmesinde farklı işleyişler alır: Etkiler, etkilenir, olumsuz davranır v.b. Başka bir açıdan fiil tabanı farklı görünüşler alarak kimsenin söz içindeki işleyişini belirtir:

Bekçi dövdi. Bekçi dövüldü. Bekçi dövmedi.

Fiil tabanının fiil çekiminden önce aldığı bu değişik şekillerden her birine *görünüş (aspecto)* diyoruz. Türkçede fiilin aldığı ekler çeşitlidir ve özel eklerle sağlanır. Fiil tabanının bu tür çeşitlenmesine fiilin çatısı diyoruz. Dilimizde fiil çatısı altı görünüşten meydana gelir.

1. <i>Yalın Görünüş</i>	<i>döv-mek</i>
2. <i>Olumsuz Görünüş</i>	<i>döv-me-mek</i>
3. <i>Edilen Görünüş</i>	<i>döv-ül-mek</i>
4. <i>Dönüşlü Görünüş</i>	<i>döv-ün-mek</i>
5. <i>Karşılıklı Görünüş</i>	<i>döv-üş-mek</i>
6. <i>Ettirgen Görünüş</i>	<i>döv-dür-mek</i>

Kitapta çatı kavramı yukarıdaki gibi tanımlanmış sonra da bu altı çatı tek tek açıklanmıştır. (Banguoğlu.1995:411-419)

Gülensoy, çatılarına göre fiiller alt başlığında; fiillerin ÖZNE ve NESNESİNE göre gösterdiği özelliği **çatı** olarak tanımladıktan sonra fiilleri ÖZNE alıp almayışlarına ve öznelerinin özelliklerine göre beş sınıfa ayırmaktadır ve onları şöyle sıralamaktadır.

- a. etken fiiller
- b. edilgen fiiller
- c. dönüşlü fiiller
- d. işteş fiiller
- e. meçhul fiiller

Bu sıralamadan sonra da bu beş çatı türünü örneklerle açıklamaktadır.(Gülensoy.2000:404-406)

Tanımlar dilbilgisel bir kategori olarak **çatı** kavramını farklı yönleriyle, değişik biçimlerde açıklamaktadır. (1) deki tümcelerin eylemleri bir çok dilde anlam ve biçim yönünden birbirinden farklıdır.

1. a. Ali camı kırdı.
- b. Ali camı kırdırdı.
- c. Cam kırıldı.

Bu tümceler İspanyolcada sırasıyla,

- a. Ali rompió la ventana
- b. Ali hizo romper la ventana.

c. La ventana fue rompido.

biçiminde, İngilizcede:

a. Ali broke the window.

b. Ali had the window broken.

c. The window was broken.

Almancada ise:

a. Ali zerbrach das fenster.

b. Ali liess das fenster zerbrechen.

c. Das fenster ist zerbrachen.

biçiminde gerçekleşmektedir.

Çatı kavramını Korkmaz, “özne veya nesnesinin fiilin gerçekleşmesindeki farklı durumları belirtmek üzere, fiil tabanına çekimden önce fiilden fiil üreten belirli eklerin getirilmesiyle meydana gelen değişik görünüşlerdeki fiil şekli” olarak tanımlamıştır. (Korkmaz: 1992:35)

Hengirmen çatıyı, “Eylemlerin özne ile nesne arasında çeşitli açılardan ortaya çıkan bağa göre taşıdığı dilbilgisel özelliklerin genel adı”biçiminde tanımlayarak kavramın dilbilgisel işlevine dikkat çekmiştir.(Hengirmen:1999;94)

Konu hakkında bir kitap yazan Ömer Demircan ise “ M. Ergin çatı eklerini yapı eklerinden saymamaktadır. Buna yapısal bir gerekçe bulmak güçtür, çatı ekleri yeni sözcük türetmede kullanılıyorsa da bunların dilbilgisel ilişkileri düzenleyen

eklerden olduğunu yadsımaya yetmez” diyerek çatı eklerini yapı ekleri olarak değerlendirmektedir.

Çatı kavramını anlambilimsel açıdan bir odak kaydırma süreci olarak değerlendirenler de vardır. Tümcede önem verilen, vurgulanan ögenin, bir odak noktası oluşturduğunu belirtmekte, odak noktasının, belli bir içerikle ilgili bakış açısını belirlediğini vurgulamaktadır. Buna göre çatı değişimleri , bu amaca yönelik farklılaşmaları ifade eden ve Türkçede, kendini eylem üzerinde de açık eden bir dilsel işlemdir.(Akerson.2000:132-137)

İncelenen kaynaklarda “çatı”konusunun iki başlık altında incelendiği görülmektedir. Birincisi eylemin özneyle kurduğu ilişkiye göre çatı; *etken- edilgen*. Ve ikincisi eylemin nesneyle kurduğu ilişkiye göre kurduğu çatı; *geçişli - geçişsiz*. Dönüşlü çatının, yüklemnin hem özneyle hem nesneyle ilişkisine göre belirlendiği kabul edilebilir. Ettirgenlik biçimbirimleri, bazı durumlarda geçişsiz bir eylemi geçişli bir eyleme dönüştürdükleri için (oldurgan eylem), ettirgen çatının da özne ve nesneyle ilişkisi olduğu düşünülmelidir. İşte çatının neye göre belirlendiği konusunda ise tam bir birliktelik görülmemektedir.

Buraya kadar aldıklarımızı özetlersek, çatı kategorisinin en eski gramer eserlerinde bile var olduğunu, batı kaynaklarında çatının özne ile tümleçleri arasındaki ilişkileri düzenleyen sistemler olarak tanımlandığını, eyleyen- eylem ilişkisini düzenleyen bir dilbilgisi ulamı olduğunu. Aynı zamanda birde sözlüksel boyutunun da var olduğunu belirtmeliyiz.

1. BÖLÜM

TÜRKÇE'DE ÇATI

1.1. Türkçe Gramerinde Çatı

Türkçede çatı kavramının ele alınışı, batı dillerindekinden oldukça farklıdır. Batı dillerinde çatı, yalnızca eylemlerin geçişlilik ve geçişsizlik özelliğinden yola çıkılarak değerlendirilmekte ve bunun sonucunda ortaya yalnızca iki çatı ortaya çıkmaktadır. Türkçede ise öğelerin birbirleriyle olan ilişkilerindeki birtakım farklılıklar nedeniyle ikiden fazla çatı incelenmektedir.

“Çatı”, Zeynep Korkmaz’ın *Gramer Terimleri Sözlüğü*’nde “özne veya nesnenin fiilin gerçekleşmesindeki farklı durumlarını belirtmek üzere, fiil tabanına, çekimden önce fiilden fiil üreten belirli eklerin getirilmesiyle meydana gelen değişik görünümlerdeki fiil şekli”(1992:35) olarak tanımlanmıştır. Yine aynı yerde çatı ekleri de “ fiil kök veya gövdelerinden olumsuzluk, dönüşlülük, edilgenlik, işteşlik gibi farklı görünümlere sahip fiil çatıları meydana getirmeye yarayan ekler” olarak geçmektedir.

Türk Dil Kurumu, Türkçe Sözlükte çatıyı “ özne ve nesne durumlarına göre, belirli çatı eklerinin fiil kök veya gövdelerine getirilen türev” (1992:282) olarak tanımlamakta ve ek yardımıyla kurulan çatıları; işteş, dönüşlü, edilgen, ettirgen olarak sıralamaktadır.

Banguoğlu, çatı başlığı altında şu bilgileri vermektedir: Banguoğlu 1995'te olumsuzluk ekini de çatı konusu içinde değerlendirmiştir. "Kimse söz içinde fiilin gerçekleşmesinde farklı işleyişler alır: Etkiler, etkilenir, olumsuz davranır v.b. Başka bir açıdan fiil tabanı farklı görünüşler olarak kimsenin söz içindeki işleyişini belirtir. Fiil tabanının fiil çekiminden önce aldığı bu değişik şekillerden her birine *görünüş* (*aspect*) diyoruz. Türkçede fiilin aldığı ekler çeşitlidir ve özel eklerle sağlanır. Fiil tabanının bu tür çeşitlenmesine fiilin çatısı diyoruz (*voice*). Dilimizde fiil çatısı altı görünüşten meydana gelir. Yalın, olumsuz, edilen, dönüşlü, karşılıklı, ettiren görünüş" (1995:411)

Ediskun, "Bir fiilin belli bir yapıcı ya da belli bir etkilenici isteyip istemediği, yapıcı ile etkileniciyi kendinde birleştirip birleştirmedeği , kendi hareketinin birden çok yapıcı tarafından meydana getirilip getirilmediğini gösteren özelliklere fiil çatısı"(1990:219) adını vermekte ve Türkçede özneye göre etken, edilgen, dönüşlü, işteş; nesneye göre de geçişli, geçişsiz, oldurgan ve ettirgen çatılar olduğunu kabul etmektedir.

Gencan, eylem çatılarını, "eylemlerin nesne ve öznelerine göre olan özellikleri"(1992:171) biçiminde tanımlar. Bu tanımları da Ediskun'un görüşleriyle örtüşür. Bir eylemin ikiden fazla oldurgan ettirgen eki alması durumunu da eylemin geçişlilik derecesini artırma çabası olarak algılar.

Less, Türkçedeki çatı kategorisinin sözcük türetme açısından çok ilginç olduğunu, birbirinden ayrı birkaç dilbilgisel kategoriye hem evrensel, hem de özgün bir biçimde birleştirdiğini ileri sürer. Dünya dillerinin pek çoğunda etmen ve etkilenenin özne olabildiğini ve etmen ya da etkilenen özneler arasındaki ayrılığın ad

ya da fiile eklenen eklerle belirtildiğini söyler. Türkçede de bu ayrılık eyleme değişik görevi olan bir dizi ekin eklenmesiyle belirtilir. Bu ekler edilgenlik eki, işteşlik eki, dönüşlülük eki ve ettirgenlik ekidir. Çatı ekleri fiilin kök veya gövdesinden hemen sonra yer alırlar ve bazı kısıtlamalarla, birlikte de kullanabilirler. (aktaran König;1983:111)

Gülensoy, çatılarına göre fiiller alt başlığında; fiillerin özne ve nesnesine göre gösterdiği özelliği *çatı* olarak tanımladıktan sonra fiilleri özne alıp almayışlarına ve öznelerinin özelliklerine göre beş sınıfa ayırmaktadır ve onları şöyle sıralamaktadır. Etken, edilgen, dönüşlü, işteş, meçhul. (2000:404).

Bilgin, eylemde çatı başlığında, çatıyı eylemin nesne ve özne ile bağıntı türünü gösteren ulamdır, şeklinde tanımladıktan sonra nesne-eylem bağıntısına göre eylemleri geçişli ve geçişsiz eylem olarak iki gruba; özne eylem bağıntısına göre de eylemleri etken, edilgen, dönüşlü, işteş, (karşılıklı işteşlik ve birlikte işteşlik) ettirgen eylem olarak beş gruba ayırmaktadır. Devamla değişik işlevli birden çok çatı ekiyle kurulan eylemlere de çok çatılı eylemler tanımını uygun görmüştür.(2002:417-427)

Ergin,(1998) “çatı” kavramına kitabında ayrıca ver vermekte fiil türeten ekler konusunu işlerken konuya dolaylı olarak değinmektedir.

Şimdiye kadar verilen bilgilerden de anlaşılacağı gibi Türkçe’de eylemlerde çatı kavramının ekler yardımıyla sağlanıp sağlanmadığı ve çatıların sayısı konusunda tam bir mutabakat bulunmamaktadır. Ancak adını andığımız uzmanların hepsi çatı kavramına hem özne hem de nesne düşünülerek yapılmış sınıflandırmalar olduğu düşüncesindedirler.

Bizim bu çalışmadaki amacımız hangi tanımlamanın en uygun olduğu konusunda karar vermek veya bu tanımların gerçekliğini ispat etmek değildir. Biz yalnızca Türkçe “çatı” kavramı hakkındaki genel bilgileri verdikten sonra İspanyolca’daki “voz” kavramı hakkında açıklamalarda bulunacağız, sonuçta ise her iki dildeki kavramın türetilmesi, biçimlenmesi, kullanılmasındaki benzerlik ve farklılıkları ortaya koyacağız. Bunun için de temel kaynak olarak Gencan’ın *Dilbilgisi* (1992) adlı eserini alacağız -ki elimizde 1971 baskısı da mevcuttur. Çünkü bu kitap yıllardır orta öğretim dilbilgisi müfredatına kılavuzluk yapmış bir eserdir. Bu nedenle bu kısmı bitirmeden önce Gencan’ın görüşlerini bir kez daha anmakta yarar var. Zira çalışmamızın Türkçe kısmını Gencan’ın tanımlamasına uygun olarak şekillendireceğiz.

Gencan’a göre çatı eylemin nesnelere ve öznelerine göre olan ilişkileridir. Bu belirlemeye göre eylemler ikiye ayrılmaktadır: geçişli ve geçişsiz eylemler. Kitapta geçişli eylemlerin, eylemin bildirdiği işten etkilenen bir nesne buldukları; buna karşın, geçişsiz eylemlerin nesne almayan eylemler olduğu söylenmektedir. Gencan devamla “...bir geçişsiz eylemin kök yada gövdesine, uyarına göre -t, -ir, -tir, eklerinden birisi gelmekle geçişli olur. Bunlara *oldurgan* denir..... Geçişsiz eylemler eklerle geçişli olabildikleri gibi; geçişli eylemlerde ikinci, üçüncü kereden geçişli olur ... Bunlara *ettirgen* denir... Yalnız bu eylemlere ikiden çok ek takmak sakıncalıdır, anlamı kavramak güçleşir, söylenişi sevimsiz olur, “*Yazdırttırdım.*” Bunda üç geçişme var...”

Gencan daha sonra, öznelerine göre eylemlerin çatıları konusunda bilgi vermekte ve öznelerine göre eylem çatılarını *etken, edilgen, dönüşlü ve işteş eylemler* olmak üzere dört bölümde incelemektedir. Ve bunları şöyle tanımlamaktadır;

Etken eylemler: Özneleri yapıcı olan eylemler etken çatılıdır.

Edilgen Eylemler: Edilgen tümcelerde eylemlerin anlattığı işten, oluş ve kılıştan; yani eylemden etkilenmiştir. Özneleri etkilenen eylemler edilgen çatılıdır.

Dönüştü eylemler: Hem etken, hem edilgen gibi görünen bu eylemlerde öznelerin etkileri kendilerine dönmektedir. Dönüştü denmesi de bundandır.

İşteşlik eylemleri: Eylem tabanlarının sonu sesli ise –ş, sessiz ise –iş ekleriyle türetilen eylem gövdelerine *beraberlik*, *karşılık* anlamı veren ve işin bir den çok özne tarafından yapıldığını gösteren eylemlerdir. Bir de *nitelik eşitlik* anlamı veren “-le+ş” eki vardır. Bu eylemler sıfatlardan ve adlardan türerler. (Gencan.1992:171-178)

1.2. Etken Çatı

Dilimizde eylem yalın durumdayken genel olarak işi yapan konumunda; yani etken olduğu kabul edilmektedir. Gülensoy etken çatıyı kısaca şöyle tanımlamaktadır. “Öznesi yapıcı (bir işi, hareketi gerçekleştiren) olan fiillere *etken fiiller* denir”.

Baybars bardağı kırdı.

Aybars bugün çok çalıştı.” . Gülensoy (404:2000)

Banguoğlu'nun “yalın görünüş” diye sözünü ettiği eylem çatısı da etken çatıyla uyuşmaktadır. “yalın görünüşte fiiller olup biteni gerçeklerler, doğrularlar, bu yönden olumsuz görünüş karşısında *olumlu görünüş* (aspect affirmatif) adını alırlar.

Bunun gibi yalın görünüşte fiiller – geçişli olsun geçişsiz olsunlar –belli ve kılıcı bir kimseyi gerektirirler. Bu yönden de edilen görünüş karşısında *etkin görünüş* diye anılır.(1995:412)

Bilgin ise etken eylemi şöyle tarif etmektedir. “Öznenin eylemde anlatılan işe doğrudan katıldığı eylem biçimidir. Başka bir deyişle, öznesi belli olan, işi öznenin anlattığı belli olan eyleme *etken eylem* denir. Söz dizimine yalnız kip ve kişi ekleriyle katılan tüm eylemler etken eylemdir.

Mavi bir imla hatası gözlerin

Sular söylesin şimdi seni”

(Gonca Özmen.Ay Zamani)

“... Karmen’i ne de hoş, ne de yanık çalıyordu.”

(Osman C:Kaygılı, Çingeneler)

“Sevgisiz bir çağa haklı bir itirazı yazdık.”

(Bedrettin Aykın, İmgesi Yaz) Bilgin (420:2002)

“Turgut, Yalçın’ı çağırdı .

Ben gideceğim.

Çocuk uyumuş.

Tüm cümlelerde özneler, eylemlerin anlattığı işi oluş ve kılışı; yani eylemi yapmaktadırlar, yapandır; özneler yapıcıdır.

Özneleri yapıcı olan eylemler ETKEN çatılıdır.”(Gencan.174:1992)

Ediskun, fiil çatısı kavramının doğrudan tanımını vermeden önce konunun anlaşılır olması açısından ön bilgiler verdikten sonra tanımı vermektedir. Fiil, bir eylem, bir iş bildirir. İşi yapana özne; öznenin yaptığı işten etkilenen varlığa da nesne denir. Bu duruma göre fiilin gösterdiği iş:

- e) ya belli bir yapıcı ister veya istemez,
- f) ya kendi hareketlerinden doğrudan doğruya etkilenen bir varlık, nesne ister yada istemez;
- g) bazen yapıcı, özne ile etkilenicinin, nesne aynı varlık olduklarını kendi yapısında birleştirmek ister;
- h) bazen de kendi hareketini birden fazla yapıcının birlikte karşılıklı veya ortaklaşa meydana getirdiklerini belirtmek ister.

Bir fiilin belli bir yapıcı veya belli bir etkilenici isteyip istemediği, yapıcı ile etkileniciyi kendinde birleştirip birleştirmedeği, kendi hareketinin birden fazla yapıcı tarafından meydana getirilip getirilmediği o fiilin kök veya gövdesinden anlaşılabilir.

İşte kök veya gövdenin gösterdikleri bu özelliklere fiil çatısı adı verilir.

Eylemlerin yalın hallerinin etken olduğu gibi, dönüşlülük ve işteşlik eki almış biçimlerinin de etken olduğu görülmektedir. “Fiil etkisinin kimse üzerine dönüşlü ya da doğrudan doğruya, ya da dolayısıyla olur. Birinci halde kimse aynı zamanda cümlelerin nesnesi olur. Nesne kimsenin ta kendisidir.

Kadıncağz döğündü. = Kadıncağz kendini dövdü.

Yıkanacak mısınız? = Kendinizi yıkayacak mısınız?

Bu tür dönüşlü fiiller etkin olur. Fakat geçişli fiil sayılmazlar. Çünkü başka bir varlık üzerinde etkili değildirler ve nesne almazlar.(Banguoğlu.415:1995)

Dönüşlü eylemlerde her zaman etken çatılı eylemlerden türetilirler ve tıpkı etken çatıda olduğu gibi dönüşlü çatıda da özne yalın halde bulunur. İşte çatılı eylemler de çoğu zaman etken eylemlerden türerler ve özneleri birden çok sözcükle belirtilir ya da çoğul biçimdedir.

Utku saçlarını taradı.(etken)

Utku tarandı.(dönüşlü)

Utku, Umut'u buldu.(etken)

Utku ile Umut buluştular.(işteş- etken, birden çok özne)

“Dönüşlü eylemlerde her zaman etken çatılı eylemlerden türetilirler ve tıpkı etken çatıda olduğu gibi dönüşlü çatıda da özne yalın halde bulunur.” İşte tam bu tespitten dolayı son zamanlarda araştırmacılar bu etkin çatı kavramına karşı fikirleri sürmeye başlamışlardır. Aslında bu karşı koyuşlar Banguoğlu'nun “*yalın görünüş*”tanımına kadar uzanmaktadır. Örneğin Delice makalesinde “etken çatı” ayrımı yapmamıştır. König de çatı eklerini işlerken etken çatıdan söz etmemiştir.

Etken çatılı eylemlerin bazı önemli özelliklerini şu şekilde belirtebiliriz.

- a- Etken çatıdaki eylemler geçişli eylemlerle birlikte kullanıldıklarında iki tür ilişki kurar. Burada eylemin özneyle ve öznenin de nesneyle kurduğu ilişki ortaya çıkıyor. Hareketi gerçekleştiren öznenin yaptığı işin etkisi belirtme durumundaki bir ada geçer.

Öğrenci kalemi açtı.

Hademe çiviye tahtaya çaktı.

Bu örneklerdeki “açtı, çaktı” eylemlerinin bir yandan özne ile (o, o) ilişkisi vardır, bir yandan da bu işlerden etkilenen nesnelere (kapıyı, çiviye) ile ilişkisi vardır.

b-Etken çatıdaki eylemler geçişsiz eylemlerle kullanıldıklarında bunların daha çok bir tek ilişki kurmaya yönelik oldukları gözlemlenir. Geçişsiz eylemlerde nesne olmadığı için bu tür kullanımlarda eylemin ilişkisi yalnızca özneye olur.

Uzandım, kitap okudum.

Odada oturuyorum.

Bu tümcelerdeki “uzandım, oturuyorum” eylemleri geçişsizdir. Bu nedenle bu eylemler yalnızca özne ile ilişki kurarlar.

Bir nesne üzerinde etkili olan eylemler, etken çatıda olduklarından işi bizzat özne yapar ve onun etkisi bir nesneye geçer; ancak belirtme durumundaki nesne olan sözün anlamına göre işin ona etkisi değişik olur:

a-Nesne olan sözler belirli bir varlığı anlatıyorsa, işin etkisi doğrudan doğruya o varlığa geçer. O varlığın işten doğrudan etkilenmesi durumunda varlıkta bir takım değişiklikler olur. Nesne bir durumdan başka bir duruma geçer.

O öğretmen oldu, annesiyle Antalya'ya eşya taşıdı.

b-Nesne olan sözler bir varlığı değil de soyut bir düşünceyi anlatıyorsa işin hareketin ona geçmesi, sözcüğün mecazi anlam kazanmasıyla mümkün olabilir. Nesne açık,

somut bir kavramı anlatmadığı için işin etkisi nesneye fiziksel açıdan değil, düşünsel açıdan geçer.

Can , öğretmeninin sözünü dinledi.

Ayşe'nin sorununu sonra çözeriz.

Bir düşüncenin ortaya çıkmasını anlatan “ demek, söylemek, sormak” gibi eylemlerin etkisinin bir nesneye geçmesi aktarma yoluyla olur; çünkü bu eylemlerde öznenin nesne ile kurduğu ilişki, düşünseldir. Bu durumda özne, nesne ile olan ilişkisini ortaya çıkarır.

Siz bana her şeyi söylediniz.

Hastanenin nöbetçi doktoru yok mu diye soruyorum.

Eylemler ve onların nesnelere, anlamca benzer sözler olsalar ve soyut bir düşüncüyü değil de açık bir düşüncüyü, hareketi, varlığı anlatsalar bunların etkisi bir nesne üzerinde görülür. Genellikle geçişli eylemlerde olduğu gibi, nesnelere durumunda bir değişiklik ortaya çıkar; *içki içmek, yemek yemek* örneklerinde olduğu gibi.

Geçişli eylemler etken çatıyla kullanıldıklarında öznenin şu hareketlerini ya da durumlarını gösterir.

Öznenin boşluktaki hareketini, onun bir yerden başka bir yere geçmesini ya da durduğu yerdeki hareketini gösterir. *Gel-, var- gez-, gir-, çık-, v.b.*

Ahmet okula gitti.

Sahilde gezerdim.

İzmir'e saat anda vardık.

Kedi ağaca çıktı.

Öznenin boşluktaki hareketsizlik, kıpırtısızlık durumunu gösterir. *Otur-, yat-, kal.*

Hayal kırıklığına uğrayan Can odasında kaldı.

Oğlum biraz etken yat.

Öznenin fiziksel açıdan ya da ahlaki ve ruhsal açıdan durumunu gösterir. *Kork-, kız-, öfkelen-, hayran ol-, v.b.*

Karanlıkta korkmaz mısın?

Buz pateni sporcularına hayran oldum.

Öznenin dış görünüşündeki veya genel durumundaki değişiklikleri anlatır, *çoş-* örneğinde olduğu gibi.

Seyirci alkışladıkça coşuyordu.

Öznenin bir şeyi yapmaya çalıştığını gösterir: *çabala-, didin-, uğraş-* gibi.

Çocuk dere kenarında kurbağayı şişirmeye çalışıyordu.

Umut yüzerek bana yetişmeye çalışırdı.

1.3. Edilgen Çatı

Türkçede meçhul, edilen adlarıyla da bilinen ve oldukça sık kullanılan bir çatıdır. Edilgenlik , -n, -(1)n (-ın, -in, -un, ün) ve -ıl, (-ıl, -il, -ul, -ül)ekleriyle gerçekleştirilmektedir. Gencan, öznelerine göre eylemlerin çatıları başlıklı bölümde şöyle açıklamaktadır edilgen çatıyı;

“Yalçın çağrıldı.

Sular çekilmiş.

Kapı açıldı.

Şiir okunuyor.

Etkenlerde özneler yapıcıdır. Oysa bu tümcelerde özneler (italikle yazılmıştır), eylemlerin anlattıkları işlerden, oluş, ve kılışlardan etkilenmişlerdir. *Özneleri, yapılan işin etkisine uğrayan eylemler edilgen çatılıdır.”* (Gencan.1992:175)

Türkçede bütün eylemler, aslında etken çatılıdır. Edilgen eylemler, etkenlerden eklerle türemiştir. Geçişsiz- edilgen eylemlerin tümcelerinde özne bulunmaz. Bunların ancak üçüncü tekil kişileri kullanılır.

Bu söze gülünür. Örneğinde olduğu gibi.

Özneyi bilmiyorsak ya da söylemek istemiyorsak edilgen çatılı eylem kullanırız. Gerekirse, edilgen eylemin gerçek öznesi- tümcenin öznesi olarak değil- <tarafından> tümcenin tamlayıcısı olarak tümceye girer.

Çalığışu, Reşat Nuri Güntekin tarafından yazılmıştır.

Banguoğlu, bu konuyu hem fiilin çatısı başlığı altında hem de yapı bilgisi içerisinde fiilden üreme fiiller konusunda -il- fiilleri olarak değinmiştir. “-me-olumsuzluk ekinden sonra fiil çatı eklerinin en geniş kullanışı olanı –il- edilen ekidir. Çekim eki olarak edilen görünüşü meydana getirmek üzere her fiilin tabanına gelebilir sayılır. Eski Türkçede de en yaygın edilen eki olup burada sesliyle ve –l sesiyle biten tabanlara da geldiği görülür.bunlardan günümüze kalmış eski kelimeler vardır. (kocal-bunal) (Banguoğlu.1995:281)

Ergin, konuya yalnızca yapım ekleri içerisinde değinmiş ve edilgen çatıyı fiilden fiil yapma ekleri içerisinde ortaya koymuştur. “Türkçede pasiflik ve meçhul eki –l; -l’nin kullanılmadığı yerlerde ise –n’dir. Pasiflik ve meçhul eki geçişli fiillere de, geçişsiz fiillere de getirilmektedir. Bu ek geçişsiz yani olma ifade eden fiillerden meçhul fiiller yapar. Meçhul fiiller fail istemeyen, çekim sırasında faili olmayan, gösterdiği hareketin kimin tarafından yapıldığı belli olmayan fiillerdir: *durul-*, *gidil-*, *düşül-*, *yatıl-*, *girişil-*, *yetişil-*, gibi.(Ergin.1988:204)

Bilgin, öznesini belirlemenin olanaksız olduğu eylemler olarak tanımladığı “edilgen eylem”in ekinin –(i)l- ve –(i)n- olduğunu belirtir. Çalışmasında örnek olarak şu cümleleri verir.

Yaşanan unutulmuştur.

Ulaşım için artık araç kullanılmıyordu.

Kopyalandık topluca Dolly’dan önce bin dokuz yüz seksenlerden

Evimin yolu sanki beynimden silinmişti.

Edilgen çatılı eylemlerle kurulmuş cümlelerde nesne varsa, biçimsel olarak özneyi bulmak için yükleme sorulan “kim?” , “ne?” gibi sorulara yanıt verdiği için , bu nesneye sözde özne denir. *Sözde özne*, edilgen çatılı eylemlerle kurulmuş tümcelerde özne görevi üstlenmiş nesnedir.

Okullar kapatıldı.

Tümcede kapatma eylemi yapılıyor ancak bu eylemi yapan belirsiz. Yapılan eylemden etkilenen “okullar” nesnesi sözde öznedir.

Nesne almayan eylemlerde ise doğal olarak “sözde özne”den bile söz edilemez.

...iş arayanlara ve henüz düştüğü merdivenden kalkma fırsatı bulamayan ihtiyarlara çatıldı.

Bu örnek tümce nesne almayan edilgen çatılı eylem olduğundan sözde özne bile yoktur. (Bilgin.2002:420)

Ediskun, tüm çatıları “fiillerin çatısı” başlığı altında ele almıştır. Araştırmacı, fiillerin edilgen yapılması ile ilgili birtakım kurallar da ortaya koymaktadır. Eylemlerin genellikle etken çatılı olduğu ve ek yardımıyla edilgen hale getirildiği görülmüştür.

Türkçede etken çatılı eylem;

Ses bir ünlü yada /l/ ile biten kök veya gövdelerinden sonra -(I)n- eki ile; ünsüzlerle ve /l/ ünsüzü dışında bir ünsüzle biten fiil kök veya gövdelerine -(I)l- eki ile türetilmektedir. Ancak yukarıda Ergin’den alıntıladığımız gibi -(I)n- ekinin

kullanılması sık rastlanılan bir durum değildir. Ergin -n ekinin daha çok bir dönüşlülük eki olduğunu bugün pasiflik ve meçhullük ifade etse de bunun -l eki gibi sağlam bir durum almadığını ifade etmektedir. -n-li pasif ve meçhul fiillerin çok defa -l- ile tekrar meçhul yapılması da (başlanıl-, denil-, bulunul-, okunul-,) örneklerinde olduğu gibi bundandır.(Ediskun.1998:205)

Türkçede -lan- -len- biçiminde kalıplaşmış olarak kullanılan ekin, dönüşlülük ve edilgenlik anlamı kattığı da görülmektedir. Ediskun da bu konuya değinerek; *selamlan-*, *imzalan-*, *ağaçlan-* eylemlerini buna ek olarak göstermektedir. Bunlara bizim ekleyeceğimiz örneklerse; *çiçeklen-*, *aydınlan-*, *ilgilen-*, *budaklan-*, *dalgalan-*, *fiyatlan-*, *havalan-*, *bulutlan-*, *bilgilen-*, *böceklen-*, v.b. bu örnekleri dikkatlice incelediğimizde -lan- ikinin isimden fiil üretmek gibi bir özelliği olduğu da açıktır.

Burada sözü edilen -laş-, -lan-, eki Türkçede her dönemde çok işlek olarak kullanılmıştır. Günümüzde de gittikçe yaygınlaşan bir türetme ekidir. Bu ek üzerinde biraz fazlaca duracağız zira o kadar işlek bir türetme eki ki kendisi her alt başlıkta tekrar tekrar karşımıza çıkmaktadır. Konu hakkında “ Türk Gramerinin Sorunları toplantısı I” de bir bildiri sunan Akalın, bizlere şu bilgileri vermektedir.türkçenin her döneminde addan fiil türeten ekler içerisinde en işlek olanı +la, ekidir. Ek gittikçe işlekleşmekte anlam ve görev alanı sürekli gelişmekte, yalnızca Türkçe addan fiil türetmek için değil yabancı kaynaklı adlardan fiil türetme ihtiyacı hasıl olduğunda bu ekten yararlanılmıştır.

Batı kaynaklı adlara getirilerek üretilen fiillerin sayısı azımsanmayacak kadar çoktur. *program+la*, *şampuan+la*, *proje+le+n-dir*, *robot+la-ş*, *faks+la*, *pas+la-ş*,

sendika+la-ş bunlara örnektir. (Burada şunu belirtmeliyiz ki eğer makale bu günlerde yazılmış olsaydı *chat+le-ş* örneği de bu listeye eklenmiş olacaktı.)

-*la-* türetme ekiyle türetilen fiillerin; adlardan türemiş fiillerin çoğunun geçişli olduğunu görürüz. *av+la, avuç+la, diş+le, tuz+la, yayım+la*, ancak adlardan türediği halde geçişsiz olan fiillerde vardır. *baş+la, güneş+le, ter+le*, gibi.

Sıfatlardan türetilen fiiller ise genellikle geçişsizdir. *Geniş+le, hafif+le, serin+le, şişman+la, yavaş+la, zayıf+la-*. Geçişli olanlar da vardır; *kara+la temiz+le, yeni+le-* gibi.

Ekin en ilginç yanlarından biri ise, (ki bizi de en çok bu özelliği de ilgilendirmektedir) bazı adlara tek başlarına getirilemeyişidir. Türkçe veya ^{yabancı} kaynaklı bazı adlara bu ekin getirilmesinden sonra bir çatı eki getirilmesi ve ekin ancak bu şekilde kullanılış sahasına çıkması söz konusudur: *dil+le-n, yer+le-ş, hasta+la-n, aydın+la-t, kir+le-t, bronz+la-ş, can+la-ş, kanat+la-n, ev+le-n, haber+le-ş*-gibi. (Akalın.2004:92-93)

Edilgen çatıya tekrar dönecek olursak burada edilgen çatının, meçhul fiil diye anılan özelliği hakkında bilgi vermek istiyorum. “Kişisiz edilgen yapılarda etmen bulunmaz. Hemen her tür eylemden kurulan bu edilgen yapılarda dilbilgisel bir öznenin bulunması her zaman gerekli değildir.”(König.1983:118)

Bu su içilmez.

Fakülteye bu yoldan gidilir.

Banguoğlu, (1995:414) mantıkça kimsesi bir belirsiz zamir olan cümleleri de edilen görünüş de fiillerle kurarız:

Bu teklif yapılmaz.

Bir haber gönderilir.

Kişi sözünü tutmalı.

Börekçi ise meçhul fiiller konusundaki düşüncesini şöyle ifade eder. Geçişsiz fiillerle kurulan fiillerde özne silindiği zaman dil bilgisel özne geçecek bir ikinci katılan bulunmadığı için özne bakımından genel (belirsiz-meçhul) cümleler oluşur. “Öznesiz cümle kurulamaz” biçimindeki genel yargıdan dolayı bu cümlelerin edilgen cümlelerden ayrılmasında yarar vardır:

Gönül gurbet ele varma,

Ya gelinir, ya gelinmez. (Börekçi.2002:497)

Mantıkça özne belli olmadığında ya da onun belirtilmesi gerekmediğinde özne, tümce içinde söylenmez. Bu durumda işin birisi ya da bir varlık tarafından yapıldığı anlaşılır;ancak onun kim ya da ne olduğu bilinmez.

Halının her ilmeğinde alın terinin izi var.

En sevilen sanatçı seçilen adamı tanımıyoruz.

Terasa çiçek dikildi.

Öznesiz (meçhul) fiiller hakkında en geniş bilgiyi veren ise Yücel'dir, Yücel 'Türk Gramerinin Sorunları II' adlı toplantıda konuya ilişkin şu görüşleri ileri sürmüştür. Dilbilgisi eserlerinde müstakil bir “öznesiz (meçhul) çatı” başlığı açılmamıştır. Ancak bazı eserlerde edilgen çatı işlenirken –ıl- ve -(1)n- eki almış

geçişsiz fiillerin öznesiz oldukları belirtilmiştir. Edilgen çatı ile öznesiz çatı arasındaki farkı daha iyi görebilmek için şu cümleleri inceleyelim.

Bu yolda araba sürülmez.

Bu yolda araba bulunmaz.

Bu yolda durulmaz.

Bu yolda yürünmez.

Geçişli fiile kurulmuş yukarıdaki ilk iki cümlede nesne (araba), sözde özne görevindedir. Yani, bu iki cümlenin “özne”si vardır. sonraki iki cümlede ise “özne yoktur”. Çünkü *durulmaz* ve *yürünmez* fiillerine “ne? veya kim?” soruları sorulamamaktadır. Çatıyı belirlemede ölçümüz özne ile fiilin ilişkisi olduğuna göre, bu iki grup örneği aynı çatı altına almak, bizce doğru değildir. (Yücel.1994:176)

Ergin ve Gencan’dan aldığımız örneklerle bakarak “öznesiz çatıyı” şu esaslara bağlayabiliriz, diye devam eder Yücel:

a- Sonunda ünlü veya “ı” ünsüzü bulunmayan geçişsiz fiillerin öznesiz çatısı -ıl- ekiyle kurulmaktadır.

bakıl- bıkıl- dönül- giril- kalkıl- korkul- kaçıl- susul

b- İşteş çatılı fiiller, ıl- ekiyle “öznesiz çatı” ya dönüşmektedir:

alışıl- buluşıl- dertleşil- erişil- girişil- sözleşil- yetişil-

c- Dönüşlü çatılı fiillere –ıl- eki getirilince , öznesiz çatı kurulmaktadır.

çekinil-

ç- Ünlü veya “l” ünsüzüyle biten geçişsiz fiiller, -(ı)n- ekiyle öznesiz hale getirilmektedir.

aşlan- gelin- gülün- ölin- uyun- yürün- (Yücel.1994: 178-179)

“Eylem çatısı” kavramı gramer kitaplarında yeni yeni yer almaya başlamıştır. Ergin, bu konuya ekler bölümünde girmiş ve o bölümde “çatı” sözcüğünü kullanmış, işlevini temelde meçhul olmak üzere pasiflik olarak belirlemiştir. Ekin geçişsizlik eki olarak da adlandırılabilceğini savunmuştur. Banguoğlu, yapıbilgisinde konuya değinerek ekin “edilen” eki olduğunu belirtmiştir. Ayrıca şunu da belirtmekte yarar vardır. Banguoğlu, konuya hem fiil üreten ekler bölümünde hem de “fiilin çatısı” başlığı altında incelemiştir. Gencan’da, Gülensoy da konuyu “eylemin çatısı” başlığı altında incelemiştir. Bu örneklerden anlaşılıyor ki fiil çatısı kavramı her geçen gün daha sık kullanılmaktadır. Bizde çalışmamızda ekin bugün yaygın kullanılan adını kullanmaya özen gösterdik.

Çalışmamızda asıl edilgenlik ekinin –l- olduğunu ortaya koyduk. –n- ise yalnızca sınırlı durumlarda ve yukarıda belirtilen biçimlerde kullanıldığını daha çok dönüşlülük eki olarak değerlendiğini saptadık. –lan- ekiyle addan türemiş eylemlerin bir çoğunun dönüşlü olmasına rağmen, az bir bölümü de edilgendir. Ayrıca köklerinde –l- veya –n- ekini bulunduran ve edilgen çatı anlamı taşıdığı düşünülen eylemlerin ikinci bir edilgenlik eki alabildiğini de tespit ettik. Edilgen çatı genellikle uğrama, olma anlamı taşır.

Edilgen çatılı eylemlerde nesne, işin öznesi gibi görünmektedir; ancak bu özne gramerce özne, sözde özne tümce içinde aşağıdaki durumlarda bulunmaz.

Konuşan veya yazan kişinin amacı işi, hareketi yapanı değil de onun sonucunu göstermeye yönelik olursa edilgen yapı kullanılır ve özne tümce içinde bulunmaz.

Bu sorun sonunda çözümlendi.

Türküler söylenir, sazlar çalınır.

Yapraklar döküldü.

İşin, hareketin öznesi, tümce içinde olmasa da onun kim ya da ne olduğu önceki sözlerden anlaşılır. Bu durumda onu bir kere daha vurgulamaya gerek kalmaz.

Öğrenciler geldiler. Onlara karneler verildi.

Sofrayı hazırladık. Yemekler yenildi.

Hareketin mantıkça öznesi sonraki sözlerinden anlaşılır. Edilgen çatıdaki eylem bileşik tümcenin ilkinde varsa ikincisinde söylenmez.

Zil çalındı; öğrenciler çıktı.

Edilgen çatıdaki eylemlerin mantıkça öznesi, bazı işlerin yalnızca bazı idareler, iş yeri tarafından yapılması nedeniyle bilinebilir. Bu durumda mantıkça özneye tümcede yer verilmez.

Sınav tüm yurttan ve KKTC'de yapıldı.

Seçim sonuçları açıklandı.

Edilgen çatıdaki eylemlerin gösterdiği hareket ya da iş , başka hareket ya da işlerin çıkmasına neden olabilir. Bu durumda konuşan ya da yazan işi yapanı değil de

onun yaptığı iş sonucunda ortaya çıkan işi göstermek isteyebilir, bu nedenle özneye tümcede yer vermez.

Üstüne yük konulduğunda eşeklerin beli büküldü.

Medeni kanun çıkarıldığında kadınlar sevindi.

Buradaki örneklerden de anlaşılacağı gibi, edilgen çatıdaki eylemlerin yukarıdaki anlamlarda kullanılması çoğunlukla bileşik cümlelerde görülmektedir. Birleşik eylemin ilkinde anlatılan durum, ikinci tümcedekinin oluşmasına sebep olmaktadır.

Edilgen çatıdaki birtakım eylemler, anlamca bir kişinin yaptığı işi değil de “yapılan” işi gösterirler.

Kitaplar okundu.

Gazeteler dağıtıldı.

Yollar asfaltlandı.

Bu gibi eylemler, belli bir özne tarafından yapılmayan, genellikle birçokları tarafından yapıldığı için anların öznesi tümce içinde kullanılmaz. Bu onların öznesi olmadığı anlamına gelmez, yalnızca onun tümce içinde olmasının zorunlu olmadığı için dışarıda bırakıldığı için anlamına gelir.

Tümce içinde edilgen çatıdaki eylemle kullanılan “ben, siz, biz, siz”adılarından ya da birinci ikinci kişi ile birlikte kullanılan sözler olsa, orada işin öznesi bu adılar ve kişi ekleri ile gösterilir.

Sizin diplomanız burada saklanıyor,dedi.

O söz onun kulağına söylendi de kimse duymadı.

Dilimizde çatı eki almış gibi görünmekle beraber parçalanamayan eylemler de mevcuttur. Çatı ekleri ile türedikleri halde parçalanamayan eylemlerin bir listesini Kahraman (1996) tarafından çıkarılmıştır. Edilgenlik eki ile türediği bilinen ancak ayrılamayan eylemlerin *ardıl-, aşın-, dağıl-, darıl-,diril-, doğrul-, eksil-, kaykıl-kaykıl-, kurtul-, seyrel-, yamul-, yanıl-, yüksel-*, olduğu görülmektedir. Bu eylemlerin ikinci bir edilgenlik ekini alabildikleri de görülmektedir.

Ünlü ile biten eylemlerde edilgenlik ekinin -n; son sesi 'l' olan eylemlerde ünlü uyumuna göre -ın, -in, -un, -ün olduğu diğer tüm eylemlerde ise yine ünlü uyumuna göre -ıl, -il, -ul, -ül olduğu görülmektedir. Edilgenlik, öznenin başka bir varlık tarafından gerçekleştirilen bir işin etkisine maruz kalmasıdır.

Edilgen yapıların önemli bir özelliği, bunun pasif yapılar olmasıdır. Ayrıca Türkçede iki edilgenlik eki üst üste gelebildiği gibi geçişsiz eylemlerde edilgenleşebiliyor. Aktif bir yapının içinde edilgen çatıdan söz edilemez. Diğer çatılarda özne etkendir.

1.3. Dönüslü Çatı

Dönüslü çatı Türkçede yaygın olarak kullanılmaktadır. Bu çatının işi kendi kendine yapma ve yaptığı işten kendisi etkilenme biçiminde ikili anlam içermektedir. Bu da dönüslü çatının aynı zamanda etken olduğunu göstermektedir.

Türkçede dönüşlülük ekleri; -n, ın, (-ın, -in, -un, -ün), -Il (-il, -ıl, -ul, -ül) ekleridir. Son sesi ünlü olduğunda dönüşlülük eki –n’dir. Son sesi –l olan eylemlerde -ın eki dönüşlülük göstermektedir.

Dönüştü eylem, öznenin kendisi için ya da kendisi üzerinde gerçekleştirdiği devinimin, işin, oluşun doğrudan doğruya ya da dolaylı olarak etkisine uğradığını göstermektedir ve geçişli eylem köklerine eklenebilir. (Deny.1941:344-345)

Eylemin gösterdiği işten etkilenenin yine işi yapan olması, eylemin ayrıca nesne almasını gerektirmeyeceğini düşündürebilir; ancak Banguoğlu, fiil çatıları başlığı altında dönüştü görünüşlü eylem başlığı altında ve yapı bilgisi bölümünde fiilden üreme fiiller içinde ele aldığı -in- fiilinde sözünü ettiği dönüştü çatıyı “edinen” çatı olarak da adlandırmakta ve böyle bir kural koymanın doğru olmayacağını ifade etmektedir. “Dönüştü fiil, nesne almaz veya dönüştü fiilin nesnesi kimsenin kendisidir, gibi bir genel kabul yanlış olur. Bu kural ancak kendini zamir haliyle karşılayabileceğimiz fiiller için doğrudur. (çekinmek, dövünmek, yıkanmak). Hepsinde ortak olan şey kimseden yana içe dönük (sübjektif) karşılamakta olmalarıdır. (Banguoğlu.1995:284)

Ergin (1998), dönüştü fiillerin büyük bir bölümünün geçişsiz olduğunu ancak geçişli olanların da görülebileceğini belirterek Banguoğlu ile aynı görüşte birleşmektedirler. Ergin, Türkçenin en işlek fiilden fiil yapım eklerinden biri olarak saydığı –n eki özelinde ele aldığı dönüştü çatıda, işi kendi kendine yapmanın, kendi başına yapma veya olma ve de kendisine yapma veya olma biçiminde iki boyutu olduğunu vurgulamaktadır. Dönüştü çatı eki olarak yaygın kullanıma sahip –n-nin hem geçişli hem de geçişsiz eylemlere de getirilebilmektedir. Ancak geçişsiz

eylemlere getirilebilme olasılığı daha azdır. Dönüştürülük ekinin geçişli eylem çatılarına getirilmesine birkaç örnek verecek olursak; *aran-*, *belen-*, *çullan-*, *diren-*, *eklen*, *ıslan-*, *giyin-*, *katıl-*, *liflen-*, *nişanlan-* *oyalan-*, *öviün-*, *paklan-*, *sabunlan-*, *sürün-*, *yıkan-*, *zehirlen-* dönüştürülük ekinin geçişsiz çatı üzerine getirilmesine *ayaklan-*, *bakın-*, *güneşlen-*, *kaçın-*, *kımıldan-*, *kıpırdan-* örneklerini verebiliriz.

Dönüştürülük fonksiyonu ifade eden ve fiilden fiil yapan ek olan *-n al-t-n-*, *sal-t-n-*, *gez-i-n*, örneklerinde olduğu gibi bu ek, aslında nesnesi kendi dönüştürülük zamirinden ya da iyelik ekli isimden oluşan nesneyi, özneye birleştirme ya da ortadan kaldırma ekidir: “*Ali elbiselerini giydi*” cümlesinde nesne iyelik eki almıştır. Ve yüklemi oluşturan fiil kılış fiilidir. bu durumda fiil dilde en az çaba yasası gereği nesne yerine fiilin üzerine *-N-* eki getirilerek “*Ali giyindi.*” biçimine girmektedir. Sonuçta bu ek fiil kökünü anlamca etkilemeyen sözdizimsel boyutludur. Ergin’in kitabında olduğu gibi gramer çalışmalarında fiilden fiil yapım eki olarak verilen eklerin çoğu bu ekte olduğu gibi daha çok sözdizimsel işlevli eklerdir. Bunların tamamı, fiil genişletme ekleri olarak düşünülmelidir; zira eklendiklerin fiillerin taban anlamında temel değişikliklere ve yeni kavram oluşumuna neden olmamaktadırlar.

Dönüştürülük çatı ekinin *-n* olmasına karşın *-l-* de dönüştürülük anlamı kazandırabilmektedir. Bunlara örnek olarak *ayıl*, *çevril*, *durul*, *irkil*, *kasıl*’ı gösterebiliriz.

Günümüz Türkçesinde bazı eylemler çatı eki almış olsalar da edilgen yapıda sözünü ettiğimiz parçalanamayan eylemler, dönüştürülük çatıda da vardır bunlara örnek olarak *aldan*, *avun*, *barın*, *beğen*, *dadın*, *düşün*, *gocun*, *kazan*, *sakın*, *san*, *sun*, *utan*, *uyan*, *yelten*, *yekin*’i gösterebiliriz.

Dönüştürülük; öznenin eylemi kendi üzerinde ya da kendisi için yaptığını anlatmaya yaradığı ileri sürülmektedir geleneksel dilbilgisi kitaplarında (Gencan.1992:175).

a. *Çocuklar bahçede geziniyorlar.*

b. *Hülya aynanın karşısında süsleniyor.*

a örneğinde *çocuklar* özne, *gez*, eylemini kendi üzerlerinde uygulamamaktadırlar; ancak bu eylemi kendileri için yaptıkları ya da kendi kendilerine yaptıkları söylenebilir. b örneğinde ise, *Ayşe* özne, *süsle* eylemini kendi üzerinde uygulamaktadır. Yani *Ayşe* öznesinin gerçekleştirdiği eylem yine *Ayşe* öznesini etkilemektedir. Demircan'a göre çatı, özne ile yüklem arasında çeşitli ilişkiler kurar. Demircan'ın dönüştürülük gizil olarak ele aldığı dönüştürülük çatı ise, {- (I)n/- l/ş} biçimbirimleri ile eylemi/oluşumu özneye döndüren öğeleri dışlar. (Demircan.2003:84)

a. *Özge kendini süsledi.*

b. *Özge süslendi.*

a örneğinde *kendine* dönüştürülük göndergesi, eylemi özneye döndüren bir öğedir. b örneğinde *süsle* eylemine eklenen -n biçimbirimi ise a'daki *kendini* öğesini dışlamaktadır.

Göksel ise, daha farklı bir yaklaşımla birçok dilde olduğu gibi Türkçede de edilgen, orta ve dönüştürülük yapıları birbirinden ayırt etmeye yarayan kesin ve belirgin biçimbirim ya da söz dizimsel etmen olmadığı gerçeğini göz önünde

bulundurmıştır. Böylece dönüşlülüğün tanımını daha iyi belirlenmiş sınırlar içinde yapmayı hedeflemiştir. Göksel'e göre, edilgen, orta ve dönüşlü yapılar kavramsal olarak ortak bir yapı taşımaktadırlar. Şöyle ki, yüklem bir üyesinin edimbilimsel olarak açıkça belirtilmeyecek kadar önemsiz ya da ilgisiz olduğu düşünülmektedir. Dolayısıyla önemsiz olarak görülen söz diziminde yansıtılmaması da yüklem bir ögesinin eksiltilmesi yoluyla gerçekleşmektedir (1993:258).

a. Kapı aç-ıl-dı.

b. Çocuklar yıka-n-dı.

c. Çok öv-ün-diin.

d. Çok öv-ül-diin

a'daki hem edilgen hem de orta yapı olarak okunabilmektedir. Yani kapıyı birisi açmış olabilir, ya da kapı kendiliğinden açılmış olabilir. b'de ise hem edilgen hem de dönüşlü yorumlanabilir. Ya çocuklar kendilerini yıkadılar veyahut biri/birileri çocukları yıkadı. c örneğinde ise tümcenin sadece dönüşlü yorumlanmasına uygundur. d'de yer alan tümce ise sadece edilgen olarak yorumlanabilir.

Addan eylem yapan – la- eki –n- ile birleşerek dönüşlü çatının anlamını veren eylemler oluşturmaktadır. Buna örnek olarak ta *aydınlan- borçlan, cesaretlen, dillen, faydalan, kinlen, kabadayılan, kuşkulan, sabırsızlan, sebeplen*, eylemlerini sayabiliriz.

Dönüşlü çatıdaki eylemler işi, hareketi öznenin kendi üstünde yerine getirdiğini ya da onu kendi için yaptığını gösterir. İş, hareketi öznenin kendi üstünde

yerine getirdiğini gösteren eylemlerde işin etkisi başka bir varlığa geçmez. Bu tür eylemlerle belirtme durumundaki bir sözcük birlikte kullanılmaz. Bu durumda eylemin öznesi de, nesnesi de kendisidir. Başka bir deyişle bunların her ikisi de gramerce özne olurlar.

Çocuklar havuzda bir güzel yıkandılar.

Ayşe bir güzel tarandı.

Utku süslendi.

İşi hareketi öznenin kendi üstünde yerine getirdiğini gösteren dönüşlü çatıdaki eylemlerde özne çoğunlukla insandır; yalnızca insan düşünmek ve anlamak yetisine sahiptir. Bununla birlikte bazı durumlarda, bazı hayvanlar da kendi başlarına iş yapma ve bu işi kendi üstlerinde gerçekleştirme kabiliyetine sahiptirler. Bu nedenle bu tür anlama sahip eylemlerin öznesi hayvan da olabilir.

Kuş havuzda yıkandı.

Kedi iştahla yalandı.

Maymun kaşındı.

İşi hareketi öznenin kendi üstünde yerine getirdiğini gösteren dönüşlü çatıdaki eylemlerde özne bazı durumlarda cansız bir varlık olabilir. Bu tür özneler yine ad aktarması yoluyla mecazi anlam kazanmış, insanın yapabileceği işleri üstüne almış varlıklar yoluyla olur. Bu tür eylemler Türkçede öznenin işi kendi başına yapması mümkün olmadığı için edilgen kabul edilir.

Şiddetlenen tipi, ulaşımı aksattıyor.

İlkbaharda uyanan doğa insanlara huzur veriyor.

Hava düzeline, pikniğe gideriz.

Bazen de bir varlığa özgü olan hareket, iş, durum, söz konusu olduğunda, özne cansız bir varlık olabilir.

Her yeni yılda yılbaşı çamı dikilir.

Her baharda doğa canlanır.

Cansız varlığı anlatan bazı adlar da ad aktarması yoluyla kullanıldığında özne sayılırlar.

Ağaçlar çiçeklerle bezendi.

Doğa canlandı.

Türkçe gramerinde bir işi kendi kendine yapabilme gücünden yoksun varlıklar, ki bunlar cansız varlıklar, soyut düşünceler olabilir, bunların dönüşlü çatıda kullanıldıkları kabul edilmemektedirler. Bu tür yapılar edilgen yapıda kabul edilirler. Biz burada pasif yapısı olmayan tümcelerdeki eylemleri de dönüşlü çerçeve içinde değerlendirdik.

İş hareketi öznenin kendi üstünde yerine getirdiğini gösteren dönüşlü çatıdaki eylemler değişik durumları gösterebilirler;

Öznenin durumundaki değişikliği gösterirler,

Öznenin boşlukta hareket etmesini, bir yerden başka bir yere geçmesini gösterir;

Deniz buradan az önce ayrıldı.

Öznenin dış görünüşündeki , durumundaki değişikliği gösterirler. Öznenin dış görünüşündeki değişiklikler, onun hareket etmesi ya da hareket etmemesiyle gövdesinin durumu ile ilgilidir.

Önce bir güzel gerindi sonra ayağa kalktı.

Öznenin dış görünüşündeki, yüzündeki, rengindeki fiziksel değişiklikleri gösterirler. Bu değişiklikler , öznenin hareketsiz, sakin durumu ile ilgilidir.

Bu olayı görünce utandı.

Nadiren de olsa bir şeyin etkisiyle öznenin iç dünyasındaki değişiklikleri, öznenin duygu ve düşüncelerine bağlı olarak geçirdiği değişiklikleri gösterir.

Övülünce utandı.

Oğlunun başarısından kıvandı.

Öznenin kendi iradesine bağlı olmayan hareketini gösterir. Burada özne işi kendisi yerine getirir; ancak bu işi onun yerine getirmesine bir dış güç sebep olur.

Bu manzarayı gören annem görüntüden tiksindi.

Kapının çaldığını duyan çocuk uyandı.

Öznenin niteliğini gösterirler. Bir işi yerine getirme gücü ya da isteği olup olmadığını gösterirler. Bu durumda eylemler genellikle şimdiki zamanda olur.

Etoburlar et ile beslenirler.

Ayılar kış uykusundan bu günlerde uyanırlar.

Öznenin işi kendisi için yaptığını gösteren eylemler, hem işi kendileri yapar hem de işi kendileri için yapar.

1.5. İşteş Çatı

En az iki ya da daha fazla kişinin karşılıklı olarak veya birlikte yaptıkları bir iş ya da hareketi anlatan fiillere “işteş fiiller”denir.

İşteş fiillerin öznesi hem yapıcı hem de etkilenicidir. (Gülensoy.2000:405)

Önce oynastılar, sonra dövüştüler.

Umut ile Utku yolda karşılaştılar.

Kardeşler özlemlerle kucaklaştılar.

Ozanlar atıştılar..

Bu cümlelerdeki *dövüştüler, karşılaştılar, kucaklaştılar, atıştılar* fiilleri *işteş fiillerdir. Bu örneklerden de anlaşılacağı gibi, fiiller “-Ş” fiilden fiil yapma eki ile işteş yapılırlar.*

Türkçede ortaklaşma ve oluş ifade eden fiilden fiil yapma eklerinden biri olarak karşımıza çıkan “-Ş” işteş çatı eki fiil tabanını ilgilendirmeyen ve sözdizimsel olarak çoklu veya eylemde ortaklı özne göstergesi olarak kullanılan bir çatı ekidir. Bir işi yapan birden fazla özne vardır ve bunlar gerçek öznedir.

Bilgin, işteş eylemi bir işi birden çok özne tarafından karşılıklı olarak ya da birlikte, ortaklaşa yapıldığını gösteren eylemlere işteş eylem denir, şeklinde tanımladıktan sonra işteş eylem -(i)Ş- ekiyle kurulur bilgisini ekliyor ve şu örnekleri veriyor: (Bilgin: 2002:423).

ağlaşmak, yazışmak, itişmek, bakışmak, uçuşmak, dövüşmek, atışmak.

Bilgin devamla adlardan eylem türeten “-le” ikiyle işteşlik eki “-ş”nin birleşmesiyle oluşan “-leş”(-laş) ekinin adlardan işteş eylem yaparlar bilgisini veriyor. *haberleşmek, mektuplaşmak* örneklerinde olduğu gibi.

İşteşlikte eylemde ve zamanda birliktelik söz konusudur, *yazışmak* örneğinde olduğu gibi eylem aynı zamanda uzun bir süre boyunca karşılıklı olarak yapılmıştır.

Delice bir makalesinin eklerle belirlenen işlevler (çatılar) başlıklı bölümünün içerisinde işteşlik işlevi (çatısı) başlığında konuya değinmiş ve şunları söylemiştir. – Ş- ekinin kılış fiillerine eklenmesiyle elde edilen bir işlevdir. Bu tür yüklemelerin yönetici olduğu durumlarda cümlelerde zorunlu olarak bulunması gereken *özne, ortaklı öznedir. Dövmek* kılış fiili işteşlik işleviyle *dövüştü* şeklinde kullanılacak olursa bu cümlenin zorunlu öznesi eylemi gerçekleştirmede ortak en az iki kişiden oluşan *öznen*den oluşacaktır. (Delice.2002:199)

İşteş çatılı eylemler de tıpkı dönüşlü eylemler gibi etkendir. Ediskun, işteş çatının taşıdığı ortaklaşalık anlamının karşılıklı yapma, birlikte yapma ve bir süre içinde bir durumdan başka bir duruma girme biçiminde üç yönü olduğunu belirtmektedir. (Ediskun.1993:221) bir durumdan başka bir duruma geçme ile ilgili olarak *kızış-, geliş-, yatış-, zorlaş-* gibi örnekler veren araştırmacı, bu eylemlerde her öznenin başka bir duruma geçişi kendi kendine yapmakta olduğunu ve bu nedenle

işteş çatılı eylemlere bir tek öznenin oluşumunu anlattıkları için dönüşlü çatılı eylemler de denebileceğini düşünmektedir.

Banguoğlu, işteş çatı kurmaya yarayan –iş ekinin dönüşlü anlamda *geliş-*, *yılış-*, *giriş-*, *kalkış-*, *eriş-*, *dolaş-*, *yetiş-*, *ulaş-* gibi örnekler vermekte ve bu eylemlerin aynı zamanda dönüşlü anlam taşıdığını da belirtmektedir. (1995:288)

Gencan, işteş çatılı eylemlerin beraberlik, karşılık, nitelik eşitlik anlamı üzerinde duruyor ve onları şöyle açıklıyor:

Berberlik; iş, oluş ve kılış; yani eylem iki ya da birçok öznelere tarafından birlikte yapılıyor.

Bülbüller ötüşüyor.

Kuzular meleşiyor.

Kızlar gülüşüyor.

Serçeler cıvıldaşarak uçuşuyorlardı.

Bunlar geçişsiz eylemlerden türemiştir.

Karşılık; eylemi iki ya da ikiden çok özne karşılıklı yapar.

Dostlar şakalaşır, kucaklaşır.

Düşmanlar dövüşür, boğazlaşır.

Haylazlar bağırır, sövüşürler.

Bunlar da geçişli eylemlerden türemiştir.

Nitelikte eşitlik; nitelik eşitlik anlamı taşıyan işteş çatı eylemleri sıfatlardan “-le+ş” ekiyle türemiştir. Ve “-le+ş” bu eylemler önceden var olmayan sonradan edinilen özellikleri ifade etmektedir.

Temmuz güneşi altında tenler bronzlaşıyor.

Çamaşır yıkandıkça beyazlaştı.

Çocuk her geçen gün güzelleşiyor.

Bu cümlelerde eylemler tümceye nitelik eşitlik anlamı katmaktadırlar güzelleşiyor= güzele eşit oluyor anlamında olduğu gibi.

Adlardan “-la+ş” ekiyle türeyen işteş çatılı eylemlerde ise beraberlik ve karşılık anlamı vardır.

Sözleşmek, dertleşmek, şakalaşmak, paylaşmak örneklerinde ki gibi.

Nadirde olsa adlardan türediği halde nitelik eşitlik anlamı veren işteş çatılı eylemlerde vardır.

Odunlaşmak, kabalıkta oduna eşit olmak örneğindeki gibi.

Tunçlaşmak, odunlaşmak.

Biz çalışmamızda esas olarak ekin ve çatının oluş ve ortaklaşalık anlamları üzerinde durduk, nitelik eşitlik anlamına ve türeyiş özelliklerine de göndermelerde bulunduk. Esas olarak -ş- eki ile işteş çatı türetmelerine örnekler verdik. Edilgen ve dönüşlü çatıları işlerken sözünü ettiğimiz -la- ekinin bu bölümde de -ş- ile kalıplaşmış biçimde karşımıza -laş- eki olarak çıktığını ve işteş çatı eki türettiğine tanık olduk ve kalıplaştığı örnekleri kendiliğinden işteş kabul ettik.

Türkçe sözlüğe bakıldığında -laş- ekiyle türemiş olan işteş eylemlerin, -ş- ekiyle türemiş olanlardan fazla olduğu görülmektedir. Edilgen ve dönüşlü çatılı eylemlerde olduğu gibi işteş çatılı eylemlerde de çatı ekiyle dönüştüğü halde parçalanamayan eylemler vardır: *barış, danış, depreş, gidiş, güreş, kamaş, kavuş, pekiş, soğuş, tokuş, üleş, yakış, yanaş*, gibi.

İşteş yapının başlıca özelliklerini şu şekilde belirtebiliriz:

İki ya da daha çok kişinin birlikte yaptığı işi gösterebilir;

Çocuklar köpeği görünce kaçıstılar.

Öznenin içindeki duyguyu, durum değişikliğini gösterebilir;

Sürekli duvarla dertleşen bu kadının sorunu neydi?

Öznenin durumundaki değişikliği gösterebilir;

Ahmet'in sağlık durumu gün geçtikçe ağırlaşıyordu.

İşteş yapılmış eylem bazen öznenin durumundaki değişikliği değil de onun yalnız dış görünüşündeki değişikliği gösterir;

Olanları duyunca adamcağız neredeyse sağırlandı.

İşteş çatılı bazı eylemler, öznenin boşluktaki hareketini, bir yerden bir yere gitmesini gösterir.

Kaybolan genç kız kamp yerinden gittikçe uzaklaşıyordu.

Cansız varlıkları, doğa olaylarını, hayvanları, soyut düşünceleri ad aktarması yoluyla gösterebilir.

Gökyüzünde turnalar uçuşuyordu.

Sonuç olarak dönüşlü yapının temel işlevinin ortaklaşa olma ve oluş bildirme olduğunu ve bu işlevi yerine getiren ekin -ş- olduğunu, bazı eylemlerin ekiyle birlikte parçalanamaz nitelik kazandığını, bazılarının da -laş- ile kalıplaşmaları sonucunda işteşlik anlamı taşıdıklarını bir kez vurgulayabiliriz.

1.6. Ettirgen Çatı

Ettirgen çatı tanımlanırken genellikle, “öznenin asıl işi başkasına yaptırdığı” üzerinde durulmuştur. Öte yandan bu terimi “ geçişlilik derecesi artırılmış fiiller” şeklinde tanımlayan uzmanlar da vardır.

Öznenin, eylemde belirtilen işi başkasına yaptırdığını (ettirdiği) gösteren eylemlere ettirgen eylem denir. Ettirgen eylemler (i)r-, (i)t-, -dır- ekleriyle kurulur. Bu eklere ettirgenlik ekleri denir.

İçirmek,, pişirmek, kaçırmak;

yıklatmak, okutmak, yakalatmak;

yedirmek, kaydırmak, sattırmak...

Ettirgen eylemlerin tümü geçişli eylemlerdir.

Sana zorla süt içirdim.

Önceleri ona yalnızca bağırsak dolu kovaları taşıtıyorlardı.

Ayaz koşturur bizi mangal başına.(Bilgin.2002:424-425)

König, ettirgen eylemler hakkında şunları söylemektedir. “ En yaygın olarak kullanılan ettirgenlik eki -dır-, olmakla beraber –I- ve *r* ile biten birden fazla heceli fiillerden sonra kullanılmaz.

ye-dir

don-dur

-ir- eki tek heceli kimi fiillerden sonra gelir.

bit-ir

geçir

-t- eki ise L, R ya da ünlü ile biten çok heceli gövdelerden sonra kullanılır.

bekle-t

tanı-t

Ettirgen fiil , fiilin etmeninden başka bir etmenin neden olduğu bir hareketi belirtir. Böylece ettirgen fiilde iki etmen söz konusudur. Ettirgen fiil kimi durumlarda izin vermeyi anlatır. Örneğin, *geçir-* ‘geçmesine neden olmak’ ya da ‘geçmesine izin vermek’ anlamındadır. (König.1983:119)

Ediskun, geçişli fiilin yapım ekleriyle geçişlilik dereceleri arttırılabilir. Dereceleri arttırılmış böyle fiillere *ettirgen* (:sebeup ve aracı olan) *fiiller* denir, tanımını yaptıktan sonra şu örneği vermektedir.

*Kaz*_____birinci dereceden geçişli

*Kaz-dır*_____ikinci dereceden geçişli

*Kaz-dır-t*_____üçüncü dereceden geçişli.(Ediskun.1993:221)

Delice ise bize ettirgenlik işlevi başlığı altında şu bilgileri vermektedir. Kılış filine –t-, -tır-, -r-, ve benzer işlevli diğer ettirgenlik eklerinden birini ulamak yoluyla oluşturulmuş çatıdır. Bu çatının en bariz özelliği iki farklı öznenin bir cümle yapısı içinde bulunmasını sağlıyor olmasıdır. Bu işlevle ortaya çıkan bir yüklem öncelikle yapturan özne isteyecektir. Bunun yanında yalın fiilde özne olan unsuru yönelme hal eki ile çekimli olarak yapan özne şeklinde bünyesine alacaktır. Bu ekleri alabilecek fiiller, geçişli tabana sahip olacakları için ayrıca nesneyi de zorunlu olarak isteyeceklerdir.

Ettirgen çatılı yüklem oluşturduğu bir cümlede seçimlik öğeler dışında üç zorunlu öge bulunmalıdır. Yapturan özne (Ayşe), yapan özne(Ahmet) ve nesne (ödev), dizgesine uygun cümleler dizgisi oluşacaktır.(Delice:2002: 199)

Ahmet, ödevini Ayşe'ye yaptırdı.

Utku, ekmeği kardeşine aldırdı.

Börekçi, dilbilgisel öznenin yapturan/ettiren durumunda olduğu fiil çatısıdır, ettirgen çatı. Bazı cümlelerde yapturan özne ile birlikte işi yapan özne de belirtilir. Bunlar sözceye dilbilgisel özne, mantıkça veya içsel özne ve nesne olarak katılırlar.ettirgen yapı cümlelerde dil bilgisel özne konumundaki eyleyen, gerçekte sebep, vasıta tamlayanıdır. Ettirgen cümlelerde de özne konumuna geçen vasıta, sebep gibi tamlayanlar da edilgen fiillerde olduğu gibi “sözde özne” olarak adlandırılmalı:

“Aşk ağlatır, dert söyler” cümlesinin derin yapısında “İnsan aşk yüzünden ağlar, dert yüzünden söyler”. bilgisi vardır. Yani aşk/dert bu işi yapan değil kılışın ortaya çıkmasına sebep olarak katkı yapandır. Bu nedenle sözde özne olarak adlandırılmalıdır, önerisiyle ettirgen çatı tartışmalarında yerini almaktadır. (Börekçi. 1995:492)

“Öğrencilere bu kitabı okutacağım” cümlesinde kılışın gerçekleşebilmesi için içsel özne durumundaki “öğrenciler”in okuma işini yapması gerekir. Aksi takdirde dilbilgisel özne durumundaki ben kılışı gerçekleştirilemez. Yani “ben” de işin yapılmasına aracı olan bir sözde özne durumundadır.

Yücel “Türk Gramerinin sorunları II” toplantısında sunduğu Türkçede Çatı Kavramı ve Çatı Ekleri konulu bildirisinde A: Topaloğlu’nun (1994:112) bakış açısı ve tanımı ise daha değişik ve konunun sınırlarını belirleyecek niteliktedir, değerlendirmesini yaptıktan sonra Topaloğlu’ndan şu satırları aktarmaktadır. “Öznenin, fiilin belirttiği işin yapılmasına sebep olduğunu gösteren oldurgan çatı, Türkçede bu çatı , geçişsiz ve geçişsiz anlamı taşıyan fiillerle bazı geçişli fiillere - - ir-, -ır-, -dır-, -(ı)t- eklerinden birinin eklenmesiyle kurulur.(Yücel.1994:182)

Banguoğlu, ettiren çatı görünüşü başlığı altında ettirgen çatı hakkında şu bilgileri vermektedir.

Saçını kestirmişsin.

Komşum, ustaya bir çardak yaptırdı.

Mektubu size okutacağım.

Zeynep çocuğa sütü içirdi.

Burada adı geçsin geçmesin iki kimse vardır. Biri gramerce kimse, ettiren (komşu-Zeynep) öbürü mantıkça özne (usta, çocuk). Çoğu zaman kime halinde bulunan ve cümlede gramerce kimsenin *mantıkça nesnesi* olan mantıkça kimse anılmamışsa bir soru ile meydana çıkar:

__ Saçımı kestirdim. __ Kime? __ Berbere.

__ Sütü içirdi. __ Kime? __ Çocuğa.

Buna alt kimse adı da verilir. Ona karşılık gramerce kimse üst kimse diye anılır. Bütün geçişli fiillerden gelen ettiren fiillerde hal böyledir. Burada her zaman gramerce nesne de bulunur.(örneklerde; çardak, süt)

Dilimizde ettiren fiiller yaygın olarak –tir-, eki alırlar. (döndürmek-sevdirmek). – it- eki başlıca *r* ve *l* akıcılarıyla ve seslilerle biten tabanlara gelir. Aslında –it – eki akıcılardan sonra seslisini düşürür.

Belir-t-mek, oturtmak, kısaltmak, bunaltmak, eritmek, üşütmek, acıtmak, uyutmak, yaşatmak, anlatmak gibi.

-ir- eki ise en çok diş sesteşleri ile biten sayılı tek heceli fiil köklerine gelmektedir.

pişirmek, geçirmek, yatırmak, uçurmak, batırmak, şişirmek, kaçırmak, doyurmak, duyurmak, doğurmak gibi.(Banguoğlu.1990:423)

Uzmanların bazıları ettirgen çatının yanında oldurgan çatıya hiç değinmezken (M.Ergin, D.Aksan); bazı uzmanlarda ettirgen çatı yanında oldurgan çatıdan da söz etmişlerdir. (T.Banguoğlu, T.N.Gencan). Ettirgen çatıyı tanımlarken “iş bir

başkasına yaptırma veya işin başka nesneye aktarılması” üzerinde durulduğunu belirtmiştik. Bunu örnekler yardımıyla açıklayalım.

Öğretmen (Umut'a) kalem aldirmiş.

Amcası (Utku'ya) Ali'yi sordurmuş.

Annesi (Hülya'ya) şiir okutmuş.

Komşusu (Nermin'e) Can'ı aratmış.

Çocuk sürahiyi doldurmuş.

Dayısı Umut'u güldürmüş.

Hoca dersi uzatmış.

Annesi Erdi'yi uyutmuş.

Örnekler incelendiğinde geçişli fiil köküne –Dır- veya (1)t- eki eklenerek kurulmuş ilk dört cümleye, yönelme hali eki bir başka şahıs getirilebilmektedir. Geçişsiz fiillerle kurulmuş ikinci dört cümlede ise aynı görevde bir başka şahıs eklemek mümkün değildir. Örneklere her cümlede görülen *nesne* açısından bakarsak şu farklılıkları görürüz. İlk dört cümlede iş başka bir nesneye aktarılırken, sonraki dört cümlede özne, nesne üzerinde doğrudan etkilidir. Yani, ilk gruptaki cümlelerde özne, işi başkasına yaptırmakta, ikinci gruptaki cümlelerde ise özne, işi başkasına yaptırmaktadır. Öyleyse bu iki grup örneği ayrı çatılar altında göstermek gerekmektedir. İlk gruptaki eylemler ettirgen, ikinci gruptaki fiiller ise bizce “oldurgan çatılı”dır. (Yücel.1994: 180)

Ettirgen çatı okullarda öğretilen durumuyla ele alınırsa “ geçişli bir eylemin yeniden geçişli duruma getirilmiş hali” olarak tanımlanabilir. Eğer oldurgan yapıyı kabul etmezsek (ki bir çok uzman bunu bir çatı birimi olarak kabul etmemektedir) hem geçişli hem de geçişsiz eylemlerden geçişli eylem üreten bir çatı olarak ele alabiliriz. Eylemlerin geçişlilik dereceleri –r-, -dır-, -t-, ekleri yardımıyla arttırılabilir. *Ekmeği kardeşlerine paylaş-tır-tır-tır.* Örneğinde olduğu gibi. Ancak Gencan’ın da belirttiği gibi bu tür kullanımlar yapıcı mümkün olsa da konuşma dilinde pek kullanılmaz.

Ettirgen çatılı eylemlerde değişik anlamlar bulunabilir:

Ettirgen çatılı eylemlerin öznesi açıkça bellidir., ancak o işi kendisi yapmaz. İş birisine buyurarak, zorla, yüreklendirerek, bir şeyi yapmasına sebep olarak, izin vererek başkasına yaptırır:

Öğretmenim bana tahtayı sildirdi.

Ayşe annesine yaprak sardırıldı.

Onu cesaretlendirerek şarkı söylettik.

Geçişli fiile getirilen –Dır- eki oldurgan çatı kurar.

açıklattır- açtır- aldır- andır- anlattır- attır- bastır- buldur- dövdür- çektir- emdir- kazdır- kestir- kestir- kovdur- öptür- sardır- sevdır- sezdir- sordur- verdir- yazdır- yedir- yüzdür- örneklerinde olduğu gibi.

Geçişli fiillere –(ı)t- eki getirilerek ettirgen yapılmış örnekler.

Ağırlat- aldirt- alkışlat- bildirt- asturt- bildirt- çağirt- dinlet- indirt- geçirt- getirt- kazdirt- kestirt- ödet- pişirt- söylet- toplat- uçurt- yaptırt- yedirt- yıkat- yatırt- örneklerinde olduğu gibi.(Kahraman.1996:55)

Türkçede bunların dışındaki diğer çatıların (oldurgan, geçişli ve geçişsiz) varlığı tartışmalıdır. Bununla birlikte çalışmanın bütünlüğü açısından ayrı bir başlık altında olmasa da bu çatılar hakkında genel bilgi vermeyi uygun görüyoruz. Zira çatı kavramı üzerine yazılmış bir makalede konu ile ilgili her unsura yer vermek, en azından okuyucuyu hayal kırıklığına uğratmamak için gereklidir.

Bir çok dilbilimcinin çatı kavramı içerisinde değerlendirmedeği ancak okul kitaplarında yer alan “*oldurgan çatı*” hakkında otoritelerin görüşlerini aktaralım ilk olarak:

Gencan, geçişsiz eylemlerin ekle çatı değiştirmesi alt başlığında; bir geçişsiz eylemin kök ya da gövdesine; uyarına göre -t-, -ir-, -tir-(dir), eklerinden birisi gelmekle geçişli olur. Bunlara oldurgan eylem denir.(Gencan: 1992:172)

*Üşüme*k, geçişsizdir; *üşütmek*, t ile geçişli olmuştur.

Yatmak, geçişsizdir; *yat-ır-mak*, -ır ile geçişli olmuştur.

Ötmek, geçişsizdir; *öt-tür-mek*, -tür ile geçişli olmuştur.

Dalmak, geçişsizdir; *dal-dır-mak*, --dir ile geçişli olmuştur.

Oldurgan çatı veya eylem hakkında değişik bir görüşü Börekçi ileri sürmektedir. “Sebebin veya aracın dil bilgisel özne konumuna geçtiği oldurgan

cümleleri nesne fiil ilişkisi bağlamında değerlendirmek ve ‘geçişsiz fiilin geçişli yapılması’ biçiminde tanımlamak yanlıştır. Oldurgan eylemde değiştirile özneyüklem ilişkisidir. Oluş öznesi genellikle sebep , vasıta gibi ikincil eyleyenlerin dil bilgisel özne konumuna geçmesiyle kılış öznesine dönüşür. Bu tür cümlelerde bir bakıma sözde özne vardır. Çünkü işi yapan değil işin yapılmasına sebep veya aracı olan özne söz konusudur. (Börekçi2004: 492)

Hava karardı. (Bulutlar havayı kararttı.)

Yapraklar sarardı. (Güneş yaprakları sararttı.)

Çocuk uyudu. (Çocuğu uyuttum.)

Oldurganlık çatısı, /-Dır-/ , /-(1)r-; -Ar-/ , ve /-(1)t-) eklerinin oluş fiillerine getirilmesiyle yapılır. Oldurgan çatıda özne, nesne üzerinde doğrudan etkilidir. Yani fiilin belirttiği işi bizzat yapandır.

Arabayı durdurmadı.

Eşyaları indirmemiş.

Yemeğini bitirmiş.

Suyu akıttılar.

Konuyu değiştirdim.

Önergeyi bekleteceklermiş.

Çocuk oyuncak bebeğini giyindiriyor.

Bu cümlelerde fiiller geçişlidir. Ancak fiilin çatısı oldurgandır. Çünkü bu ifadelerde öznenen başka kimse yoktur. Üstelik bu cümlenin yüklemeleri *yaptırma* değil *yapma* bildirmektedir. Sonuç olarak oldurganlık çatısı, /-Dır-/ , /-(1)r-; -Ar-/ , ve /-(1)t-) eklerinin oluş fiillerine getirilmesiyle yapılır. Oldurgan çatıda özne, nesne üzerinde doğrudan etkilidir. Yani fiilin belirttiği işi bizzat yapandır, bu çatıda cümleye, yönelme halinde (aracılığıyla işlevinde) bir başka kişi katılamaz.

-ar- ekiyle kurulmuş oldurgan eylemlere örnekler:

çıkır- kopar-

-Dır- ekiyle kurulmuş oldurgan eylemlere örnekler:

akıllandır- bıktır- barıştır- dindir- eğlendir- güvendir- görüşür- sustur- koşuştur- süslendir- ulaştır- vuruştur- yaklaştır- zannettir- yıldır- yatıştır-

-ır- ekiyle kurulmuş oldurgan eylemlere örnekler:

artır- batır- bitir- duyur- doğur- düşür- geçir- göçür- kaçır- pişir- şişir- taşır- yatır- yitir-

-(1)t- ekiyle kurulmuş oldurgan eylemlere örnekler:

bunalt- büyüt- çıkart- çökert- doğrult- düzelt- erit- esnet- incelt- inlet- kabart- korkut- sarkıt- oturt- şaşırt- avut- yanıt- yükselt- uyut- yürüt-

Aşağıdaki kalıplaşmış fiiller de oldurgan çatılıdır.

Aktar- atıştır- azıt- belirt- buyur- çekiştir- çıkıştır- dağıt- devir- donat- eğit- evir- getir- gider- gönder- göster- gözet- ısıt- ilet- incit- kaldır- onar- öğret- savur- pekit- savuştur- tüket- yoğur-

Fiil bir varlığa ihtiyaç duyma ya da duymama açısından ikiye ayrılır: varlığa ihtiyaç duyan *kılış* fiilleri ve kendi kendine olan *oluş* fiilleri. Kılış ve oluş fiillerinin sözdizimi içindeki görünüşleri ve oluşturdukları cümlelerin yapıları farklılıklar gösterirler. Kılış fiili, cümlenin hemen her unsurunu alabilirken, oluş fiilinin yüklem olduğu cümleler nesne almaz çünkü kendi kendine gerçekleşen fiiller nesneye ihtiyaç duymaz. İşte eylemin bu özelliğine, eylemin nesne alıp almamasına göre eylemler geçişli ve geçişsiz çatı olarak iki başlık altında incelenmiştir bununla beraber araştırmacılar geçişli ve geçişsiz çatı terimini kullanmaktan kaçınmışlardır. Bunu Çırakoğlu da, “Bu çatıların varlığı tartışmalıdır” biçiminde ortaya koymuş ve çalışmasında bu çatılara yer vermemiştir. Ancak biz mademki uzmanlar “nesneye göre çatı” başlığı kullanıyorlar o halde geçişli ve geçişsiz çatı terimleri de kullanmalıdır savı ile hareket ederek bu başlığı kullanmayı uygun bulduk. Ve konuyu araştırdıkça gördük ki son dönem dilbilimciler geçişli çatı terimi kullanmaya başlamışlar.

Turgut kapıyı açtı.

Yalçın şiir okuyor.

Turgut’un açma eyleminden etkilenen öge var: *kapıyı*.

Yalçın’ın okuma işinden etkilenen öge de var: *şiir*.

Buna göre öznelere yaptıkları açmak ve okumak işleri başkalarına geçiyor, başkalarını etkiliyor.

Öznesinin yaptığı iş başkasına geçen, yani nesne alan eylemler; geçişli eylemlerdir.(Gencan.1992:171)

Gerçekleştirilmesi bir nesneyi gerektiren eylemlere *geçişli eylem* denir. Bu eylemler öznenin yaptığı işi başka nesneye geçirir. Örneğin, “açmak” eylemini gerçekleştirirken, özne bir nesneye gereksinim duyar; *kapı, pencere, defter, kitap, açmak, yol, perde*, vb. Bir nesne olmadan “açmak” fiilini gerçekleştiremiyoruz. Öyleyse geçişli eylem, bir nesne ile tamamlanan eylemdir. (Bilgen.2002:417).

Yüklem Olarak Türkçede Fiil başlıklı makalesinde Delice, kılış fiillerini yapan özne isteyen fiillerdir, bu nedenle her türlü şahıs ekiyle çekimlenme yeteneğine sahiptir: *Okudum, okudun, okudu, okuduk, okudunuz, okudular* gibi... bu tür cümlelerdeki özne bir eylemi gerçekleştirme erkine sahip bir varlıktır. Varlık olmasa fiilin içerdiği anlamın gerçekleşmesi mümkün değildir. *Kırmak* yüklem yaptığımızda *kim* ve *neyi* sorularının cevabını da tümcede bulundurmalıyız. Bu noktada “*Umut camı kırdı*” kalıbına uygun cümleler dizisinin ortaya çıkması gerekir...

Yalın haliyle fiil tabanları, bulunacağı cümle içinde zorunlu olarak nesne isteyebilir. Bu durumda “*geçişli çatı*” oluşur. (Delice.2002:195)

Kurucu olan fiil, cümlede istediği unsurları daha belirgin kılmak veya zorunlu bulunması gereken öğelerin vasıflarını belirtmek maksadıyla bir takım eklerle çekimlenebilir. Bu ekler çatı ekleridir. Yüklem olan kılış fiillerinin cümlede alacakları unsurları ve onların özelliklerini belirleme işlevi üstlenirler, bu çatılardan biri de geçişli çatıdır.

Delice, bu satırlarda ilk kez açık, net bir şekilde “geçişli çatı” terimini kullanmaktan mada bir de yerleme ve zarfsama çatı terimini de dile getirmiş bu tanımlamaların gerekliliğini belirtmiştir. Konuya ilişkin görüşünü özetle şöyle ortaya

koymuştur. Mademki cümle içinde zorunlu olarak nesne isteyen fiiller geçişli çatı kategorisi içinde yer almaktadır. O halde Türkçede öyle kılış fiiller vardır ki bunların taban anlamı gereği dolaylı tümleci cümle oluşturma durumunda zorunlu olarak istemektedir. Bu özellik onların *yerseme çatısını* göstermektedir. Yine kılış fiiller vardır ki bunların taban anlamı gereği olarak zarf olan kelime türleriyle tamamlanmaya ihtiyaç duymaktadırlar. Fiilin kök anlamından kaynaklanan bu zorunluluk *zarfsama çatısını* meydana getirmektedir.

Zarfsama çatısı, yerseme çatısı kavramlarını dile getiren Delice geçişsiz çatı kavramına karşı çıkmaktadır. Geçişsizlik, fiilin taban anlamda mevcuttur, çatı ise fiilin kök veya gövdelerine eklenen ulamlarla sağlanır o halde geçişsiz çatıdan söz etmek gereksizdir. Burada etken çatı kavramına da aynı gerekçe ile karşı çıkan dil bilimcilerin olduğunu belirtmeyi de gerekli görüyorum ve onlar şunu da eklemektedirler; eğer etken çatıyı kabul edersek edilgen çatı hariç diğer çatı kavramlarını kullanmak yersiz olur. Zira işteş, dönüşlü, ettirgen geçişli, geçişsiz çatılı fiillerde etken yapıdır savını ileri sürerler. Bu nedenle etken çatı diye kabul ettiğimiz yapıyı yalın çatı olarak değerlendirmektedirler bu uzmanlar.

Yücel her ne kadar geçişli, geçişsiz çatı kavramını ayrı bir başlık altında incelememiş ise de fiil çatıları ana başlığı yalın çatı, edilgen çatı, dönüşlü çatı, işteş çatı, ettirgen çatı, oldurgan çatı alt başlıklarının her birinde ayrı ayrı geçişli ve geçişsiz fiillere bu çatı eklerinin nasıl eklendiğini örneklemektedir.

Ayrı başlık altında incelemediğimiz varlığı tartışmalı olan geçişli, geçişsiz ve oldurgan çatılar hakkında söylenenleri toparlayıp kısaca özetlersek:

Geçişli çatı: Cümlenin öznesinin yaptığı iş, bir nesne üzerinde uygulanan, nesne alan eylemlerdir.

Tahtadakileri dikkatli yazınız.

Neyi dikkatli yazınız? Tahtadakileri, (geçişli).

Yalın durumdaki eylemlerin bazısı geçişli, bazısı geçişsizken ettirgen ve oldurgan eylemlerin tamamı geçişlidir.

Geçişsiz çatı: Cümlenin öznesinin yaptığı iş, bir nesne üzerinde uygulamayan, nesne almayan eylemlerdir.

Okula erken geldik.

Neyi, kimi geldik? Cevap alamıyoruz, (geçişsiz).

Kimi eylemler kullanım alanlarına göre hem geçişli, hem de geçişsiz özellik göstermektedir:

Gez-, geç-, sür-, çal-, eylemleri ikili özelliklik gösteren eylemlere örnektir.

Oldurgan çatı, Türk dili uzmanlarının çoğu tarafından anılmayan, ancak ayrı bir çatı olarak değerlendirenlerin de mevcut olduğu bir çatıdır. Ek yardımıyla kurulan oldukça geniş kullanımına sahip olan bir çatıdır denilebilir. Geçişsiz eylemleri, -r-, -t-, -Dır- ekleriyle geçişli oldurmak mümkündür.

Çocuk sürahiyi doldürmüş.

Dayısı Umut'u güldürmüş.

Hoca dersi uzatmış.

Annesi Erdi'yi uyutmuş.

Ettirgen çatıyı incelerken ettirgen ve oldurgan çatı kavramının daha iyi anlaşılması için daha önce de verdiğimiz bu örnek cümlelerden anlaşılacağı üzere geçişsiz fiillere oldurganlık eki getirilerek bu fiiller oldurgan çatılı olmaktadır. Oldurgan çatı geçişsiz anlamı taşıyan fiillerle ve bazı geçişli fiillere oldurganlık çatı eklerinin eklenmesiyle kurulur.

Tahir Kahraman'ın 'Çağdaş Türkiye Türkçesinde Fiillerin Durum Ekleri' başlıklı oldukça geniş hacimli çalışması incelendiğinde en işlek oldurganlık ekinin –Dır-, olduğu görülmektedir. Bunun yanında –r- ve –l- akıcı ünsüzlerinden sonra –t- eki, diş sesteşleri ile biten bazı tek heceli eylemlerden sonra da –r eki kullanılabilir. Bazı eylemlerin –r eki ile önceden kalıplaşmış oldukları görülür:

çevir-, devir-, gir-, gör-, kemir-, sömür-, uyar-, yakar-, yoğur-,

Bazı eylemlerde –t ile kalıplaşmışlardır.

abart-, aldat-, arıt-, avut-, ısıt-, incit-, kışkırt-, kuşat-, onart-,

öğret-, öğüt-, sırt-, tart-, tüket-, yalıt- yont-

-Dır- eki ile kalıplaşmış eylemler de vardır:

çıldır-, fittir-, getir-, kaldır-, otur-, örneklerinde olduğu

gibi.(Kahraman.1996:55-56)

Batı dillerinde geçişlilik ve geçişsizlik çatı olarak görülmemekte, yalnızca eylemlerin aktif ya da pasif olmasına etki eden eyleme ilişkin bir özellik gibi değerlendirilmektedir. Oldurgan çatı diye bir çatı nitelmesine gitmektense bunu geçişli eylemlere gelen ya da gelmeyen ettirgen çatı ekleri içinde değerlendirmek

yerinde olacaktır. Bu durumda ettirgen çatının geçişli ve geçişsiz eylemlerle kullanılmaları durumunda ne gibi değişikliklere uğradıklarını da göstermek olanaklı hale gelecektir.

Bazı uzmanlarca geçişli, geçişsiz ve oldurgan çatılara değinilmesinin temelinde Milli Eğitim Bakanlığı'nın okullarda uyguladığı müfredatın bulunduğu muhakkaktır. Bizim düşüncemize göre okullarda öğretim kolaylığı sağlamak için saydığımız bu üç çatı kullanılmış , böylece de nesne ve öznenin durumuna göre eylem çatılarını öğretmek kolaylaşmıştır. Bu anlayıştan gelen ve gramer kitapları yazan bazı araştırmacılar da okullarda öğretilen sistemi bozmak istemediklerinden bu çatılara eserlerinde yer vermişlerdir.

1.7. Türkçede Çatı Eklerinin Üst Üste Kullanılması

Çatı ekleri fiilin kök veya gövdelerinden sonra gelir. Ancak tüm çatı ekleri tüm fiillere rahatça eklenemez. Örneğin *öv-ül-*, *öv-ün-*, *öv-dür-*, gibi biçimlerinin olmasına karşın *öv-üş* gibi bir fiil biçimi yoktur. *Doğ-ur-*, olduğu halde *doğ-uş-*, *doğ-un-*, *doğ-ul* gibi birleşimler de bulunmamaktadır.(König,1983:123)

Nasıl her eylem her çatı ekini alamıyor ise her çatı eki de birlikte kullanılmaz. Çatı ekleri kimi sınırlamalarla, birlikte kullanılabilirler. Üst üste beş çatının kullanıldığına bile tanık olmaktayız. Ancak bu tür bir kullanım *siğ-in-dir-t-tır-il* ve *yorumla-n-dir-t-tır-il* örneklerinde olduğu gibi ses kirlenmesine ve anlam karmaşıklığına neden olmaktadır. Bu nedenle biz çalışmamızda yaygın olarak kullanılan iki ve üç çatı ekinin üst üste kullanılmasını örneklemekle yetineceğiz.

İki çatının üst üste kullanıldığı biçimleri şöyle sıralayabiliriz:

1) Dönüştü + Edilgen çatıların üst üste kullanılması;

Bu yapıda eylem son biçimiyle edilgen çatılıdır. Geçişli ya da geçişsiz eylem önce dönüştü ekini sonrada edilgenlik ekini almıştır. Böylece eylem edilgen bir biçime bürünmüştür.

barı-n-il- ağırla-n-il- bak-ın-il-

geç-in-il- boya-n-il- bürü-n-ül-

çek-in-il- başa-n-il- dire-n-il-

2) Dönüştü +Ettirgen çatıların üst üste kullanılması;

Bu durumda eylem ettirgen yapıda kabul edilir. Eylem önce dönüştülük eki alır, sonra eylemin öznesinin üzerinde etkisini gösteren bir dış gücü belirtmek için ettirgenlik eki buna eklenir. Özne yine işten etkilenir; ancak bu kez işi başka bir gücün etkisiyle yapar.

barı-n-dir- eğle-n-dir- acı-n-dir-

geç-in-dir- kaşı-n-dir- yıpra-n-dir-

kuşa-n-dir- sev-in-dir- sığ-ın-dir-

3) İşteş + Edilgen çatıların üst üste kullanılması;

Bu yapı, ortaklaşa ya da birlikte yapılan bir işin öznesinin belli olmadığını gösterir.

tanı-ş-ıl- anla-ş-ıl- çat-ı-ş-ıl-

gör-üş-ül- bekle-ş-il- dol-u-ş-ul-

çarp-ı-ş-il- çek-i-ş-il- gir-i-ş-il-

4) İşteş + Ettirgen çatıların üst üste kullanılması;

Bu yapı, bir işin bir grup insana yönlendirme, baskı, rica, emir yoluyla yaptırıldığını ya da birtakım nesnelere zorla bir yere yerleştirildiğini gösterir.

tanı-ş-tır- çek-i-ş-tir- çat-ı-ş-ır-

çarp-ı-ş-tır- büz-üş-tür- dol-u-ş-tur-

döv-üş-tür- böl-üş-tür- gir-i-ş-tir-

5) Ettirgen+ Edilgen çatıların üst üste kullanılması;

Bu kullanım birilerine herhangi bir nedenden dolayı yaptırıldığı bilinen işin gramerce öznesinin belli olmadığı anlamı taşır.özellikle birilerine zorla yaptırılan bir iş söz konusu ise eylem kök veya gövdesine ettirgenlik ekinden sonra edilgenlik eki getirilir. Eylem son biçimiyle edilgen çatılıdır.

As-tır-ıl- al-dır-ıl- din-dir-il-

Gül-dür-ül- göm-dür-ül- kan-dır-ıl-

Sev-dir-il- yaz-dır-ıl- sus-tur-ul

6) Ettirgen + Ettirgen çatıların üst üste kullanılması;

Bu kullanım, özneye bir işi başkasının yaptırdığı anlamını taşıyan ettirgenlik ekinin iki kez tekrarlanmasıyla ortaya çıkar. Burada asıl işi yapan üçüncü bir kişi mevcuttur. Asıl işi yapan; birisinin aracılığı ile bir başka gerçek eyleyenin isteğini, emrini, zorla veya rıza ile yerine getirmesi söz konusudur.

Yaz-dır-t- aç-tır-t- bez-dir-t-

Çal-dır-t- biç-tir-t- dal-dır-t-

Çek-tir-t- çalış-tır-t- in-dir-t-

İki çatının üst üste kullanılması yaygın olarak bu çatı ekleriyle olmaktadır. Örneğin dönüşlü+işteş çatı eklerinin üst üste kullanılmasına *daya-n-ış-* örneğinde rastlıyoruz ancak bunlar son derece sınırlıdır.

Üç çatı ekinin üst üste kullanılması: üst üste üç çatı ekinin kullanılmasına iki çatılı kullanıma göre daha az rastlıyoruz. Bazı durumlarda eylem kök ya da gövdesi, ikiden fazla çatı ekini yapıcı kabullenmektedirler, ancak bu tür yapılar konuşma dilinde pek kullanılmamaktadır.

1) DönüŖlü + Ettirgen + Edilgen çatı eklerinin üst üste kullanılması;

Bu yapıda, kim olduğu bilinmeyen bir dış güç. Öznenin işi kendi kendisine yapmasına neden olmaktadır. Eylem son biçimiyle edilgen yapıdır.

Barı-n-dir-il *dölle-n-dir-il-* *acı-n-dir-il-*

Bul-un-dur-ul- *eğle-n-dir-il-* *yıpra-n-dir-il-*

Kalk-ın-dir-il- *ekle-n-dir-il-* *sığ-ın-dir-il-*

2) İşteş + Ettirgen + Edilgen çatı eklerinin üst üste kullanılması;

Bu yapıda, birden fazla varlığın bir işi bir dış gücün etkisiyle birlikte ya da karşılıklı yaptığı görülmektedir. Ancak bu dış gücün kim ya da ne olduğu bilinmemektedir. Eylem son biçimiyle edilgen yapıdır.

Tanı-ş-tır-il- *anla-ş-tır-il-* *er-iş-tir-il-*

Gör-üş-tür-ül- *döv-üş-tür-ül-* *çat-ış-tır-il-*

Çarp-ış-tır-il- *çek-iş-tir-il-* *bak-ış-tır-il-*

3) Ettirgen + Ettirgen + Edilgen çatı eklerinin üst üste kullanılması;

Bu kullanımda, işi yapan özne bellidir. İş ondan dışarıdaki ikinci bir kişi tarafından yaptırılmaktadır. Bu yapıda da eylem son biçimiyle edilgendir.

Sev-dir-t-il- bak-tır-t-il- aşın-dır-t-il-
Yaz-dır-t-il- din-dir-t-il- bin-dir-t-il-
Ge-tir-t-il- in-dir-t-il- al-dır-t-il-

4) Ettirgen + Ettirgen + Ettirgen çatı eklerinin üst üste kullanılması;

Bu yapıda eylem son biçimiyle ettirgen çatıdadır. Özne, işi kendisi dışında üçüncü bir kişiye yaptırmaktadır.

Sev-dir-t-tir- gez-dir-t-tir- gir-dir-t-tir-
Yaz-dır-t-tır- ger-dir-t-tir- ışıklan-dır-t-tır-
kaldır-t-tır-t- iğren-dir-t-tir- oku-t-tur-t-

Şu örneklerde olduğu gibi dört çatının üst üste kullanılması da mümkündür. Ancak kullanımı çok yaygın değildir. Ayrıca öncede belirttiğimiz gibi ses kirlenmesine sebep olmaktadır, aynı beş çatının üst üste kullanılması örneklerinde olduğu gibi.

Dört çatı üst üste kullanımlarına örnekler;

Boşa-n-dır-t-il- dumanla-n-dır-t-il- kar-ış-tır-t-il-
Sık-ış-tır-t-il- dola-ş-tır-t-il ara-t-tır-t-il-

Beş çatı üst üste kullanımlarına örnekler;

Acı-n-dir-t-tır-ıl- *sığ-ın-dir-t-tır-ıl-* *yenile-n-dir-t-tir-ıl-*

Sık-ış-tır-t-tır-ıl- *yat-ış-tır-t-tır-ıl-* *karşıla-ş-tır-t-tır-ıl-*

1.8. Değerlendirme

Görüldüğü gibi Türkçede üst üste çatı kullanılması oldukça yaygındır. Birden fazla çatı üst üste kullanıldığında eylemin çatısını son çatı eki belirler, *kar-ış-tır-t-ıl-* (edilgen çatılı eylem), *çalış-tır-t-* (ettirgen çatılı eylem) örneklerindeki gibi. Bu nedenle çatıdan söz edilirken katmerli çatı, üst üste çatı terimleri, kullanılmalıdır.

Eylemlerin çatıları, nesne alıp almadıklarına göre dörder başlık altında incelenmektedir. Eylemler ek aldıkları zamanda özne ve nesne alıp almama durumu bağımsız değerlendirilmelidir.

Edilgenlik çatı eki, eylem kök veya gövdelerine yalnızca son çatı eki olarak gelebilmektedir. Bu ekin üzerine başka hiçbir ek gelemmez. Gelebilmemiş gibi görünen eylem kök veya gövdelerinde bu fiillerin genişledikleri halde günümüzde parçalanamaz hale gelen eylemlerde görülebilir.

Dönüşlülük eki, eylem kök ve gövdelerine yalnızca ilk çatı eki olarak gelebilmektedir. Bu ekin, -la+n şeklinde kalıplaşmış biçimleri üzerine çatı ekleri daha kolay ve işlek olarak getirilmektedir.

İşteşlik eki, dönüşlülük eki gibi, eylem kök ve gövdelerine yalnızca ilk çatı eki olarak gelebilmektedir. Bu ekin, -la+ş şeklinde kalıplaşmış biçimleri üzerine çatı ekleri daha kolay ve işlek olarak getirilmektedir.

Ettirgenlik ve oldurganlık ekleri, edilgen eki hariç, tüm eylem kök ve gövdelerine getirilebilir. Bu ekler dört kez üst üste kullanılabilirler. Ancak dört kez kullanılması fazla karşılaşılan bir durum değildir. İki den fazla kullanılması anlam farklılığı yaratmaz, yalnızca kuvvetlendirme pekiştirme görevi yapar.

Türkçe eylem çatılarının sınıflandırılması konusunda bir görüş birliğinin bulunduğunu söylemek olası değildir. Mademki çatı fiil kök veya gövdelerine getirilen eklerle sağlanan bir işlevi dile getirmektedir, o halde etken çatılı eylem tanımı bile gereksiz oluyor. Zira etken yapı eylem; dönüşlü, işteş eylemleri de kapsamaktadır. Demek ki bu etken yapı eylemlerin “*yalın çatı*”lı eylemler olarak değerlendirilmesi yerinde olacaktır.

Türkçe dilbilgisi kitaplarında cümlenin iki temel ögesi bulunduğu belirtilmektedir. Oysa M. Ergin’de de gördüğümüz gibi “*meçhul çatı*”lı; özne almayan yani harareti yapanda da yapılanda da belli olmayan fiillerden kurulmuş öznesiz cümleler mevcuttur. O halde ezberimizi değiştirip öznesiz de cümleler kurulabileceğini ifade etmeliyiz. “*Su içilmez.*” *Pikniğe gidildi, gülündü, gelindi*” cümlelerinde özne yoktur. Bazı araştırmacıların değindiği bu çatının da artık ön plana çıkarılıp, üzerinde yeterince durulmalıdır.

Yine çatı kavramının tanımı gereği “*geçişli, geçişsiz*” yapıların ayrı birer çatı kategorisi olarak değerlendirilmemesi gerekir. Bilimsel çalışmalarda özellikle okul müfredatına uygunluk endişesi ile girmiş bu kavramlar artık çatı başlığında yer verilmemelidir düşüncesindeyiz. Mademki çatı fiil kök veya gövdelerine getirilen eklerle sağlanan bir işlevi dile getirmektedir, o halde bizce geçişli ve geçişsiz çatı kavramlarının aksine “*oldurganlık*” bir çatı kategorisi sayılmalıdır.

Sonuç olarak yaptığımız bu incelemenin Türkçe dilbilgisiyle ilgili kısmında *çatı* konusunda, bilinenleri tekrar etmekle beraber, üzerinde uzlaşmaya varılamamış sınıflandırma ve örnekler üzerinde de durduk.

Fiilin çatısını belirlerken şekil değil, “işlev” esas alınmalıdır. Çünkü biçimsel olarak aynı görülen *mektuplaş-* ve *güzelleş-* fiillerini; *azdır-* ve *azıt* fiillerini; *bilin-* ve *gelin-* fiillerini aynı çatı altında göstermek olası değildir.

Fiil çatılarını, öznelerine ve nesnelere göre iki ana başlık altında toplamak doğru değildir. Fiillerin nesne alabilmesi veya alamaması ayrı bir dil bilgisel kategoridir kanımızca. “Çatı”,öznenin fiille ilişkisine bakılarak belirlenmelidir. Bu nedenle geçişli ve geçişsiz çatılardan söz edilmemelidir. Yine üzerinde görüş birliği bulunmayan bir başka çatı kategorisi de *oldurgan çatı* kavramıdır. Bu da okul müfredatına uygunluk endişesi ile uzmanların eserlerinde yer almaktadır sanıyoruz. Ancak bunun bir çatı kategori olduğu konusunda ısrar edenler de mevcuttur.

Çatı kavramı içerisinde yer almaması gereken bir başka kategori ise *etken çatı*’dır. Mademki edilgen çatı dışındaki tüm çatılar etkendir o halde bir karmaşa, belirsizlik oluşmaktadır. *Etken çatı* terimi yerine bu nedenle “*yalın çatı*” terimi kullanılmalıdır.

Çatı kavramı içerisinde yer alması, ön plana çıkarılması gereken bir başka yapı da *öznesiz (meçhul) çatı* olmalıdır.

Üzerinde hiçbir tartışma olmayan bütün uzmanların hem fikir olduğu çatılar ise şunlardır:

Edilgen çatı; sözde özne, fiilin belirttiği işi üzerine alır.

Dönüştürücü çatı; fiilin belirttiği kılış veya oluş, özneye döner.

İsteş çatı; fiilin belirttiği işi, birden fazla özne, karşılıklı veya birlikte yapar.

Ettirgen çatı; özne, fiilin belirttiği işi bir başkasına yaptırır.

Burada bir kez daha belirtmekte yarar var ki etken çatı konusundaki tartışma onun isimlendirilmesiyle ilgilidir. Etken çatı olarak mı yoksa yalın çatı olarak mı isimlendirilmeli konusunda farklı görüşler mevcuttur. Ve bizce de “*yalın çatı*” olarak isimlendirilmelidir.

Bilginin öz niteliği değişken olmasıdır. Özellikle sosyal bilimlerde zamana hatta bakış açısına göre durumun değiştiği bilinmektedir. Ancak değişmeyen bir şey vardır: O da her bilgiden yeni bilgiler üretme niteliğinin beklenmesidir. Bunun içinde dilbilgisi öğretiminde de önemli olan seçilen ve aktarılan bilgilerin uygulama alanına aktarılabilmesi, yeni bilgi üretecek niteliği kazanmasını sağlamasıdır. Ayrıca bilginin transfer edilebilmesi, dilin pek çok alt sistemden oluşmuş bir üst sistem olma niteliğinin de bir gereği olarak hedeflenmelidir.

Bu nedenle çatı konusuna değinilirken çatı kavramının, sistemler bütününden oluşmuş bir üst sistem olan dilin; bir alt sistemi olduğu vurgulanmalıdır. Nasıl ki insan mekanizmasında herhangi bir sistemin işlevini yerine getiremediğinde yaşam fonksiyonu tamamıyla son buluyor ise dil öğretiminde de her bir alt sistemin yeterince kavranılması ve bilgilerin uygulanabilir hale getirilmesi kaçınılmazdır. İşte bu nedenle çatı kavramının öğrenilmesi de dil eğitimi açısından oldukça önemli bir yere sahiptir.

2. Bölüm

İSPANYOLCADA ÇATI

2.1 İspanyolca Gramerinde Çatı

Öncelikle İspanyolcada çatı kavramının sözlük anlamını ele alarak konuya başlamak yerinde olacaktır. Real Academia Española'nın <http://buscon.rae.es/draeI/> adlı internet sayfasının Diccinerio de la Lengua Española bölümünün **voz** maddesinin XIV. ara başlığında bizim konumuzdaki anlamını şöyle tanımlamaktadır. “*Eylemin öznesinin eylemi gerçekleştiren özne mi yoksa eylemden etkilen nesnenin mi özne olduğunu ifade eden bir gramer kategorisidir*”. J. A. Franch ve J. M. Blecua'nın birlikte hazırladığı Gramática Española adlı çalışmalarında fiil çatısı *voz verbal*'i şöyle tanımlamaktadırlar. “Birçok dilde, dilbilimciler fiilin ifade ettiği eylemi gerçekleştirenin öznenin gerçek özne; eylemi üzerine alan öznenin de sözde özne olduğunu belirtirler. Latinceye dayanan *soy amado* (seviliyorum) ve *amo* (seviyorum), *amar* fiilinin biçimleri *pasiva* (edilgen) ve onun karşıtı olan *active* (etken) gramer birimlerini işaret eder. İşte bu biçim birim *voz verbal* olarak adlandırılır.” (1975:783)

Sergio Zamora ise biraz farklı bir tanım getirmektedir. “Çatı: Fiilin özne ve nesne ile arasındaki var olan ilişkiyi eyleme bağlayan gramer kategorisidir” (<http://www.sergiozamora.com>)

İspanyolcada “La Voz” çatı kavramını araştırırken gördük ki bir çok araştırmacı *la voz* yerine Latince kökenli *diátesis* terimini kullanmaktadır. Şimdi de

bu terimin nasıl açıklandığını görelim. <http://buscon.rae.es/draeI/> adlı internet sayfasının Diccinerio de la Lengua Española bölümünü *diátesis* maddesini şu şekilde vermektedir. “*Gramatik bir kategori olan diátesis, çatı kavramı cümle yapısıyla ve sözcüklerin şekil bilgisiyle ilgili özelliklerini ortaya koyan dilbilimsel arabirimdir. Etken çatı, edilgen çatı*”.

Roma Üniversitesinden Monica Palmerini ise *diátesis* terimini *Sintaxis y Semántica en la Diátesis Pasiva Nominal* adlı makalesinde şöyle açıklamaktadır. “Eyleme katılan unsurların aynı eylemle ilgili olarak durumlarını ortaya koyan bir fiil kategorisidir.”(2006:1444) M. Palmerini, aynı yerde “ Bu kategori öznenin diğer öğelerle söz dizimsel ilişkisini belirleyici olan bir mekanizma gibi hareket ederek öznenin yapısını belirler.”

A. Fernández, G. Vázquez, M.A. Martí ortak çalışmalarında *diátesis* teriminin geleneksel olarak şöyle tanımlandığını belirtmişlerdir. “Anlamsal ve söz dizimsel işlevlerin arasındaki ilişkilerin belirlendiği yapıdır.”(1999 :3)

İspanyolcada çatı; fiilin kipi, zamanı, görünüşü, şahsı ve sayısı gibi özelliklerinden biridir. Çatıdan söz edilirken akla etken, edilgen ve orta çatı kavramları gelir. Ancak bir gramer kategorisi olarak çatı kavramı üzerine çalışan uzmanlar hep edilgen çatıyı ön plana çıkararak incelemişlerdir. Etken çatıya da gerekli olduğunda edilgen yapı ile ilişkisi çerçevesinde değinilmiştir. Çalışmamızda bizde konuyu benzer şekilde inceleyeceğiz. Öncelikle İspanyolcada ki edilgen yapı *la voz pasiva* hakkında genel bilgi vereceğiz sonra da İspanyolcada edilgen yapı oluşturma biçimlerini inceleyeceğiz. Daha sonra da dönüşlü fiillerde edilgenliği ele alacağız ve orta çatı kavramı hakkında bilgiler vereceğiz. İspanyolcada çatı kavramı

içinde ele alınmayan hatta yapı olarak bile söz edilmeyen yalnızca fiil türleri arasında gösterilen işteş ve ettirgen fiiller hakkında bilgiler verdikten sonra bu ikinci ana bölümü edilgen yapılarda *por* edatının kullanım özelliklerini belirleyerek bitireceğiz.

Burada çalışmamız boyunca kullanacağımız terimlerin İspanyolca kaynaklarında nasıl açıklandığını belirtmekte yarar görüyorum. Bu kaynaklardan birincisi <http://buscon.rae.es/dpdl/glosario.html> adresindeki Glosario de Terminos lingüísticos en el diccionario sayfasından alınan Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğüdür. Öncelikle bu sözlüğün çalışmamıza konusu olan terimleri nasıl açıkladığını sırasıyla görelim.

Activo (etken); Etken niteliğe sahip olmak veya cümlelerin etken şekilde olması ya da fiilin ifade ettiği işi, eylemi, hareketi gerçekleştirecek bir öznenin olduğu yapılardır. Bu durumda aktif cümlelerde fiilin gösterdiği işi yapan(*sujeto agente*)gerçek öznedir.

El director ordenó la retirada del proyecto; (Yönetmen projenin geri çekilmesini emretti.)

Juan bailó hasta el amanecer;(Juan sabaha kadar dans etti.)

Los insecticidas acabaron con la plaga;(Böcek öldürücü ilaçlar hastalıklara son verdi.)

Bu örneklerde özneler fiilin bildirdiği işi gerçekleştirmişlerdir. Birde fiilleri eylem göstermeyen cümleler vardır.

Tengo hambre (Acıktım.)

Maria no merece el premio(Maria ödüle layık değil.)

Cümlelerinde olduğu gibi. Cümlenin öznesi eylemi yapmamıştır yine de bunlar etken kabul edilir.

Pasivo (edilgen); Edilgen niteliğe sahip olmak veya cümlelerin edilgen şekilde olması yada öznenin fiilin belirttiği işe, eyleme maruz kalan, oluştan etkilenen kişinin olduğu (*sujeto paciente*) sözde özneli yapılarıdır. Pasif yapılı cümlelerde gerçek özne ya bulunmaz ya da tümleç olarak bulunur.

Se construyó un puente más alto; (Çok yüksek bir köprü yapıldı.)

La noticia será anunciada por el portavoz; (Haber sözcü tarafından duyurulacak.)

İspanyolcada pasif cümle iki yapı sayesinde kurulur *pasiva perifrástica* ve *pasiva refleja*.

Pasiva perifrástica: Dolaylama yoluyla oluşturulan edilgen yapıdır, *ser* yardımcı fiili ve cümlenin esas fiilinin participio (ortaç, sıfat fiil) şekliyle yapılır. Participio fiilin cinsiyetine ve sayısına uyar.

La escultora fue enterrada en su pueblo natal. (Heykeltraş doğduğu köye gömüldü.)

Esos temas serán tratados en la proxima reunión.(Bu konular gelecek toplantıda tartışılacak)

Pasiva refleja (dönüslü edilgen);Özneye uygun dönüşüm adılı ve hemen peşinden fiilin etken formu ile yapılır.

El problema se resolvió con rapidez;(Problem hızla çözüldü).

Desde aqui se ven montañas; (Dağlar buradan görünüyor.)

Reflexivo(dönüşlü); Cümlenin eylemi, aynı zamanda eylemi gerçekleştiren özneye dönüyorsa bu tür eylemlere denir.

Ayer me lavé el pelo;(Dün saçımı yıkadım.)

El culpable se suicidó. (Suçlu intihar etti).

Dönüşlü fiillerde veya dönüşüm ifade eden cümlelerde şahıs adıları fiilin tümleci gibi görev yaparlar.

Se lavó las manos antes de comer;(Yemekten önce ellerini yıkadı.)

Me sumergí en el río;(Nehire daldım.)

Piensas demasiado en ti mismo.(Kendi kendine çok düşünüyorsun.).

Recíproco (işteş fiiller); İki veya daha fazla kişi tarafından gerçekleştirilen ve eylemi gerçekleştiren kişilerin aynı zamanda birbirini etkiledikleri eylemleri ifade eder. İşteşlik anlamını *nos, os, se* şahıs zamirleri veya *el uno al (del, con el) otro* (biri diğerine, diğeriyle) adlarıyla kurulan yapılar verir.

Sandra y yo no nos hablamos. (Sandra ve ben konuşmuyoruz.)

Pedro y Maria se quieren. (Pedro ve Maria birbirlerini seviyorlar.).

Esos dos siempre hablan mal el uno del otro. (Bu ikisi daima birbirinin aleyhine konuşuyor).

Bazen de işteşlik anlamını fiilin temel anlamı verir. Şu örneklerde olduğu gibi; *intercambiar* (birbiriyle yer değiştirme), *simpatizar* (birbirine sempati

duyma).*Mi madre y m ipadre simpatizan.* (Annem ve babam birbirlerine sempati duymaktadırlar).

Los verbos factivos o verbos causativos (ettirgen fiiller);öznenin eylemi kendinin gerçekleştirmedığı bir başkasına yaptırılan eylemlerdir. İspanyolcada işteş çatı ve ettirgen çatıdan söz edilmediği hemen dikkati çekmiştir sanıyorum, hatta bunlardan yapı diye bile söz edilmemekte yalnızca fiil türleri olarak anılmaktadır. Bu nedenle çalışmamızda işteş fiillere ve ettirgen fiillere Türkçe bölümle kıyaslandığında son derece sınırlı bir yer vereceğiz.

Voz media (orta çatı);Geleneksel olarak eylem tarafından belirlenen, ve olayı gerçekleştiren öznenin olmadığı, olayın etkisinde olan öznenin bulunduğu, cümlelere orta çatı denilmektedir.

El barco se hundió;(Gemi battı.)

Maria se ahogó. (Maria boğuldu).

Bu cümlelerden kolayca anlaşılacağı gibi cümlenin öznesine bir şeyler olmaktadır orta çatılı yapılarda.

Çalışmamıza konu olan terimlerin nasıl açıklandığını belirteceğimiz ikinci çalışma ise <http://www.sergiozamora.com> adresinde yer alan La Lengua Española sayfasıdır.

Voz activa (etken çatı); Gramerce öznenin gerçek özne ile aynı olduğu ve öznenin eylemi bir nesne üzerinde gerçekleştirdiği cümlelerdir:

Luis compra unos libros. (Luis birkaç kitap satın aldı.)

Voz pasiva (edilgen çatı); Gramerce öznenin yüklem bildirdiği eylemi üzerine alan veya eyleme maruz kalan nesne ile aynı olduğu cümlelerdir. Gerçek özne (el agente) özellikle belirtilebilir veya belirtilmeyebilir. Edilgen çatı yalnızca geçişli fiillerle olanaklıdır.

Unos libros son comprados por Luis. (Luis tarafından birkaç kitap alındı.)

Pasif yapı çatılarda konuşmacı, söz söyleyen açısından bütün dikkat ilk planda eylemin nesnesine verilmiştir, gerçek özne önemini yitirmiş gözden düşürülmüştür:

La casa fue construida por mi padre. (Ev babam tarafından yapıldı.)

Ha sido sitiada la ciudad. (Şehir kuşatılmış.)

Pasiva refleja (dönüşlü çatı) ; Etken çatılı eylemlerin *se* adıyla beraber oluşturdukları yapılarıdır: edilgen bir anlam içermektedirler. *Se* adlı morfolojik olarak buradaki kullanımıyla edilgen çatı olarak değerlendirilir ve bu yapıda gerçek özne belirtilmez.

Se construyen pisos. (Apartman katları yapıldı.)

Gramerce özneyi eylemi üzerine alan “pisos” temsil etmektedir.

Voz media (orta çatı); Yunanca gibi bazı dillerde morfolojik bir kategori olarak orta çatı mevcuttur. İspanyolca da morfolojik olarak bulunan *se* adlı şahıslara göre çekimlenmeden bazı fiillerle birleşerek orta çatıyı oluşturmuşlardır: *atreverse* (cesaret etmek), *jactarse* (övünmek), *esforzarse* (zorlamak), *arrependerse* (pişman

olmak), *adherirse* (yapışmak-bağlanmak), *acordarse* (anımsamak), *figurarse* (göz önüne getirmek- hayal etmek), *asustarse* (korkmak), *avergonzarse* (utanmak).

Bir çok dil bilimci orta çatı kavramının olmadığını belirtmekte bunun sadece dönüşlü yapı olduğunu ileri sürmektedirler.

El culpable se avergüenza. (Suçlu utanıyor).

Dilin kullanımında fiillerin etken biçimleri oldukça yaygındır, edilgen yapının kullanımı oldukça yöreseldir ve yazılı anlatımda her geçen gün azalmaktadır. Hatta İspanyolcada edilgen yapı da yok diyen gramerciler de mevcuttur.

Edilgen yapının detaylı incelenmesi sırasında gördük ki edilgen yapının sınırlılıkları anlatılırken sık sık fiil görünümlerine atıfta bulunmaktadır. Bu nedenle konuya girmeden önce İspanyolcada fiil görünümleri kavramı hakkında biraz bilgi vermeyi yararlı ve gerekli görüyorum. Yararlı ve gerekli gördüğüm bir başka husus ise İspanyolcada fiil grupları. Fiil grupları deyince akla bütün dünya dillerinde geçişli, geçişsiz fiil grupları gelmektedir. Fiil grupları bunlardan ibaret değildir elbette biz bunların ve diğer fiil gruplarının tamamının tanımını verecek değiliz ancak konumuzla yakından ilgili olmakla beraber anlamı yeterince bilinmeyen fiil gruplarının anlamlarını açıklama çabasında olacağız çalışmamızın anlaşılır olması adına.

Aspecto (görünüş); fiilin görünüşü, fiil tarafından ifade edilen eylemin gerçekleşme zamanını gösteren bir fiil kategorisidir:

Luis amó. (Luis sevdi.)

Luis amaba. (Luis seviyordu.)

Amó, artık fiilinbelirttiği eyleminin bittiğini, *amaba* ise gelişmenin, sürecin uzun süreye yayıldığını gösterir.

Fiillerde görünüş şu şekillerde olabilir: Perfectivo görünüş fiil eyleminin bittiğini gösterir:

Yo amé. (Ben sevdim.)

He terminada mis estudios. (Ödevlerimi bitirdim.)

İmperfecto görünüş ise eylemin bitişini değil süreci gösterir. İspanyolcada bir fiil duruma göre perfectivo veya imperfecto görünüşte olabilir.

He estudiado. Perfectivo görünüş. (Ders çalıştım.)

Yo he de estudiar. İmperfecto görünüş. (Ders çalışmalıyım.)

İspanyolcada pretérito perfectivo hariç bütün basit zamanlar imperfectivo görünüşe sahiptir, bütün birleşik zamanlar ve pretérito perfectivo ise perfectivo görünüşe sahiptir. Ayrıca şahsi olmayan biçimler veya fiil türevleri de değişik görünüşlere sahiptirler.

Fiilin yalın hali: imperfecto. Cantar,

Fiilin birleşik yalın hali: perfectivo, haber cantado;

Yalın ulaç hali: imperfecto, cantando;

Birleşik ulaç hali: perfectivo, habiendo cantando;

Ortaç hali: perfectivo, cantado. (<http://es.encarta.msn.com> © 1997-2007)

2. 2. Edilgen Çatı

La Voz Pasiva

John P. Wonder “Las formas reflexivas y la voz pasiva” adlı makalesinde edilgen çatıyı iyi kavramamız için şu cümleler arasındaki anlamsal farkın iyi bilinmesi gerekiyor diyor ve şu örnekleri veriyor makalesinin “La voz pasiva” alt başlıklı bölümünde;

Él se aproximó al fuego. (O ateşe yaklaştı.)

Gerçek özne, özne aynı zamanda kendi yaptığı işten etkileniyor.

La casa se quemó. (Ev yandı/tutuştı.)

Anlık bir olay. Eylemin bir sorumlusu yok. Şahıssız edilgen yapı veya orta çatılı yapı olarak isimlendirilir.

Se quemó la casa. (Ev yakıldı.)

Sözde özne var. Bu cümle ise dönüşlü edilgen olarak adlandırılır.

Se muere sólo una vez. Yalnızca bir kez ölünür. Gizli özne var.

La casa fue quemada. (Ev yakıldı.) Edilgen çatı. Sözde özne var.(Wonder, John P. 1990: 405)

John P. Wonder makalesinde Benveniste'den aktararak sözlerine devam ediyor. “Etken çatı ile edilgen çatı arasında ki farkı belirleyen << action undergone>> a karşı <<action done>>’dur.[Bu ifadeler özgün haliyle verilmiştir.].
¿Qué hizo la policía ? Polis ne yaptı, sorusuna verilecek cevap; *El policía hirió a*

Juan. Polis Juan'ı yaraladı, olabilir; *¿Qué le pasó Juan?* Juan'a ne oldu sorusunun cevabı da ancak *Juan fue herido(por policia)* Juan (polis tarafından) yaralandı, olabilir.

Bu yapının varlığını kesin olarak belirlemekte kurallarını bütün açıklığı ile ortaya koymakta oldukça zordur İspanyolcada. İlk adım olarak sırasıyla gizli özneli cümlelerle, edilgen yapıli cümlelerin ve bitmiş durum bildiren cümlelerin arasındaki farkı belirleyelim.

Se destruyó Cartago.(agente implícito)(Kartaca tahrip edildi.)

Cartago fue destruida.(voz pasiva) (Kartaca tahrip edildi.)

Cartago está destruida.(estado resultante)(Kartaca tahrip edilmiş.)

İspanya Kraliyet Akademisi ilk iki cümleli eş anlamlı olduğunu kabul etmektedir. (1973, 379) . Bu yapıların eş anlamlı olduğu hiç şüphe götürmez. Her iki ifade de bir süreç ve eylem anlatır ve her iki cümlede de sözde öznenin varlığı söz konusudur. *Cartago está destruida*, (Kartaca tahrip edilmiş.) cümlesi ise gerçekleştirilen bir eylem ve süreci değil olmuş bitmiş bir durumu ifade etmektedir. Ve bu yapıdaki participio pasado (edilgen zarf fiil) yüzeysel bir görünüme sahiptir olup- bitmişliğe işaret eder.(Wonder, John P. 1990 :406-407)

İspanyol dili uzmanı Lyliana Colotto' ise

http://www.unidadenladiversidad.com/opinion_ant/2003/mayo_2003/comunica.es

adresinden alınan *La Voz Pasiva en Español* (İspanyolcada Edilgen Çatı) adlı makalesinde çatı kavramını belirledikten sonra edilgen çatı hakkında bizlere şu bilgileri vermektedir:

Edilgen çatının varlığı hakkında değişik görüşlerle karşılaşırız. Edilgen çatının varlığını inkar eden yazarlardan Prof. Alarcos Llorach kendi görüşünü pekiştirmek için şu örneği vermektedir:

La noticia es difundida. (Haber yayıldı.)

Prof. Alarcos Llorach'a göre bu ifadenin içeriği sadece yardımcı fiil ve ortağ fiilin birleşmesidir. İspanyolcada edilgen yapı mevcuttur ve değindiğimiz gibi basit bir fiil birleşiminden ibaret değildir.

Edilgen çatının varlığını kabul etmeyen yazarların tezlerini savunmak için sıkça verdikleri şu örneği inceleyelim:

La edición fue reducida. (Baskı azaldı/ azaltıldı.)

Bu ifadenin içeriği şu anlama gelebilir; Eser satıldı baskısı az kaldı. Ve bu anlamda *reducida* etken anlamıyla bir ortağ fiildir (atributivo). Ancak bu cümlenin edilgen anlamı da vardır; Eserin baskı sayısı azaltıldı. Kabul etmek gerekir ki her iki cümle arasında anlam farkı vardır. Buradaki anlam farklılığı dilbilgisel bir özellik değil sözcüğün anlamıyla ilgilidir. Bu örnekten hareketle edilgen yapının yok sayılması doğru değildir.(Lyliana Colotto. 2003:2-3)

Lyliana Colotto makalesinde edilgen yapının varlığını inkar edenlere örnek verdikten sonra edilgen yapının var olduğunu savunan uzmanların görüşlerini dile getirmiştir.

Prof. Lázaro Carreter, bizzat Prof. Llorach'ın örneğinden hareketle edilgen yapının var olduğunu savunmaktadır. Dilin kolaylaştırıcı yanına vurgu yaparak işe başlamaktadır. (Dilde en az çaba yasası.) Konuşmacı öyle kullanmayı uygun

görmüştür çünkü o öyle hissetmiştir. Ve hissettiği doğrudur. Ve bu öyle bir şeydir ki akıl her zaman dil bilgisi kurallarına uymaz. Konuşma kurallarına göre doğru olarak nitelendirilebilir. Carreter devamla Llorach'ın örneğinden yola çıkarak o cümlenin anlamını netleştirip onun görüşünü boşa çıkarma gayretine girmiştir.

- a) *La tirada fue reducida por el editor.* (Baskı sayısı editör tarafından azaltıldı)
- b) *La tirada fue reducida por el carácter minoritario de la edición.* (Baskı sayısı, baskının azınlıklarla ilgili özelliğinden dolayı azaldı.)

Bu yapısal tespit sözcüklerin söz dizimiyle ilgilidir. Bu ifadelerin dil bilgisel eşitliğinde ısrar etmek büyük olasılıkla dinleyici-konuşmacının *reducida*'ya gönderimde bulunmalarından kaynaklanmaktadır. Ancak bu ifadelerdeki *reducida* sözcükleri farklı anlamlardadır. a) örneğinde ki anlamı *azaltmak*'tır. b) örneğinde ise *azalmak, eksilmek* anlamındadır.

Carreter görüşlerini pekiştirmek için başka örnekler de vermektedir. Niteleme cümlelerinin dönüşlü edilgen veya se adlı edilgen yapıya dönüştürülmesinin imkansızlığını vurgular.

La noticia es divulgada. (Haber yayıldı.). Cümlesi kolaylıkla

Se divulga la noticia. (Haber yayıldı.) şekline dönüştürülebilir.

Fakat *La noticia es falsa* .(Haber yalan.) cümlesi niteleme cümlesi olduğundan söylediğimiz gibi se'li edilgen veya dönüşlü edilgen şekle dönüştüremiyoruz. Dönüştürmek istediğimizde ise anlam farklılığı oluşur.

Se falsea la noticia. (Çarpıtılmış haber.)

Tümcenin anlamı farklı, aynı anlamda değil.

Carreter'in üzerinde durduğu bir başka husus ise edilgen cümleleri etken cümlelere dönüştürürken niteleme cümlelerinde tümleç kullanmanın olanaksızlığıdır. Bu görüşünü pekiştirmek için yukarıda andığımız edilgen cümleleri yeniden etkin biçimini vermektedir.

Los periódicos divulgan la noticia. (Gazeteler haber yayınlıyor.)

Divulgada ortağ filii etken cümlelerin temelini oluşturmaktadır.

Ancak aynı şeyi ikinci tümcede anlam farklılığı yaratmadan yapmak imkansızdır.

Los periódicos falsean la noticia. (Gazeteler haberi çarpıtıyor). (Lyliana Colotto. 2003: 3-4)

Burada olan anlam farklılığını şöyle açıklamak gerekiyor kanısındayız; Edilgen cümledeki *Se falsea la noticia.* (Çarpıtılmış haber.) cümlesinde yalan haber ifadesi yalnızca özel bir durum için söz konusuysen, *Los periódicos falsean la noticia.* (Gazeteler haberi çarpıtıyor) cümlesinde durum genelleştirilmiş oluyor. Dolayısıyla da Carreter'in haklılığı sadece İspanyolca için değil Türkçe içinde geçerlidir.

Bir başka uzman Manacorda de Rosetti edilgen çatıya ilişkin görüşlerini açıklarken söze edilgenliğin morfolojik bir olay değil sentaksla ilgili bir olay olduğunu belirtmekle başlıyor. Her ne kadar edilgenlik bir gramer kategorisi olsa da,

onun özel bir morfolojik yanı bulunmaktadır. İşi yapan, işin oluşu ve işin nesnesinin arasındaki ilişkiye odaklanan psikolojik bir yaklaşım olarak tanımlanmaktadır. Manacorda de Rosetti, Alrcos Llorach'ın iddia ettiğinin aksine yukarıdaki tanımlamasına uygun olarak işlevsel özelliğinden dolayı edilgen çatının (ser+participado pasado) İspanyolca dil sistemi içerisinde bir gramer kategoridir der ve düşüncelerini pekiştirmek için şu örnekleri vermektedir.

Provinciano, facundo fue reemplazado por Rosas.(Taşralılıkla söz söyleme kolaylığı Rosalar tarafından yer değiştirildi.)Edilgen yapı.

Los gauchos son rastreadores.(Sığırtmaçlar takipçidirler/iz sürücüdürler.)
Copulativo yapı. (Lyliana Colotto.2003: 4)

Her iki ifadede ser fiili ve yüklem bulunduğundan bu yapılar kolaylıkla copulativo yapılarla karıştırılabilir; Edilgen çatının fiil yapısı ile copulativo tümcelerin sözcük dizimi tamamıyla aynıdır fakat farklılık ikincinin meydana getirilmesinde ortaya çıkar. Edilgen yapı daima ortaç fiil ile kullanılır, copulativo yapılarda ise ortaç olabilir de olmaya bilir de. Üstelik copulativo yapılarda yüklem ortaç ise cümlede eylemi gerçekleştiren tümleç bulunmaz.

El hecho era exaltado (por todos). Edilgen çatı.

Su carácter era exaltado. (Onun kişiliği abartıldı.)Copulativo fiil.

Bu tür cümlelerde eğer ifade eylemi gerçekleştiren tümleci içine almayı kabul edebiliyorsa bu ifade edilgen çatı olarak değerlendirilir, aksi durumda copulativo yapı olarak değerlendirilir. ((Lyliana Colotto.2003:4)

Yeri gelmişken burada copulativo yapı hakkında kısa bir açıklamada bulunmak istiyorum. Copulativo yapı *ser* (olmak) ve *estar* (olmak) ile nadiren de *parecer* (benzemek-görünmek) fiili ve sıfatlarla kurulan cümle biçimleri kastedilmektedir. Aşağıda örnekleri verilen cümleler copulativo yapı cümlelerdir.

Ayşe es guapa. (Ayşe güzeldir.)

La poleta está rota. (Top yırtılmış.)

Ali parece molesto. (Ali rahatsız görünüyor.) (Franch ,J. A.; Blecua , J. M.1975:378)

Buraya kadar yapılan açıklamalardan anlaşılacağı gibi edilgenlik morfolojik bir özellik değil sentaksla ilgili bir özelliktir. Edilgen olup olmama durumunu belirleyen ortaç filin sözde öznenin sayısına ve cinsiyetine uygun biçimde cümlede yer almasıdır.

İspanyolcada edilgenlik hakkında genel bilgi verdikten sonra şimdi de sırasıyla İspanyolca edilgen yapıların nasıl oluşturulduğunu, oluşturulma biçimine göre nasıl isimlendirildiğini inceleyelim.

2.3. Dolaylama Şeklinde Oluşturulan Edilgen Çatı

La Pasiva Perifrástica

İspanyolcada *perifrástica* terimi dolaylama, dolaşık ve uzun sözlerle ifade etme anlamında bir terimdir. Buradaki anlamına da uygun düşmektedir. Bölüm başlığının Türkçesini *Dolaylama Şeklinde Oluşturulan Edilgen Çatı* diyebiliriz. Bu

yapı iki biçimde oluşturulur; *Ser+participio pasado* ve *estar+ participio pasado*. Bu yapıların kullanım tarzlarında ve oluşturulma biçimlerinde bazı farklılıklar bulunmaktadır. Çalışmamızın bu bölümünde *ser* fiiliyle kurulan edilgen yapıyı incelemek yerinde olacaktır kanısındayım.

2. 3. 1. Ser Fiiliyle Dolaylama Şeklinde Oluşturulan Edilgen Yapı

La Pasiva Perifrástica Con el Verbo Ser

Türkçede edilgen yapı konusunda incelediğimiz gibi İspanyolcada da okul müfredatına uyma ve öğrencilerin düzeyine göre bilgi verme kaygısıyla edilgen yapı hakkında temel birkaç bilgi verilmekten öte gidilmemektedir İspanyolca öğretmek amacıyla yazılmış kitaplarda. Oysa gerçekte edilgen yapı hakkında bilinmesi gereken pek çok husus vardır. Bizim çalışmamızın amacında konuyla ilgili bilinmesi gereken bilgileri bir arada sunmaktır.

Evet İspanyolcada edilgen çatı oluşturmanın yollarından biri *Ser+participio pasado* (olmak + edilgen sıfat fiil)dir. Ancak bundan daha önemlisi bu yapı her tür fiille kullanılabilen midir, kısıtlamaları var mıdır? Gramer kitaplarında sınırlamalardan hiç söz edilmemesine karşın İspanyol dili uzmanları konuyla ilgili makalelerinde konuyu tanımladıktan hemen sonra İspanyolcada edilgen yapının hangi tür fiillerle rahatlıkla kullanılabileceğini hangi tür fiillerle kullanılamayacağını hangi tür fiillerle de bazı sınırlamalarla kullanılabileceğini incelemişler, görüşlerini pekiştirmek için uygun örnekler vermişlerdir. Bizde çalışmamızda aynı yolu izleyeceğiz. *Ser* fiiliyle dolaylama şeklinde oluşturulan dolaylı yapıların kısıtlılıklarını belirtmekle konuya başlayacağız.

“Pasiva perifrásticanın kullanımı İspanyolcada çok önemli kısıtlamalara maruz kalmıştır. Bu kısıtlamalar pasiva perifrástica için olduğu kadar dönüşlü edilgen yapı için de geçerlidir. Zira tarihsel süreçte her iki kullanımın her geçen gün azaldığı ve yerini seli yapıya bıraktığı da bilinen bir gerçektir. (Infantes,E.,G.2001:90)

“Genel olarak dil bilimciler; Etken cümlenin fiili geçişli ise cümle edilgen çatıya kolaylıkla dönüşeceğini, *serli* edilgen yapının yerini sıklıkla dönüşlü yapının alabileceği belirtilir. Ancak edilgenleştirilemeyen bazı geçişli fiillerin var olduğuna nedense pek değinilmezler.

Kısıtlamalar benzer şekilde la pasiva perifrástica için geçerli olan pasiva refleja için de söz konusudur genel olarak.

Perfectivo görünüşlü (Pretérito imperfecto hariç geçmiş zaman bildiren fiiller) fiilleriyle daima pasiva perifrástica mümkündür.

El huerto de mi abuelo fue heredado por mi madre.(Dedemin bostanının mirası annem tarafından yenildi.)

İmperfecto (presente veya pretérito imperfecto) yapı anlık bir olayı belirtir.

En este momento es alcanzado el ciclista escapado por el pelotón. (O anda bisikletli kalabalık tarafından zahmetten kurtarılıp yakalandı.)

Veya tekrarlama değeriyle;

Las reclamaciones de los funcionarios son apoyadas por los sindicatos.
(Memurların talepleri sendikalar tarafından destekleniyor.)

Yada alışkanlık,

Todos los años, Isabel es fotografiada en sus vacaciones. (Her yıl, Isabel tatilde fotoğrafını çekilir.)

Kalıcı durum;

Hay muchas razones para que un ciclista escapado sea superado por el pelotón.

El huerto de mi abuelo fue heredado por mi madre. Örneğinde edilgen yapıya tanık olduğumuz halde bu cümleyi *es* veya *era* ile edilgen cümleye dönüştüremiyoruz.

El huerto de mi abuelo **es heredado por mi madre.*

El huerto de mi abuelo **era heredado por mi madre.*

Perfectivo olmayan (Pretérito imperfecto hariç geçmiş zaman bildiren fiiller) fiillerle edilgen yapının kullanılması perfectivo fiillerin aksine oldukça sınırlıdır.

Juan fue buscado/ conocido/ querido/ temido por Inés. (Juan, Inés tarafından arandı, tanındı, sevildi, kıskanıldı.)

Tekrarlanan olayları ifade etmeye izin verir;

Juan era buscado por la policía. (Juan, polis tarafından arandı.)

Alışkanlık;

En su época, era conocido por todo el mundo/Juan. (Zamanında herkes/Juan tarafından tanındı.)

Kalıcı durum;

Eso es algo sabido por todos/ Juan. (Bu herkes/juan tarafından bilinen bir şeydir.)

Bu gereksinmelere uyumlu olarak, gerçek özne cümlede bulunabilir *por* edatı ile cümleye bağlanır. Ki bu durumda gerçek özne edilgen cümlenin “*complemento agente*” tümleci görevini yapar.

Juan es /fue querido por el mundo/ por su abuelo.(Juan, herkes tarafından/ dedesi tarafından sevildi/sevilir.) (Mendikoetxea, Amaya.1999:1619)

Kısaca *pasiva perifrástica* yapılar şu türlü fiillerle kolaylıkla kullanılır diye genel bir öğüt vermek oldukça zordur. Ancak şunu söyleyebiliriz ki sınırlılıklar daha çok durum fiilleri için geçerlidir.

El libro es/ fue tenido.(*Kitaba sahip olunuldu.)

**El fruto es/fue dado por el árbol.*(*Ağaç tarafından meyve verildi.)

Las acelgas son oídas por Ana/ todos los niños. (Değneklerden herkes/*Ana nefret edilir.)

Pasiva perifrástica, zihinsel veya duygusal kavramlar içeren fiiller hariç geçişli fiillerle yalın haldeki fiillerin tümleç olarak bulunduğu yapılar da edilgenliği kabul etmezler.

Veo arder la casa.(Evin yandığını görüyorum.)

La casa es vista arder.(*Evin yandığı görüldü.)

Bazı belirli fiiller de vardır ki *obrar* ve *tener* gibi teorik olarak edilgen yapıyı kabul etmekle beraber uygulamada bunlar edilgen biçim almazlar.

La fe obra milagros.(İnanç mucizeler gerçekleştirir.)

**Milagros son obrados por la fe.*(*Mucizeler inanç tarafından gerçekleştirilir.)

Yo tengo pocos libros.(Ben birkaç kitaba sahibim.)

**Pocos libros son tenidos por mí.*(*Biraz kitaba tarafımdan sahip olunur.)

RAE tarafından belirlenen ve diğer yazarlarında üzerinde hem fikir olduğu bir kısıtlılık ise her ikisi de aynı şekilde ortaya çıkan görünüşle ilgili sınırlamalardır: sözcükle ilgili görünüş, sentaksla ilgili görünüş. Sözcükle ilgili görünüş derken perfectivo ve imperfectivo fiiller, sentaksla ilgili görünüş derken de perfectivo ve imperfectivo zamanlara gönderme yapılmaktadır.

Perfectivo fiiller imperfectivo zamanlarda anlık eylemleri ifade ederken edilgen yapıyı kabul etmez fakat tekrarlanan veya alışkanlık bildiren fiillerde kabul ederler.

Imperfectivo fiillerde ise imperfecto zamanlarla hiçbir sınırlılık yoktur.

Perfectivo zamanlar ise (preterito imperfecto hariç bütün geçmiş zamanlar) perfectivo fiillerde olduğu gibi imperfecto fiilleri de kabul ederler.(Mendikoetxea, Amaya.1999:1621-1623)

“Ser yardımcı fiili ve ortaç ile oluşturulan edilgenlik:

El presidente fue asesinado.(Başkan tasarlanarak öldürüldü.)

El presente ve imperfecto sürekli veya tekrarlanan eylemleri ifade eder. Genel gerçekleri gösterir, sözlü anlatım niteliğine sahiptir (presente historico):

Los trabajos de alcantarillado de esta casa son ejecutados por la casa Moreno.(süregelen eylem).(Bu evin kanal işleri Moreno evi tarafından yapılır.)

El monarca era elegido entre los hermanos del rey muerto.(tekrarlanan eylem) (Hükümdar rahmetli kralın kardeşleri arasından seçilir.)

Los hijos son queridos por los padres. (genel gerçek) (Çocuklar babaları tarafından sevilir.)

Sus siete cabezas y la de Nuño son llevadas a Córdoba, y Almanzaor las presenta a su prisionero.(tarihi gerçeklik). (*Nuño*'nun ki ve yedi baş Kordoba'ya götürülür ve Almanzaor onları esirlere gösterilir.)

Ancak olayın gerçekleşme zamanı ile konuşma zamanı birbirine tam uyuyorsa böyle bir durumda edilgen yapı kullanılamaz. Örneğin şöyle denemez ;

El niño llora porque es lavado por la madre.(Çocuk ağlıyor çünkü annesi tarafından yıkanıyor.)

Geçmiş zaman ve gelecek zamanda edilgen yapının değişik biçimleri de kısıtlamalarla kullanılır. Bununla birlikte şunu da ifade edelim ki ispanyolcada edilgen yapı artık Latince de olduğundan daha az kullanılmaktadır ve kullanımı gittikçe azalmaktadır ve yerini dönüşlü edilgen yapıya bırakmaktadır.” (Hanssen,1913:245)

Yaptığımız araştırmada gördük ki edilgen çatı hakkında bilgi veren her İspanyol dili uzmanı Mendikoetxea'nın değişik çalışmalarına atıfta bulunuyorlar hatta örnek cümlelerini bile ondan seçiyorlar. Bizim çalışmamızın ikinci kısmının temelini de Mendikoetxea'nın çalışmaları oluşturmaktadır. Üstelik çalışmamızın amacı Türkçe ve İspanyolca gramerinde çatı kavramına yeni yorumlar, yeni açılımlar getirmek değil sadece her iki dilde çatı kavramı hakkında yapılan çalışmaları derli toplu bir halde ortaya koymaktır. Biz burada edilgen çatı ve sınırlılıkları hakkında görüşlerinden yararlanmak için sözü yine Mendikoetxea'nın 1999'da yaptığı çalışmaya bırakıyoruz .

El agresor fue detenido por la policia.(Saldırgan polis tarafından göz altına alındı.)

La puerta habia sido abierta al amanecer.(Kapı şafak vaktinde açılmıştı.)

La novela es/ era leida por todos.(Roman herkes tarafından okunur/okundu.)

Era/ es estimado por todos.(Herkes tarafından sayılır/sayılırdı.)

Es/ era conocido en todas partes .(Her tarafta tanılır/tanılırdı.)

**La hoja era vuelta con impaciencia por el lector.*(*Okuyucu tarafından sayfalar sabırsızlıkla eviriliyor.)

İma edildiğinde, aıklanığında gerçek zne bir genellik ifade ediyorsa imperfecto fiil kullanmak mümkündür.

**El documento es/ era conocido por Juan.*(*Belge, Juan tarafından biliniyor/biliniyordu.)

El documento es/ era conocido por todos.(Belge herkes tarafından biliniyor/biliniyordu.)

Bu tür bir sınırlama perfectivo fiillerde görülmez.

La casa fue construida por Juan.(Ev, Juan tarafından inşa edildi.)

La casa fue construida por todos.(Ev, herkes tarafından inşa edildi.)

Şuna da unutmamak gerekir ki imperfecto fiillerin ortaç fiil biçimlerinin sıfat anlamı da vardır. Sıfat olarak kullanıldıklarında *muy* gibi dereceleme zarflarıyla beraber kullanılırlar. Ortaç fiil olarak kullanıldıklarında ise böyle bir kullanım, zarf bulunması söz konusu değildir.

Juan es muy conocido.(Juan çok tanılır.=Juan çok tanılan bir kimsedir.)

Juan es muy querido.(Juan çok sevilir.=Juan çok sevilen bir kimsedir.)

Juan es muy admirado.(Juan çok beğenilir.=Juan çok beğenilen bir kimsedir.)

**Juan fue muy arrestado.*(*Juan çok tutuklandı.)

**Juan fue muy golpeado.*(*Juan çok tokatlandı.)

**Juan fue muy avisado.*(*Juan çok uyarıldı.) (Mendikoetxea, Amaya.1999:1625)

Perifrástica edilgen yapı oluşturmanın temel şartı fiilin geçişli olmasıdır. Ancak İspanyolca ve hatta diğer bir çok dilde olduğu gibi Almancada da geçişsiz fiillerle edilgen cümle oluşturulabilir perifrástica yapıdan farklı bir şekilde de olsa.

**Fue cantado.*(Şarkı söylenildi.)

**Fue llorado.*(Ağlanıldı.)

Se cantó. (Şarkı söylenildi.)

Se lloró. (Ağlanıldı.)

Es wurde getanzt. = Se bailó.(Dans edildi.)

Es wurde bis spät in die Nacht getrunken. = Se bebio hasta tarde en la noche.

(Geceye yarısına kadar dans edildi.)

Ancak bununla birlikte bu tür fiiller anlamlarına yakın nesnelere kullanıldıkları olur.

Llorar el llanto . (ağıtlar yakarak/sızlanarak ağlamak)

Cantar canciones.(şarkılar/türküleri söylemek)

Fiilin anlamlarına yakın nesnelere perifrástica edilgen yapının öznesi olarak kullanılmaz.

**El llanto de un niño es llorado.*

Kısaca görmüş olduğumuz gibi edilgen yapıların sentaksla ilgili görünüşünde etken yapılarıdaki kısıtlamaların dışında bir kısıtlama ile karşılaşmıyoruz. Bununla beraber sözcüksel görünüşte, özellikle değişim veya olay ifade eden perfectivo fiillerde edilgen yapıya özgü olan kısıtlamalarla karşılaşmıyoruz.(Mendikoetxea, Amaya.1999:1625-1626)

Geleneksel dilbilgisinde serli edilgen yapı için gözlemlenen sınırlamalar sadece edilgen yapılar için söz konusu değildir. Aynı kısıtlamalar etken yapı içinde söz konusudur. Bu konu hakkında Garrido'nun sözlerini kulak verelim:

“ *Ser*'in presente ve imperfecto sınırlılıkları farklı bir şekilde açıklanabilir. Yapı ortaç fiilden türetilen fiilin anlamına uygun olarak anlık veya süregelen bir eylemi anlatır. Süreklilik bildiren etken fiiller herhangi bir kısıtlamaya maruz kalmadan kullanılırlar (*conoce, conocía*) . Perfecto etken fiiller ise alışkanlık, tekrarlama, ve bir anlık eylem bildirdiğinde kısıtlama bulunmazken (*abre, abría*) örneğinde olduğu gibi aynı anda olan, eş zamanlı eylem bildirdiğinde (tarihi olay anlatımları hariç) perfecto etken fiil kullanılamaz. Aynı şartlar hiç şüphesiz ser'li edilgen yapı içinde söz konusudur. Eğer ortaç fiil devamlılık ifade ediyorsa ser'li edilgen yapıda da hiçbir sınırlamaya maruz kalmadan kullanılır. (*es conocido, era conocida*); Eğer perfecto fiil ise tekrarlama ve alışkanlık ifade ettiğinde kısıtlama görülmez. (*es abierta, era abierta*). Etken fiili olduğu kadar edilgen ortaç fiili de sınırlamalar bakımından belirleyen *ser* fiili değil, ortaç fiilin kendisidir.(Garrido Medina, Joaquín.1991:74)

2. 3. 2. Estar Fiiliyle Dolaylama Şeklinde Oluşturulan Edilgen Yapı

La Pasiva Perifrástica Con el Verbo Estar

Ser+ participio ile oluşturulan edilgen yapı eyleme maruz kalan bir özne isteyen eylemleri ifade ederken *estar+participio* ile oluşturulan yapı eylemin bittiğini ifade eder.

Las casas fueron construidas.(Evler inşa edildiler.)

Las casas están contruidas.(Evler inşa edilmişler.)

Dil bilimciler bunlar gibi edilgen cümle yapıları hakkında bir anlaşmaya varamamışlardır ancak RAE'in 1973 yılındaki çalışmasına göre < *estar+participio* > ile oluşturulan dolaylama anlatım fiilleri edilgen anlamda ifadelerdir, aynı < *ser+participio* > ile oluşturulan yapılar gibi.

Perfectivo fiiller ile *estar*'lı yapı ile kullanıldığı gibi *ser*'li yapı ilede kullanılır ancak aralarında anlam farkı bulunmaktadır.

La ciudad está destruida.(Şehir tahrip edilmiş.)

La ciudad fue destruida.(Şehir tahrip edildi.)

Estar'lı yapı gerçek öznenin cümlelerin sonuna *por* edatı ile bağlanmasına izin vermez.

İnacusativo fiillerin bazıları *estar*lı yapıya izin verir.

Está crecido. (Büyümüş.)

Está florecido.(Çiçek açmış.)

Está envejecido. (Yaşlanmış.)

Bu cümlelerin fiilleri geçişsiz olmasına karşın bitme sonuçlanma ifade eder. Bu tür fiiller *ser*li edilgen yapılarla kullanılmaz.

* *Fue crecido.*

**Fue florecido.*

**Fue envejecido*

Amar(aşık olmak), *conocer*(tanımak), *admirar*(beğenmek-hayran olmak), *odiar*(nefret etmek), *temer*(korkmak-kaygılanmak) ve bunların benzerleri anlamlar taşıyan imperfecto fiillerle *estar*lı yapının kullanılması da mümkün değildir.

** Está amado.*

**Está conocido..*

**Está odiado.*

Bununla beraber bir grup imperfecto fiillerde var ki sıklıkla *estar* +participio ile yan yana geliyor. Bu fiiller birbirine bitişik, yakın olan iki varlığın arasındaki ilişkileri tanımlamak için kullanılan *rodear*, *cubrir*, *cercar* gibi eylemlerdir.

Las montañas rodean la ciudad.(Dağlar şehri çevrelemiş.)

La nieva cubre las cumbres.(Kar zirveyi kaplamış.)

Una valla cerca la finca.(Çit çiftliği çevrelemiş.)

*Estar*lı edilgen yapılarda sözde özne olan unsur bir yer belirtiyorsa aktif cümlenin gerçek öznesi edilgen cümleye *por* edatıyla bağlandığı gibi *de* edatıyla da kullanılabilir.[Bu durumda *por* edatını –le/-le şeklinde çevirmek uygun düşüyor.]

La ciudad está rodeada de montañas. (Şehir, dağlarla çevrelenmiş.)

Las cumbres están cubiertas de nieve. (Zirve, karla kaplanmış.)

La finca está cercada por una valla. (Çiftlik, çitle çevrilmiş.)

inundar (doldurmak-su altında bırakmak), *abarrotar* (dolmak-kaplamak-tıka basa doldurmak), *plagar* (zarar vermek- belasını vermek) gibi fiillerde yukarıda anılan örneklerdeki gibi kullanılabilirler.

La gente abarrota las playas. (Halk plajları tıka basa doldurur.)

La playa está abarrotada de gente.(Plaj, halk tarafından tıka basa doldurulmuş.)

Perfectivo zamanlar *estar*lı edilgen yapıyı kabul etmezler şöyle bir cümle kullanılmaz.

Las casas han estado construidas.(Evler inşa edilmişler.)

Fakat şu şekilde kullanmak olasıdır.

Las casas han sido construidas.(Evler inşa edildiler.)

Basit geçmiş zamanda *ser* ve *estar*lı edilgen yapının kullanılmasında gerçekte anlam farklılığı olmakla beraber artık günümüzde sanki aynı anlamda gibi kullanılmaktadır.(Mendikoetxea, Amaya. 1999:1587)

2.4. Dönüştürülmüş Edilgen Çatı ve “SE”li Yapılar

Pasiva Refleja y Las Construcciones Con “SE”

Çalışmamızın bu bölümünde cümle yapısı bakımından benzerlik gösteren ve yapısında *se* morfolojik unsurunu içeren orta-edilgen ve şahıssız yapıları bir arada iç içe inceleyeceğiz.

“Fiillerin bükümüne uygun olarak çatı kategorisinin üçe ayrılması Latince gelen bir özelliktir. Etken çatı (etkenlik, güç, enerji gibi terimleri birleştirir), edilgen çatı (birinin maruz kaldığı eylemi, duyguyu ifade eder) ve orta çatı, etken çatının olduğu kadar edilgen çatının özelliklerini de içine alabilen ortada ikisinin arasında bir kategoridir. Ve bu yüzden bunların sınıflandırılması oldukça zordur.

Anlamsal veya kavramsal bir bakış açısıyla olaya baktığımızda diyebiliriz ki orta çatı, etken yapıdan daha çok edilgen yapıya yakındır. Etken çatıda herhangi biri veya herhangi bir şey, herhangi bir kimse veya herhangi bir şey üzerinde bir şeyler ifa eder. Edilgen çatıda ise herhangi biri veya herhangi bir şey herhangi birinin veya herhangi bir şeyin yaptığı bir eyleme maruz kalır. Orta çatı ise öznenin az ya da çok eylemin etkisine maruz kalışını gösteren fiiller gibi yorumlanabilir. Orta çatılı yapılarda eylemin sonucunda öznenin durumu değişebilir, eylemden özne yararlanabilir veya özneyi hataya- zarara- hastalığa düşürebilir. Başka bir deyişle orta çatılı yapılar ‘*afectado*’ yaptığı eylemden etkilenen öznelere sahip olmaktadır.

Çatı ya da son zamanlarda sıklıkla kullanılmaya başlayan Latince deyimikle diátesis cümlelerin fiili ve eylemin gerçekleşmesi sürecine katılan farklı unsurlar arasındaki kurulan anlamsal ilişkileri anlatır, sentaks ve/veya morfolojik unsurlar aracılığıyla açıkça ifade edilir.

Aslında İspanyolcada diğer roman dillerinde olduğu gibi edilgenlik veya orta yapı ifade eden kendine özgü fiil biçimleri yoktur. Bütün fiiller morfolojik olarak etken biçimdedir. Bununla birlikte yinede edilgenliğin kendine has bir morfolojik biçimi vardır: Bu da edilgen sıfat fiil ‘*participio pasado*’ ve ser fiili ile sağlanan;

“*Los trabajos fueron pasados a ordenador ayer.*” (İşler dün bilgisayara geçirildi.) cümlesinde olduğu gibi edilgen perifrástica şeklinde adlandırılan biçimdir. Söz dizimiyle ilgili olarak edilgen cümleleri fiil tarafından belirtilen eylemi kavramsal bir nesnenin veya bir ad grubunun gramerce özne olduğu cümleler edilgen cümlelerin belirgin özelliğidir.

Orta çatı için özel bir fiil biçimi olmayan İspanyolca gibi bir dilde orta çatıyı kavramsal özelliklerini olduğu kadar biçimsel özelliklerini de belirtmek gerekmektedir. Kavramsal açıdan bakarsak İspanyolcada orta çatıda fiilin eylemi veya süreci özneyi etkiler. Bu geniş belirleme şu örnekleri de içine alır;

El niño se lava. (Çocuk yıkıyor). Dönüştü edilgen cümle.

Le muchacho se desmayó. (Çocuk bayıldı). Sahte dönüştü cümle.

İncoativos cümlelerde,

El bosque se quemó. (Orman yandı). Fiziki durumu değiştiren fiillerle.

El perro se asustó. (Köpek korktu). Psikolojik durumu değiştiren fiillerle.

El jarrón se cayó. (Sürahi kırıldı). Durumu değiştiren fiillerle.

Mendikoetxea, Amaya. 1999:1631)

İspanyolcada orta çatının açık özelliğın oluşturan reflexivo (dönüştü) diye adlandırılan adılların varlığıdır.

Orta çatı için özel biçimli bir fiil türünün bulunmaması İspanyolcada orta çatının mevcut olup olmadığı hakkında yazarlar arasında itilaf yaratmıştır. Örneğın

Lázaro Mora(1983) *Juan se lava (las manos)*. [Juan yıkandı/ellerini yıkadı.] gibi cümleleri orta çatılı yapılardan kabul etmemektedir.

Orta çatının tanımlamasına anlamsal bakımdan bakacak olursak dönüşlülük ifade eden belirteç niteliğindeki cümleleri olduğu kadar sahte dönüşlülük belirten cümleleri de içine almasını onun belirgin özelliği olduğunu söyleyebiliriz. Şu örnekleri inceleyelim:

Se pasaron los trabajos a ordenador.(edilgen) (İşler bilgisayara aktarıldı.)

Se agasajó a los invitados.(şahıssız) (Misafirler nazikçe kabul edildi.)

Por aqui se llega a Madrid.(şahıssız) (Madrid'e buradan gidilir.)

Estas manchas no se quitan con nada. (orta çatı) (Bu lekeler hiçbir şekilde çıkartılamaz.)

Bu örneklerdeki cümleler hiçbir şekilde dönüşümlü olarak yorumlanamaz”
(Mendikoetxea, Amaya:1999, s.1635-1640)

“İspanyol dil bilimciler sıklıkla *seli* edilgen yapıyı orta çatılı yapı ile birlikte bir arada ele almaktadırlar. Bununla beraber orta yapıdan söz ederken orta çatı ile *seli* diğer yapılar arasındaki farkı ortaya koymak gerekmektedir. Orta çatı ile edilgen çatı ve yine orta çatı ile şahıssız yapı arasındaki farklar nelerdir? Öncelikle *seli* orta yapı cümlelerini orta çatılı diğer cümle şekilleri olan dönüşlü edilgen ve sözde edilgen cümlelerinden ayırmak yerinde olacaktır.Orta çatıyı *seli* şahıssız ve edilgen yapıdan ayıracak belirgin özellikler mevcuttur; Bu özellikler yalnızca *se* ile kurulabilir olması, birinci ve ikinci şahıs zamirlerini kabul etmemesi ve belirtilmesi de anlaşılabilir bir öznesinin olmasıdır.

Esta camisa se lava muy bien con lejía.(Gömlek çamaşır suyu ile çok iyi yıkanıyor.)

Las luces reflectantes se ven fácilmente.(Parlayan ışıklar kolaylıkla görünüyor.)

Los trabajos escritos a máquina se leen más deprisa. (Makine/daktilo ile yazılan işler daha hızlı okunuyor)

Bu örnekler bize göstermektedir ki *seli* orta çatı cümleleri ile *seli* edilgen çatı arasında benzer özellikler oldukça belirgindir; Her ikisinde de anılmayan üçüncü şahıslar öznedir, her ikisinde de eylemi gerçekleştiren veya eyleme neden olan bir aracı vardır. Bununla beraber hiç şüphesiz bu iki yapı arasında farklar da mevcuttur.

Orta yapılı çatılarda edatlar, genel görünüş, *muy bien, fácilmente, con lejía, más deprisa* gibi herhangi bir zarfın varlığı gereklidir. Edilgen yapıdan oldukça fazla sınırlamalarla kullanılır bu nedenle onun bir alt birimi gibi değerlendirme eğilimi vardır. Biz yukarıda da andığımız şöyle cümlelerden orta yapılı cümleler diye söz ediyoruz.

Esta camisa se lava muy bien con lejía. (Gömlek çamaşır suyu ile çok iyi yıkanıyor.)

Las luces reflectantes se ven fácilmente. (Parlayan ışıklar kolaylıkla görünüyor.)

Los trabajos escritos a máquina se leen más deprisa. (Makine/daktilo ile yazılan işler daha hızlı okunuyor)

Aynı şekilde orta yapılı cümleleri öncesine benzer şekilde yorumlar getirerek şahıssız cümlelerden ayırmakta oldukça kolaydır.

A estos niños se les asusta fácilmente.(Bu çocuklar kolaylıkla korkutulur.)

Bazı cümlelerde vardır ki görünüş olarak orta çatıya benzemekle beraber bunlar bu yapıda değildirler. Bu cümleler gerçekte kişi zamiri istemeyen ancak cümlenin anlamını kuvvetlendirmek için zamir kullanılan cümlelerdir.

El niño se comió la sopa. (Çocuk kendi kendine çorba içiyor)

El niño se durmió.”(Çocuk kendi kendine uyuyor.) (Mendikoetxea, Amaya. 1999:1640-1641)

“Kısaca *seli* cümlelerler anlamsal-şekilsel olarak edilgen çatı, orta çatı ve şahıssız yapı biçiminde adlandırılır.

Se pasaron los trabajos a ordenador. (edilgen)

Edilgen cümlelerde uzmanların üzerinde anlaştığı gibi edilgen cümlenin gramerce öznesi etken cümlenin nesnesiyle ilişkilidir.

Sandra pasó los trabajos a ordenador.(etken) (Sandra, işleri bilgisayara geçirdi.)

Şu tür cümlelerde etken cümlelerden kesin olarak ayrılan şahıssız cümlelere örnektir.

Se agredió a una periodista. (Bir gazeteciye saldırıldı.)

Bu üç yapının cümleleri anlamsal olarak birbirine çok benzerdir. Orta çatılı cümlelere gelince bu terim en geniş şekilde ele alındığında farklı anlamsal ve biçimsel özelliklerin varlığı dikkati çekiyor, bunlar da birinci, ikinci , üçüncü şahıs zamirlerinin varlığı ve eylemden bir şekilde etkilenen öznenin varlığıdır. Biz burada sadece orta çatılı cümleleri merkeze alıyoruz ve onun edilgen ve şahıssız yapılardan farkını dile getiriyoruz.” (Mendikoetxea, Amaya. 1999:1642)

Etken cümlelerde özne bellidir.

Un pirómano quemó el bosque. (Bir sapkın ormanı yaktı.)

Un cigarillo mal apagado quemó el bosque. (İzmarit ormanı yaktı.)

Seli yapılarda öznenin belirsizliği:

Se quemó el bosque.

Seli incoativa fiiller ise eylememin sebebini veya eylemi gerçekleştirenin önemine vurgu yapmak için kullanılır.

En épocas de sequía, los bosques se queman fácilmente. (Kuraklık dönemlerinde ormanlar kolaylıkla yanar.)

Seli orta çatılı yapılarda eylememin sebebini veya eylemi gerçekleştirenin müdahalesinin gerekli olduğu durumları tanımlamak için kullanılır.

Se quemó el bosque para apagar con laplaga de orugas.(Tırtılların kökünü kazımak için ormanı yaktı.)

Seli edilgen yapıda ise eylemi gerçekleştirenin bilinçli olarak eyleme müdahale ettiği ancak gerçekleşen eylemi öne çıkarmak için anılmadığı hareket ve oluşları tanımlar.

En los tiempos de la inquisición se quemaba a los herejes. (Engizisyon zamanlarında kilise karşıtları yakılırdı.)

Seli şahıssız yapılarda öznenin anılması bakımından edilgen yapı ile arasında hiçbir fark yoktur. Eylemi gerçekleştirenin veya olayın sebebinin belirtilmemesi gibi ortak bir yanları vardır.

“Öyleyse *seli* yapılarda fiilin eylemini gerçekleştiren veya eyleme sebep olan varlığın şu yapılarda sırasıyla derece derece azaldığı kabul edilir; Süreç gösteren incoativa cümlelerde bu bulunma önemsizdir, orta çatılı yapılarda son derece azdır ancak bu cümleler durum gösterdiklerinde sözde öznenin kullanılması zorunludur, edilgen yapıda ve şahıssız biçimde ise eylem bir oluş- kılış bildiriyorsa zorunlu olarak bulunmaz.” (Mendikoetxea, Amaya.1999:1643)

Se’li yapıları daha iyi anlayabilmek bu dil bilgisi unsuru hakkında yapılan değerlendirmelere de göz gezdirmek yerinde olacaktır kanısındayım. **Se** özel bir çekim eki midir yoksa adıl mıdır, işlevi nedir? Şimdi İspanyada uzmanların bu konudaki ortak görüşlerini dile getirelim.

“Açığa çıkarılması gereken ilk sorun *se*’nin kökeninin dönüşlü bir özelliğe sahip olduğu zaman içinde gelişerek orta çatılı, edilgen çatılı, şahıssız yapılarda da kullanılmaya başlanmıştır. Bu gelişim yalnızca İspanyolca da olmamış bütün Latin kökenli diller için geçerli olmuştur. *Se*’nin dil bilgisi durumu açısından üzerinde durulması gereken ikinci mesele ise *se*’nin bir adıl olmadığı noktasında günümüz

İspanyolca uzmanlarının ortak görüşüdür. Öyle ise *se* nedir? Hangi dilbilgisi kategorisi içinde değerlendirilmelidir? Üçüncü soruna gelince o da *se*'nin cümle içerisindeki işlevi problemidir.

Öncelikle *se*'nin bir adıl olmadığı görüşünü onaylamalıyız, en azından bildiğimiz klasik anlamda ismin yerine kullanılan ismin yerini tutan adıl değildir. Bunu söylemekle dönüşüm cümlelerinde karşımıza çıkan *se*'nin dönüşüm adılı olmadığını iddia etmiyoruz. Adıldır ancak kendi kendide, kendi kendime, kendi kendisine anlamında bir dönüşüm adılıdır. Dikkat edilmesi gereken nokta İspanyolcada dönüşüm unsuruna *mismo* (kendi kendine) sıfatı eşlik ettiği, bu sıfat cümlede yer almasa da dönüşüm cümleleri bu anlamı içermektedir aynı Türkçede olduğu gibi.

Se dönüşüm adılı *me*, *te*, *os*, ve *nos* adlarıyla yer değiştirdiğinde bu edilgenlik ve şahıssızlık anlamının işareti olabilir.

Son dönemde yapılan teorik çalışmalarda uzmanlar *se* dilbilgisi unsurunun farklı kullanımlarını birbirinden ayırma yoluna gitmektedirler. Aşağıdaki gibi cümlelerde *me*, *te*, *os*, ve *nos* adıları *se*'nin yerine kullanılarak orta, edilgen çatı ve şahıssız yapı cümleler görülür:

Te vas. (Görünüyorsun.)

Se asustaron. (Korkmuşlar.)

Se lavan. (Yıkıyorlar.)

Os laváis. (Yıkıyorsunuz.)

Nos odiamos. (Birbirimizden nefret ediyoruz.)

Se'yi belirteçle ilgisi olmayan bir unsur olarak ifade değerlendirdiğimizde bu bizi *me, te, os, ve nos* unsurlarını da inceleme kapsamına almak gerekir. *Se* unsurunu nesneye uyumu ifade eden fiilin eki gibi değerlendirmek gerekir aynı *me, te, os, ve nos*'ta olduğu gibi. Bu kabul bizi İspanyolcada fiil çekimi gibi nesle çekimi varlığını kabul etmeye götürür ki bunlarda zaten mevcuttur; *me, te, se, os, nos*. Dil bilimsel olarak bu düşünceyi benimseyince üçüncü şahıs adları olan *le/les, la/las ve lo/los*'u da bu bağlamda ele almak gerekmektedir (Mendikoetxea, Amaya. 1999:1654)

Se anılmayan üçüncü şahısla uyumlu fiilin çekim ekidir. Bu çekim eki bu şekilde ortaya çıktığında aynı zamanda cümlenin öznesi de olmaktadır. *Se*'nin durumu bütün diğer fiil ekleri gibidir; işlevi nesne çekimine bağlı olarak dönüşlü, incoativa, edilgen ya da özne çekimine bağlı olarak şahıssızlık bildirmek gibi farklı olabilir.

Se crita a los jueces. (Yargıçlar eleştiriliyor.)

Se trabaja duro. (Sıkı çalıştırılıyor.)

Örneğindeki gibi cümlelerde *se* özneye veya nesneye göre çekilmiş fiil eki durumunda olduğunda açık bir gramerce özne ihtiyacı ortaya çıkar. Ancak bu değerlendirme dönüşüm adlı olan *se* ile edilgen veya şahıssız yapının *se*'sinden ayırmaz. Cümlenin farklı yorumlanmasının nedeni ne *se*'nin işleviyle ilişkilidir ne de onun doğasıyla ilgilidir. Bu yaklaşım *se*'nin morfolojik bir unsur olduğunu gösterir.

Kısaca *se* unsurunu çekimli fiilin takısı olarak yorumlayınca dönüşüm adlı olan *se* ile şahıssız veya edilgen yapının *se*'si birbirinden ayıramıyoruz (Mendikoetxea, Amaya.1999:1649- 1653).

Burada konunun iyice anlaşılır olmasını sağlamak amacıyla *se*'nin orta çatılı yapılarda kullanılması hakkında biraz daha bilgi vermeyi yararlı görüyorum. “Orta çatı; Eylemin üzerinde gerçekleştiği nesnenin aynı zamanda fiilin (ki bu fiil geçişli bir fiildir) yapılışından, oluşundan etkilenen gramerce özne durumuna geldiği cümle kuruluşlarını ifade etmek için kullanılır . İspanyolcada orta çatı fiillerin şahıs ek takıları diyebileceğimiz ve gramerce belirteç olarak nitelendirilen *me, te, nos, os, se* unsurlarının varlığı ile kendini belli eder. Kural olarak böyle olmakla beraber uygulamada orta yapılı çatılar birinci ve ikinci şahıs adıları olan *me, te, nos, os*'u dışında bırakarak yalnızca *se*'li yapılarla kurulur ve anılmasa da anlaşılan bir özneye sahiptir. Bu yapılarda gramerce özne ile eylemin nesnesi birbirinden ayrılmazlar.

Bitmemiş, devam eden cümlelerde orta çatılı yapılar imperfectivo özellikli fiil zamanlarında bazı şartlara bağlı olarak kullanılabilirler. Bu imperfecto görünüşün yanında bir de herhangi bir harekete geçiren unsurun bulunması şarttır. Şu örnekleri inceleyelim;

Estas frutas se pueden comer. (modal fiil) (Bu meyveler yenilebilir.)

Estas frutas se comen con dificultad. (zarf niteliğinde deyiş) (Bu meyveler güçlükle yenilir.)

Estas frutas no se comen.(reddetme) (Bu meyveler yenilmez.)

Estas frutas sí se comen.(olumlu onaylama) (Evet bu meyveler yenilir.)

İspanyolcada *se*'li orta çatıların eşiti olan bir perífrasis yapı mevcuttur. Söz konusu yapı şöyle oluşturulur; *ser* fiilini eğer dilde mevcutsa *-ble* ile biten sıfat takip eder:

Estas frutas no se comen.= Este fruto no es comestible. (Bu meyveler yenilmez.=Bu meyveler yenilmez.)

Bir geçişli perfectivo fiil orta çatılı yapıda kullanıldığında genellikle anlık geçici bir durum gösterir. Yine geniş zamanlı orta çatı cümleleri de genel durumları belirten bir geniş zamandır yapılan özel bir eylemi göstermez. Şu örneği inceleyelim.

Estas tejas se colacan rápidamente y se tratan sólo un barniz especial. (Bu kiremitler hızlıca yerleştirilir ve sadece özel bir tutkalla ile kullanılır.)

Örnek cümlede fiil tarafından gösterilen eylem ne şimdi yapılmaktadır, ne geçmişte yapılmıştır, ne de gelecekte yapılacaktır, bu cümle yalnızca genel bir özellik göstermektedir.

Se colacaron estas tejas. (Bu kiremitler yerleştirildi.)

Bu cümle ise edilgen bir cümledir, kiremitlerin varlığına ve yerleştirme eyleminin gerçekleştirildiğine işaret eder.

Orta çatılı yapılarda geçmiş zamana gelince bu cümlelerde de bir genellik söz konusudur. Yeniden üretim, tekrar yapma söz konusudur.

Antes de inventarse los portátiles , los ordenadores se transportaban con dificultad.

Bu cümlede de geçmişte gerçekleştirilen özel bir eylem yoktur. Anlatılmak istenen yalnızca anılan zamanda bilgisayar taşımanın zorluğudur.

Tamamlanmamış, bitmemiş eylemlerle kurulan orta çatılı cümlelerin özellikleri emir cümleleri ve progresivo zaman cümleleri içinde geçerlidir.” (Mendikoetxea, Amaya. 1999:1647-1648)

El año pasado se construyó un puente sobre el Guadalix. (Guadalix Nehri üzerine geçen yıl bir köprü yapıldı.)

Bu cümlede genel bir ifade var, kesinlik yoktur. Söz gelişi ben geçen yıl köprü yapıldığını gördüm, yapımı bitti mi bilmiyorum ifadesine yakın bir anlam var.

Orta çatılı cümlelerin aksine edilgen çatılı cümlede ifade kesinlik belirtir.

Las casas prefabricadas se construyen con mucha rapidez. (Prefabrik evler büyük bir hızla inşa ediliyor.)

Ancak görünüşte bir farklılık olmadığı zaman yani edilgen cümlelerin fiili de imperfectivo olduğunda orta çatılı yapı ile edilgen çatılı yapının anlamları sık sık karıştırılır. (Mendikoetxea, Amaya. 1999:1655)

Şu cümleye dikkatle bakalım:

Estos libros no se venden.= Bu kitaplar satılık değil.

Bu cümle iki farklı şekilde yorumlanabilir.

Estos libros no se venden porque son ejemplares gratuitos.= Bu kitaplar satılık değil çünkü bedava örnekleri.[orta çatılı cümle]

Estos libros no se venden porque no están a la vista. = Bu kitaplar satılık değil zira henüz satışta değil.[edilgen çatılı cümle]

İspanyolcada önemli bir yer tutan *se*'li yapıların işlendiği bir çalışmada üzerinde durulmasında fayda olan bir başka yapıda *se*'li incoativa yapılarıdır. Bu yapıların ne anlamda kullanıldığını ve özelliklerini incelemeyen önce İncoativa fiilleri tanımlayalım <http://es.encarta.msn.com> © 1997-2007) sayfasından alınan bilgilere göre:

“İncoativa fiiller diye anılan fiiller *amanecer* (gün doğmak-şafak sökmek), *envejecer* (yaşlanmak), *palidecer* (solmak-sararmak), *iniciar* (başlamak) gibi bir eylemin veya davranışın başladığına işaret eden fiillerdir. Bazen de *enfriarse* (üşütmek) *calentarse* (ısınmak), *dormirse* (uyumak), *enriquecerse* (zenginleşmek) fiillerinde olduğu gibi dönüşlü biçimde fiillerde bir eylemin veya davranışın sürdüğünü göstermektedir.”

Kavramsal veya anlamsal bakış açısına göre incoativa yapıların temel özelliği bir sebep veya sorumlu almaksızın öznedeki fiziki veya psikolojik değişimleri göstermesidir. Orta çatılı ve edilgen çatılı yapılarda kullanılabilen fiillerin hepsi incoativa yapılı cümlelerle kullanılmaz, bu her şeyden önce bu fiil türlerinin özelliğinden ileri gelmektedir.

Los bosques en verano se queman rápidamente.(orta çatılı; genel bir bilgi vermektedir) (Ormanlar yazın hızlıca yakılırlar.)

Se quemó el bosque. (Orman yandı.) (incoativa yapılı cümle; Orman yanmış, ağaçlar kül olmuş fiziksel, kimyasal değişim gerçekleşmiş.)

İncoativa yapılı cümleler orta çatılı cümlelere nazaran oldukça fazla kısıtlılık göstermektedir, sadece ettirgen çatıyı kabul edebilen fiillerde ortaya çıkmaktadırlar ki bir durum değişikliğini fiziki- psikolojik veya yer değişimini gösterir: *abrir*(açmak), *cortar*(kesmek), *derretir* (eritmek), *hundir* (batırmak), *ahogar* (boğmak), *acercar* (yaklaşmak), *acostumbrar* (alıştırmak), *alegrar* (neşelendirmek), *asustar* (korkutmak), *aburrir* (can sıkmak), v.b.

Orta çatılı ve incoativa cümleler arasındaki fark doğal görünüşlerinden kaynaklanmaktadır:

İncoativa cümleler bitmiş, tamamlanmış olayları ifade eden cümleler değildir; bir durum belirtmez fakat olayı veya gerçekleşmeyi ifade eden fiilden derlenmiş süreci belirtir. İncoativa cümleler edilgen yapılı cümlelerden üç yönden ayrılmaktadır; Birincisi edilgen cümleler hareketi ifade ederler, ikincisi ise eylem süreci bir unsur tarafından kontrol altındadır, üçüncü olarakta edilgen yapılı cümleler sık sık perfectivo, progres görünüşlü cümlelerde ortaya çıkmaktadır, geçmişte anlık bir olayı, tekrarlanan eylemleri, ve emir cümlelerinde de kullanılmaktadır.(Mendikoetxea, Amaya. 1999:1666)

El chico se ahogó (ayer a las tres). (anlık olay) (Çocuk dün saat üçte boguldu.)

Las paredes se están agrietando. (içinde bulunduğumuz süreç) (Duvarlar yıkılmış)

!Acércate más! (emir cümlesi) (Daha yaklaş!)

Todas las noches a las tres se despierta. (sürekli tekrarlanan olaylar) (Her gece saat üçte uyanıyor.)

Se'nin le(s)/lo(s)/la(s) ile birlikte kullanılması;

Se adora a los niños. (Çocuklara tapınıyor.)

Örneğindeki gibi cümlelerde İspanyol halkı konuşurken sıklıkla belirtme belirten *los* yerine yönelme belirten *les*'i kullanırlar ve ifade şu biçimi alır;

Se les adora (a los niños).(O,onlara (çocuklara) tapınıyor.) (Mendikoetxea, Amaya. 1999:1689)

2.5. Edilgen Cümlelerde POR Edatının Kullanılması

Çalışmamızın bu bölümünde daha çok Rafael Marín ve Silvia Jiménez'in "Por activa y por pasiva" adlı makalesinden yararlanacağız. Rafael Marín ve Silvia Jiménez yazılarına De Miguel'in konu hakkındaki görüşlerini dile getirmekle başlıyorlar. De Miguel 1992 yılında yaptığı çalışmada, edilgen cümlede tümleş olarak cümleye eklenen öznenin her zaman özne olmadığını ifade ederek şu örnekleri vermektedir.

a. *Guille fue asesinado por María.* (Guille, Maria tarafından öldürüldü.)

b. *La carta fue recibida por Guille.* (Mektup, Guille tarafından alındı.)

c. *El profesor es temido por sus alumnos.* (Öğretmen, çocuklar tarafından kaygılandırıldı./Çocuklar yüzünden öğretmen kaygılandı.)

Bu örneklerde de açık bir şekilde görüldüğü gibi bazı durumlarda por edatıyla cümleye bağlanan tümleş gerçekten eylemi gerçekleştiren özne olmaktadır (a cümlesi). Bazı durumlarda ise por edatıyla cümleye eyleme maruz kalan unsuru (b cümlesi), bazı durumlarda ise eylemin sebebini gösterir (c cümlesi). Bu örneklerden hareketle İspanyol dilinde genel kabul gören, edilgen cümlede por edatı gerçek özneyi cümleye tümleş olarak bağlar yaklaşımın değişmesini ve yerine por grubu terimin kullanılmasını önerir De Miguel. Bu görüşe Rafael Marín ve Silvia Jiménez de katılırlar. (Marín, Rafael. Jiménez, Silvia.2000,1)

Estaban era odiado por sus conciudadanos. (Estaban, hemşehrileri tarafından nefret ediliyor.)

El camión fue empujado por los macánicos.(Kamyon, tamirciler tarafından itiliyor.)

Ese almanaque fue diseñado por Mariscal. (Almanak, Mariskal tarafından düzenlendi.)(Marín, Rafael. Jiménez, Silvia.2000:2)

Bu örneklerden anlaşılacağı gibi serli edilgen yapılarda gerçek özne cümleye rahatlıkla eklenebilmektedir. Genel olarak por grubunun cümlede kullanılması tercihe bağlıdır.

La puerta ha sido abierta (por el bedel).(Kapı açıldı (sınıf temsilcisi tarafından).)

La casa ha sido construida (por unos albañiles).(Ev inşa edildi (ustalar tarafından).)

Ese cuadro ha sido pintado (por mi hermana). Bu tablo çizildi(kardeşim tarafından).)

Bununla birlikte şunu da ifade etmek gerekir ki bazı durumlarda por grubunun cümlede belirtilmesi zorunluluk arz eder.

España ha sido gobernada durante varios años por los socialistas.(İspanya, birkaç yıl boyunca sosyalistler tarafından yönetildi.)

Todo sobre mi madre ha sido dirigida por Almodóvar.(‘ Annem Hakkında Her Şey’ filmi Almodóvar tarafından yönetildi.)(Marín, Rafael. Jiménez, Silvia.2000:2)

Provocar (Tahrik etmek) ,*originar* (kaynaklık etmek), *causar* (neden olmak) gibi bazı fiillerde eylemi gerçekleştiren özne ile beraber eyleme etken olan bazı unsurlarda bulunabilir bu durumda eylemin gerçekleşmesine etki eden farklı unsurların ayrı ayrı cümlelerde ifade edilmesi doğrudur.

El accidente ha sido provocado por Juan.(Juan, özne) (Kaza,Juan tarafından yapıldı.)

El accidente ha sido provocado por la tormenta (La tormenta, sebep). (Kaza, fırtına yüzünden meydana geldi.)

**El accidente ha sido provocado por Juan y por la tormenta .* (*Kaza, fırtına ve Juan tarafından meydana geldi.)

Ancak por edatından sonra aynı işlevdeki unsurlar peş peşe sıralanabilirler.

La crisis ha sido provocada por su máximo dirigente y por la mala administración. (Kriz, kötü idare ve sert yönetimini yüzünden meydana geldi.)
(Marín, Rafael. Jiménez, Silvia.2000:3)

Burada araya girip şunu ifade etmek yerinde olacaktır sanıyorum. por edatının sebep bildirdiği durumlarda bizler Türkçede “yüzünden”ifadesini kullanmayı, özneyi belirttiği durumlarda ise bizler “tarafından” ifadesini kullanmayı tercih ediyoruz. Böylelikle herhangi bir yanlış anlaşılma meydana gelmiyor.

Causativo fiillerde por edatının kullanılması ise değişkenlik göstermektedir. Bazı durumlarda hiç kabul etmezken bazı durumlarda ise bazı isimlerle kabul ederken bazı isimlerle kabul etmemektedir.

*La puerta ha sido abierta por el bedel. (*por el viento)* (Sınıf temsilcisi (* rüzgar tarafından) tarafından kapı açıldı.)

*Los precios han sido aumentados por el gobierno. (*por la inflación)*
(Hükümet tarafından (*enflasyon yüzünden) fiyatlar arttırıldı.)

**Eva ha sido emocionada/preocupada por Juan/por la película.*

*Eva ha sido molestanda /asustada por Juan. (*por la película)* (Eva, Juan tarafından (*film yüzünden) rahatsız edildi/ korkutuldu.) Marín, Rafael. Jiménez, Silvia.2000:3)

Daha önceki bölümlerde dile getirdiğimiz gibi estarlı edilgen yapının kullanılmasının serli edilgen yapı kullanılmasına nazaran çok fazla kısıtlılık göstermektedir. Aynı kısıtlılık por edatının kullanılması içinde geçerlidir. Serli yapılarda por grubunu rahatlıkla kullanabilmekteyken estarlı yapılarda oldukça çok

kısıtlamalarla yüz yüze gelmekteyiz. Örneğin olay bildiren estarlı yapılarda por grubunu kullanamıyoruz.

**Juan está odiado por sus conciudadanos.*(*Hemşehrileri tarafından Juan'dan nefret edilmiş .)

**El camión está empujado por los mecánicos.* (* Kamyon tamirciler tarafından itilmiş.)

Esa casa está diseñada por Mariscal. (Bu ev Mariscal tarafından inşa edilmiş.)(Marín, Rafael. Jiménez, Silvia. 2000:3-4)

Mendikoetxea'ya göre, estarlı yapılar por edatıyla cümleye bağlanan özneye direnç gösterirler zira bu unsur fiilin eylemiyle birleşir sonuçlanmış olayla değil. (Mendikoetxea.1999:1624)

Ancak öznenin, eylemin devam etmesinde ısrarcı olmadığı sonuç cümlelerinde *por* kullanmak olasıdır.

El camino está bloqueado por la policía. (Yol, polisler tarafından kapatılmış.)

La ciudad está sitiada por el ejército enemigo. (Şehir, düşman askerleri tarafından kuşatılmış.)

El abrigo está agujereado por las polillas. (Bu manto güve tarafından delinmiş.)

El documento está firmado por el embajador. (Bu belge büyükelçi tarafından imzalanmış.)

**La paz está firmado por el embajador.* (*Barış büyükelçi tarafından imzalanmış.)

Estarlı yapıların *por* edatını kabul edip etmesi bazen de fiilin zamanına bağlıdır.

Este artículo está escrito por una persona indocta. (Bu makale cahil biri tarafından yazılmış.)

**Este artículo ha estado escrito por una persona indocta.* (*Bu makale cahil biri tarafından yazılmış.) (Marín, Rafael. Jiménez, Silvia.2000:5)

Buraya kadar olan örnek cümlelerde *estar* fiilinin olay bildiren ortaç fiillerle oluşturdukları bileşimleri gördük. Bu özelliği durum bildiren ortaç fiillerle de göstermektedir. İşte örnekleri;

La casa está rodeada/jalonada/flanqueada por un hermoso jardín. (Bu ev güzel bahçe tarafından sarılmış/kuşatılmış/tamamlanmış.)

El tribunal está compuesto/constituido/integrado por tres catedráticos. (Yargı kurulu üç öğretim üyesi tarafından oluşturulmuş/ kurulmuştur/ toplanılmıştır.)

El libro está encabezado/precedido por un prólogo de Cela. (Bu kitaba Cela tarafından önsöz yazılmıştır/başlık konmuştur.) (Marín, Rafael. Jiménez, Silvia. 2000:5)

Mendikoetxea, yer birlikteliği olduğu bazı durumlarda etken cümlelerin edilgen cümleye dönüştürülmesi durumunda *por* edatı yerine *de* edatının kullanılması gerektiğini ifade etmektedir.

Las montañas rodean la ciudad. (Dağlar şehri çevrelemiş)

La nieve cubre las cumbres. (Kar zirveleri kaplamış.)

Una valla cerca la finca. (Çit çiftliği kuşatmış.)

La ciudad está rodeada de montañas.(Şehir dağlarla çevrelenmiş.)

Las cumbres están cubiertas de nieve. (Zirveler karla kaplanmış.)

La finca está cercada por una valla.(Çiftlik çitle kuşatılmış.) (

Mendikoetxea.1999:1664)

Causar, provocar, originar gibi causativo fiillerde *estarlı* yapı *por* edatını zorunlu olarak ister ancak burada onun yüzünden, bu yüzden gibi anlamlar içerir. Eylemi gerçekleştiren gerçek özneyi göstermez eylemin nedeni ifade eder.

La puerta está abierta por (culpa de) el viento/por (culpa de) el bedel.(Kapı, rüzgar yüzünden /sınıf temsilcisi yüzünden açıldı.)

Eva está emocionada por (culpa de) Juan/por (culpa de) la película.(Eva, Juan yüzünden, film yüzünden heyecanlandı.)

Dönüştürülmüş edilgen yapılar ise dolaylama yoluyla oluşturulan edilgen yapıların aksine hiçbir şekilde gerçek özneyi cümleye tümleç olarak bağlayan *por* edatını kabul etmez.

**Se vendieron los pisos por el comercial.*

Los pisos fueron vendidos por el comercial. (Komisyoncu apartman dairelerini sattı. Burada her iki cümlede eş anlamlı fakat seli edilgen yapı ile böyle bir cümle kurulamaz.)

**Se entregaron los exámenes por los alumnos.*

Los exámenes fueron entregados por los alumnos.(Sınavlar öğrenciler tarafından erteletildi.) (Marín, Rafael. Jiménez, Silvia.2000:7)

Bu genel kabule nazaran hernasıl oluyorsa De Miguel'in de gösterdiği gibi bazı örneklerde se'li edilgen yapının da por edatını kabul ettiği görülmektedir.

Se firmó la paz por los embajadores.

El libro se publicó sin dificultad por un editor multimillonario. (Bu kitap milyarder editör tarafından sorunsuzca yayınlandı.)

Yine De Miguel'in verdiği bazı örneklerde ise por edatı genelleştirilmiş tümleci gösterdiğinde seli edilgen yapıyı kabullenirken özel durumlara izin vermez. Bu kullanım yönetsel ve yargısal süreçte yaygındır.

*Se grabó la crónica por el técnico de turno/*Luis.*(Nöbetçi teknisyen/*Luis tarafından günlük kayıt ediliyor.)

*El plan se elaboró sin duda por una mente enferma/*Alicia.* (Plan hiç şüphesiz akıl hastası*Alicia tarafından hazırlanmış.) (Miguel, Elena de.1999:3052)

Causativo fiiller ise bu yapı ile kullanılmaz üstelik causativo fiillerin seli yapıları gerçekte şahıssız cümleler kategorisine girmektedir.

Se molestó al profesorado. (Öğretim kadrosunu rahatsız etti.)

Se asustó al público.(Kamuoyunu korkuttu.) (Marín, Rafael. Jiménez, Silvia. 2000:7)

Sonuç olarak gördük ki dolaylama yoluyla oluşturulan edilgen yapılarda *por* edatıyla öznenin tümleç olarak cümleye bağlanması tercihe bağlıdır. Bununla birlikte bazı durum bildiren fiillerde zorunlu olarak kullanılması gerekmektedir üstelik bu cümlelerin bazılarında *por* cümlelerin sebebini göstermektedir.

Estarlı edilgen cümleler ise çok nadir durumlarda, belli başlı birkaç durum bildiren fiilde *por* edatını ister. Causativo fiiller ise *por* edatını kesinlikle ister ancak bu durumda *por* gerçek özneyi cümleye bağlamaz eylemin sebebini gösterir.

Dönüştürülmüş edilgen yapıda ise *por* grubunun varlığı sınırlı kullanım alanı belirgindir. Özneyi gösterir ve alışkanlıkları veya genelleme ifade eder. Bu kullanım yönetsel ve yargısal süreçte yaygındır.

2.6. Ettirgen Fiiller

Los Verbos Factitivos (=Causativos)

Los verbos factitivos o verbos causativos (ettirgen fiiller); Öznenin eylemi kendisinin gerçekleştirmediği bir başkasına yaptırılan eylemlerdir. İspanyolcada işte çatı ve ettirgen çatıdan söz edilmediği hemen dikkati çekmiştir sanıyorum, hatta bunlardan yapı diye bile söz edilmemekte yalnızca fiil türleri olarak anılmaktadırlar. María Moliner sözlüğünde factitivo sözcüğü şu şekilde açıklanmaktadır. “ <<pasar la calle al ciego>> (amâyı caddeden geçirmek) örneğindeki *pasar* fiilindeki gibi

özne eylemi bir başkasına yaptırdığı fiillere veya fiil bileşiklerine *factitivo* (ettirgen) fiiller denir.(Moliner, María.1995:1270)

Daha önce de andığımız dil bilimci Lázoro Carreter ise kendi hazırladığı filoloji terimleri sözlüğünde *verbo causativo* terimini şöyle açıklamaktadır; eylemi öznenin gerçekleştirmediği başkasının gerçekleştirmesine neden olduğu fiil veya fiil bileşimleridir. Latince olduğu gibi *acordarse* yerine *hacer recordar*, *advertir* fiil grubunu kullanmaktır. Factivo veya *factitivo* olarakta isimlendirilir. (Lázoro Carreter, F.1998: 87)

Bunlar bir eylemi yaptırma, bir eyleme sebep olma fikrini ifade eden fiiller olarak tanımlanır. Ettirgen fiiller haber kipinde kullanıldığı gibi dilek kiindedeki kullanılmaktadır: *hacer +matar= hacer que+dilek kipi* ve *dejar+ matar= dejar que+ dilek kipi*. Bu fiillerin cümle içinde kullanılmasına örnek verecek olursak;

“*La niña pasea a su perro cada día.*” (Çocuk köpeğini her gün dolaştırıyor)

“*El entrenador hizo jugar al extranjero.*” (Antrönör yabancıyı oynattı).

Aplastar (ezmek-yassıltmak), *debilitar*(güçsüzleştirmek) , *aturdir* (şaşırtmak) gibi fiillerle (*i*)ficar, (*i*)zar son eki almış olan fiiller bu tür özellik gösteren fiillerdir.

Factitivos olarakta bilinen causative, ettirgen fiiller geçişli fiillerin bir türüdür. Bu tür fiillerde özne ile işi gerçekleştiren veya eylemi ifa eden aktör uyuşmamaktadır. Özne işi yapan değil yaptırandır.

Me operaron de apendicitis. (Bana apendisit amaliyatı yaptılar.) cümlesinde “*operar*” fiili ettirgen değildir. Fakat şu şekilde cümle kurulduğunda

Me operé de apendicitis. (Ben apendisit amaliyatı oldum.) cümlesinde özne ben ile amaliyatı yapan kişi değildir, amaliyatı yapan cerrahdır. Özne eylemi gerçekleştirmemiştir, eylemi cerraha yaptırmıştır.

“El agua hierve” (Su kaynadı) cümlesine karşın cümleyi şu şekilde kurduğumuzda, “María hierve el agua”(Maria suyu kaynattı.) bu cümlede Maria tümcenin hem özne hem de tümcede eyleme sebep olan kişidir. Bu tür cümlelere de İspanyolcada ettirgen cümle diyoruz.(Gómez Torrego, L. 1991:88-89)

Ana Fernández, Glória Vázquez ve M. Antonia Martí edilgen çatının cümlelerin odaklaştırılmak istenen ögesinin nesnesinin özne halini alması yaklaşımına atıfta bulunarak yazdıkları makalenin “Ettirgen Yapılar” alt başlığında konu ile ilgili şu fikirleri ileri sürmektedirler;

Ettirgen fiilleri şu şekilde ayırabiliyoruz: Geçişli bir fiil, eylemin başlamasına sebep olan bir şahıs ve yardımcı fiil görevi yapan başka bir fiilin bir arada bulunduğu cümle yapıları, dedikten hemen sonra yazarlar ettirgen yapılarını iki kısımda inceliyorlar ve ettirgen yapıların ilk örneği olarak şu örnek cümleleri veriyorlar;

El abuelo cantó una canción.(Dedem bir türkü söylüyor.)

Pedro ha cortado la leña.(Pedro odunu kesti.)

El humo de las fábricas contamina la atmósfera.(Fabrikanın dumanı atmosferi kirliyor.)

La humedad ha ennegrecido la pared.(İs duvarı kararttı.)

Bu tür cümlelerin özelliği eylemi gerçekleştiren öznenin gerçek özne olmasıdır ancak bu özneler eylemi kendi iradeleriyle mi yapmaktadırlar yoksa başka bir sebep var mıdır bu nokta belirsizdir. Makalenin devamında yazarların “*causativas perifrásticas*” ara başlığı altında anlattıkları bölüm bizim çalışma konumuzla tam bir uyum halindedir.

**El escándalo político ha bajado las cotizaciones en bolsa.*(*Politik skandal borsada hisselerin değerlerini düşürdü.)

El escándalo político ha hecho bajar las cotizaciones en bolsa.(Politik skandal borsada hisselerin değerini düşürdü.)

Bu tür yapılarda ettirgenlik geçişli ifade sayesinde sağlanır yüklem şahıssız (master) halde bulunur kendisine bir yardımcı fiil ki genellikle *hacer* fiili eşlik eder. Bu ettirgen yapı süreç belirten fiillerle de kullanılabilir.

Los asistentes (se) reían.(Asistanlar gülüyor/gülüştüyorlar.)

**El humorista reía a los asistentes.*(*Mizah yazarı asistanları güldürüyor.)

El humorista hacía reír a los asistentes.(Mizah yazarı asistanları güldürüyor.)

Bazı ettirgen fiiller var ki bunlar doğal anlamlarıyla ettirgenlik ifade etmektedirler ancak yine de *hacer* + master ettirgenlik yapısında da kabul ederler.

Su comentario desvió el tema de la reunión.(Onun yorumu toplantının konusunu sapıtıyor.)

Su comentario hizo desviar el tema de la reuni3n. (Onun yorumu toplantının konusunu saptırıyor.)

Matar ve morir (öldürmek ve ölmek) fiillerinde olduğu gibi bazı fiillerde de ettirgenlik anlamı için başka bir kullanılır. İşte bu yüzden matar (öldürmek) fiilini, morir (ölmek) fiilinin ettirgenlik biçimi olarak kabul etmek gerekir.

Al final, esa enfermedad ha matado al abuelo. (Sonunda bu hastalık dedemi öldürdü.)

Al final, esa enfermedad ha hecho morir al abuelo. (Sonunda bu hastalık dedemi öldürdü.)

Al final, el abuelo ha muerto.(Sonunda, dedem öldü.)

Şu örnekte ise özne işi bir başkasının yapmasına neden olmaktadır;

Mireia ha hecho lavar la ropa a Alicia. (Mireia çamaşırını Alicia'ya yıkattı.)

Görüleceđi gibi eylem, cümlenin öznesi olan Mireia'nın emri, isteği nedeniyle Alicia tarafından yapılmıştır. Örnek cümlede Mireia eylemin gerçekleşmesine dolaylı olarak, Alicia ise doğrudan sebep olmaktadır. Eylemin gerçekleşmesine sebep olan her iki unsuru ifade etmek için ettirgen perifrástica yapıyı kullanmak gerekir.

Silvia hace saltar el caballo por encima de la valla.(Silvia, atı çitin üzerinden atlattırdı.)

El hambre hacía caminar a los prisioneros. (Açlık, mahkûmları yürüttü.)

La película ha hecho llorar a Andrea.(Film, Andrea'yı ağlattı.)

Pedro ha hecho llorar a Andrea. (Pedro, Andrea'yı açıkça ağlattı.)

La profesora sentó a los niños.(Öğretmen çocukları oturttu.) Fiilin anlamı ettirgenlik anlamını taşıyor.

Verilen bütün örneklerden anlaşılacağı üzere bu yapıda eylemi gerçekleştiren unsur cümlede özne olarak yer almamaktadır.

Mireia ha hecho lavar la ropa .(Mireia çamaşırı yıkattı.)

Mireia ha hecho lavar la ropa a Alicia.(Mireia çamaşırı Alicia'ya yıkattı.)

Cümlelin gramerce öznesi Mireia, ancak işi gerçekleştiren, çamaşırı yıkayan Alicia'dır.(Fernández, A., Vázquez, G., Martí, M.A. 2001:11-16)

İspanyolcada ettirgen yapı oluşturmak için *hacer* (yapmak) fiiliyle aynı şekilde kullanılabilecek olan fiillerin şunlardır; *fabricar*, *ayudar*, *permitir*, *dejar*, *poder*.

2.7. İşteş Fiiller

Los Verbos Recíproco

Recíproco (işteş fiiller); İki veya daha fazla kişi tarafından gerçekleştirilen ve eylemi gerçekleştiren kişilerin aynı zamanda birbirini etkiledikleri eylemleri ifade eder. İşteşlik anlamını *nos*, *os*, *se* şahıs zamirleri veya *el uno al (del, con el) otro* (biri diğerine, diğeriyle) adlarıyla kurulan yapılar verir.

Sandra y yo no nos hablamos; (Sandra ve ben konuşmuyoruz.).

Pedro y Maria se quieren; (Pedro ve Maria birbirlerini seviyorlar.).

Esos dos siempre hablan mal el uno del otro. (Bu ikisi daima birbirinin aleyhine konuşuyor).

Bazen de işteşlik anlamını fiilin temel anlamı verir. Şu örneklerde olduğu gibi; *intercambiar* (birbiriyle yer değiştirme), *simpatizar* (birbirine sempati duyma). *Mi madre y mi padre simpatizan.* (Annem ve babam birbirlerine sempati duymaktadırlar).

Ana Fernández, Glória Vázquez ve M. Antonia Martí daha önce de değindiğimiz makalarında işteş fiillere ilişkin görüşlerini de şu cümleleri örnek vererek açıklamaktadırlar.

Enrique y Manuel se escuchan.(Enrique ve Manuel birbirlerini dinlemektedirler.)

Enrique escucha a Manuel. Manuel escucha a Enrique.(Enrique, Manuel'i dinliyor. Manuel, Enrique'yi dinliyor.)

Bu örnekleri takiben yazarlar bu cümlelerin öznelinin sadece bir dönüşlülüğü göstermediğini aynı zamanda eylemin bir nesneye yöneldiğini ifade etmektedirler. O halde bu yapılar öznesi ve neslesi arasında bir birliktelikle beraber etkileşimi ortaya koyar. Bizim görüşümüze göre bu cümleler iki işlevi birden gerçekleştirmektedirler. (Fernández, A., Vázquez, G., Martí, M.A.2001:26-27)

a-Ignacia se ha asociado con Pilar. (İgnacia, Pilar ile ortak oldu.)

b-Ignacio y Pilar se han asociado. (İgnacia ve Pilar ortaklaştılar/birbirleriyle ortak oldular.)

a-Carmen menosprecia a David. (Karmen, David'i küçümsüyor.)

b-Carmen y David se menosprecian. (Carmen ve David birbirlerini küçümsüyorlar.)

Bu örnekteki cümle çiftlerinde *a* ile belirtilmiş olanlarda özneler etken bir yapıya sahip fiiller ise geçişli, eylemler etkilenen nesnelere var. *b* ile belirtilmiş cümlelerde ise eyleme katılan şahıslar etken olduğu kadar edilgen özelliklere de sahipler. İşteş cümle özelliklerine sahipler. (Fernández, A., Vázquez, G., Martí, M.A.200137.)

İşteş cümlelerde cümlenin anlamının daha iyi anlaşılması için *el uno al otro, las unas a las otras, el uno del otro* şahıs zamirleri kullanılır.

Se engañan el uno al otro. (Birbirlerini aldatıyorlar.)

Se amaban las unas a las otras. (Birbirlerini seviyorlar.)

Se burlaron el uno del otro. (Birbirleriyle dalga geçiyorlar.)

Dönüşlü fiillerle ilgili birkaç örnek daha sunalım;

Nosotros nos escribimos todos los días. (Biz her gün yazışıyoruz.)

¿Vosotros os entendéis? (Birbirinizle anlaşılıyor musunuz?)

Ellos se hablan mucho. (Onlar birbirleriyle çok konuşuyorlar.)

¿Uds. se quieren? (Sizler birbirinizi seviyor musunuz?)

Bazı fiiller hem dönüşlü kullanılmaktadır hem de işteş fiil olarak kullanılmaktadır. Bu durumda *el uno al otro* veya *uno a otro* ifadeleri işteşlik özelliğine vurgu yapmak için özellikle kullanılır.

Nosotras nos ayudamos. (Biz kendi kendimize yardım ediyoruz.)

Nosotras nos ayudamos una a otra.(Biz birbirimize yardım ediyoruz.)

Ellos se mataron.(Onlar kendi kendilerini öldürdüler.)

Ellos se mataron los unos a los otros. (Onlar birbirlerini öldürdüler.)

(<http://www.elearnspanishlanguage.com/grammar/verbs/reflexiveverbs2.html>)

Sonuç

Türkçe ve İspanyolcada “çatı” kategorisi ile ilgili bulgular hakkında kısa bir karşılaştırma yapacak olursak şunları gözlemleyebiliriz:

Türkçede eylem çatıları, konunun uzmanlarınca henüz tam bir mutabakata varılmamış ise de beş grupta incelenebilir: Etken, edilgen, işteş, dönüşlü, ettirgen çatı. İspanyolcada da çatılar: Etken, edilgen, dönüşlü çatı mevcuttur. İşteşlik ve ettirgenlik İspanyol dili uzmanlarınca bir çatı kategorisi olarak ele alınmamakta fiil türleri olarak değerlendirilmektedir.

Etken çatı: Türkçede de, İspanyolcada, eksiz olarak yalnızca sözlük anlamıyla ifade edilmektedirler. Bu çatıdaki eylem, anlamına bağlı olarak nesne alabilir. Etken çatıdaki eylemler her iki yazı dilinde de hareketi, durağanlığı, öznenin durumunu, öznenin durumundaki değişikliği, bir duyguyu, bir düşünceyi gösterebilir.

Türkçede olduğu gibi İspanyolcada da etken çatılı eylemlerin yüklem olduğu tümcelerde özne açıkça belirtilmeyebilir. Ancak fiilin çekimli şeklinden öznenin kim, ne olduğunu anlarız.

Edilgen çatı; Türkçede de, İspanyolcada da öznesi tam olarak belirlemeyen veya tümcenin öznesinin önemsenmediği bir işi, eylemi anlatmaya yarar. Bu çatı Türkçede *-l, -il, -ul, -ül* eklerinin fiilin gövdesine eklenmesiyle sağlanır. İspanyolcada ise edilgenlik için iki yapı kullanılmaktadır: *Ser + participio pasado* ile *estar + participio pasado*. Edilgen çatıda cümlenin öznesi belirtilmez, eylemden etkilenen nesne tümcenin öznesi görevini üstlenir. Eğer tümcenin gerçek öznesi

belirtilmek istenirse Türkçede gerçek özne tümceye “*tarafından*” İspanyolcada ise “*por*” edatıyla bağlanır. Ancak unutmamak gerekir ki bu edatların cümleye bağladığı her zaman gerçek özne olmayabilir.

Dönüşlü çatı: Türkçede de, İspanyolcada da öznenin bizzat kendisinin yaptığı işten yine kendisinin etkilendiğini göstermek için kullanılır. Bu çatıyı oluşturmak için Türkçede *-in, -ın, -un, -ün, -n* ekleri fiil köküne eklenerek oluşturulur. İspanyolcada ise *se* biçim biriminin dönüşüm adıkları denen özneye uygun formu kullanılarak oluşturulur.

İşteş çatı: Türkçede de, İspanyolcada da iki veya daha çok kişi arasında ortaklaşalık, karşılıklılık anlamı verir. İşteş fiillerde özneler aynı zamanda yapılan eylemden etkilenen nesnelere durumundadır. Özneyi oluşturan varlıklar cümlede verilebilir, birisi açıkça belirtilip diğeri belirtilmeyebilir, özneler tümcedeki başka sözler aracılığıyla belirtilebilir. Türkçede bu çatı *-ış, -iş* ekleriyle sağlanır. Ve kullanımı oldukça yaygındır. İspanyolcada ise işteşlik bir çatı kategorisi olarak ele alınmamakta bir fiil grubu olarak görülmektedir. Hatta işteşlikten yapı olarak bile söz edilmektedir.

Ettirgen çatı: Türkçede de, İspanyolcada da bu çatıdaki eylemlerde işin doğrudan doğruya yerine getirilmediğini görürüz. İşi bir başkasına buyurma , bir iş için başkasına onay verme, bir şeye sebep olmayı sağlamanın bu çatıda ifade edildiğini söyleyebiliriz. Türkçede bu çatıyı oluşturmak için oldukça farklı ekler kullanılmaktadır. *-dır, -t, -ır, -ur, -ür* ekleridir bu ekler. Ettirgenlikte İspanyolcada çatı kategorisi içerisinde değerlendirilmemektedir, yaygın olarak “*hacer*” fiili

ettirgen yapılarda kullanılmaktadır. Bazı fiillerin ise temel anlamında ettirgenlik mevcuttur.

Türkçede iki üç çatının üst üste kullanılması oldukça yaygın ve bu biçimin oluşturulması son derece basitken İspanyolcada böyle bir kullanım yoktur.

Özet

Bu çalışmada, Türkçe ve İspanyolca dil bilgisinde çatı kavramı ve çatıların kullanım özellikleri karşılaştırılmaya çalışılmıştır.

Türkçede bulunan çatı kategorileri ile İspanyolcada bulunan çatı kategorilerinin belki isimlendirilmeleri açısından bir benzerlik söz konusudur. Ancak bu benzerlik her alt kategori için geçerli değildir. İspanyolcada ettirgenlik ve işteşlik bir çatı birimi olarak değerlendirilmemekte fiil çeşitleri olarak kabul görmektedirler.

Türkçede olduğu gibi İspanyolcada da bir dilbilgisi kategorisi olarak çatıdan söz ederken araştırmacılar fiilin temel biçimi olan etken çatıdan fazla söz etmezler. Fiilin edilgen ve dönüşlü çatı biçimlerinin etken çatıdan farklı olarak hangi kısıtlamalarla kullanılabileceği üzerinde durmuşlardır.

Biz de çalışmamızda gerek Türkçede, gerekse İspanyolca hangi tür fiillerin hangi çatılarla rahatlıkla kullanılabileceğini, hangi tür fiillerin hangi çatılarla kısıtlamalarla kullanılabileceğini, hangi tür fiillerin hangi çatılarla kesinlikle kullanılamayacağını ortaya koyduk.

Her iki dilde de çatıların kullanımların farklılık olduğu gibi çatı oluşturma biçiminin de farklı olduğunu ortaya koyduk. Türkçede morfolojik olarak çatılar fiilin köküne getirilen eklerle sağlanırken İspanyolcada ise bunun morfolojik olarak edilgen çatının perifrástica (dolaylama) yoluyla elde edildiği, dönüşlü çatının ise dönüşüm adlarıyla sağlandığı belirlenmiştir.

İspanyolcada dönüşüm adlı olarak kullanılan *senin* aynı zamanda şahıssız cümlelerde de kullanılması, bu *senin* bunlardan başka bir de farklı bir edilgen çatı oluşturması dikkate alınarak çalışmamızda *seli* yapılaraya ayrıca yer verilmiştir. *Seli* yapıların kullanım özellikleri ve hangi tümcede ne amaçla kullanıldığı da açıklanmıştır.

Çalışmamız boyunca elde edilen bilgiler ve bulgular ışığında Türkçe ve İspanyolcayı çatı kavramının kullanışı, işlevliği, uygulanabilirliği ve anlaşılabilirliği bakımından kıyasladığımızda Türkçenin oldukça yetkin bir dil olduğu rahatlıkla söyleyebilmekteyiz.

SUMMARY

In this work, it has been tried to compare the specific features of voice and the specific features adopted while using these voice in Turkish and Spanish grammar.

There may be a similarity between the categories of voice in Turkish and Spanish grammar in terms of identification; however, this similarity is not same for each sub-category. In Spanish grammar, causatives and reciprocales are not accepted as a unit of voice. They are accepted to be the kinds of verbs.

In Spanish, as it is in Turkish, researchers don't give importance to active voice which is the basic form of the verb; the focus on the usage of passive and reflexive voice forms comparing and contrasting them with the active voice.

In this work, the reader is provided with information concerning the usage of verbs and voice, how they work and how they cannot be used together. We have found out that both the usage of voices and the formation of voices are different in both languages. In Turkish grammar, voices are composed with the suffixes which are added to the base of verb. In Spanish grammar, the passive voice is acquired by using "perifrástica" and reflexive voice is acquired with the reflexive pronouns.

In Spanish grammar, "se" which is used as a signifier can also be used in a sentence which is deprived of persona. The usage of "se" also composes a different kind of voice; thus, we have dealt with structures including "se" in this work. We have dealt with the features of using "se" Spanish grammar and showed how they are used in a sentence.

Considering all the things we have acquired during this work, it can be said clearly that Turkish is a rather adequate language when we compare Turkish grammar with Spanish grammar in terms of the usage, function, implication and exact perception of the concept of voice.

KAYNAKÇA

Akalın, Ş, H. “Türk Gramerinin Sorunları I” , **+La – Ekinin Çatı Ekleriyle Kullanılışı Konusundaki Görüşler**, TDK Yayınları, Ankara 2004.

Akerson, F.E. **Dile Genel Bir Bakış**, Multilingual, İstanbul, 2000.

Banguoğlu, T. **Türkçenin Grameri**, Baha Matbaası, İstanbul, 1995.

Bilgin, M. **Türkçemiz**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2002 .

Börekçi, M. “Türk Gramerinin Sorunları II”, **Türkçe Öğretimi Bakımından Çatı Kavramı**, TDK Yayınları, Ankara, 2004.

Colotto, L. *La Voz Pasiva en Español,*

http://www.unidadenladiversidad.com/opinion_ant/2003/mayo_2003/comunica.es

Çirakoğlu, I. **Türkiye Türkçesi ve Türkmen Türkçesinde “Çatı” Kavramı**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2002

Delice, H., İ. **Yüklem Olarak Türkçede Fiil**, C. Ü. Sosyal Bilimler Dergisi, C.26. No.2 s.185-212, Sivas, 2002

Demircan, Ö. **Türk Dilinde Çatı**, Papatya Yayınları, İstanbul, 2003.

Deny, J. **Türk Dili Grameri**, Maarif Vekaleti Yayınları, İstanbul, 1941.

Ediskun, H. **Türk Dilbilgisi**, Remzi Kitapevi, İstanbul,1963

Ergin, M. **Türk Dil Bilgisi**, Bayrak Basım Yayım Tanıtım, İstanbul,1998

- Fernández, A., Vázquez, G., Martí, M.A., **Las Alternancias de Cambio de Foco**, Barcelona/ <http://grial.uab.es/archivos/2001-1.pdf>
- Franch ,J. A.; Blecuca , J. M., **Gramatica Española**, Barcelona, Editorial Ariel, 1975.
- Garrido M, J. “**Sobre la pasiva en español**”. *Elementos de análisis lingüístico*. Fundamentos, Madrid, 1991.
- Gencan,T. N. **Dilbilgisi**,Kanaat Yayınları, İstanbul, 1992.
- Göksel, A. **Chomskyci Kuramcı Biçimbirimler ve Biçimbilimin Yeri**, Hitit Yayınevi, Ankara, 1997.
- Gómez, T.L. **Manual de Español Correcto**. Arco Libros, Madrid, 1991.
- Gülensoy,T. **Türkçe El Kitabı**, Akçağ Yayınları, Ankara, 2000.
- Hanssen, F. **Gramática histórica de la Lengua Castellana**, Halle, 1913
- Hengirmen, M. **Türkçe Dilbilgisi**, Engin Yayınları, Ankara, 1999.
- Infantes, E.,G. **Cuadernos de Filología Hispánica**, Barcelona, 2001.
- Kahraman, T. **Çağdaş Türkiye Türkçesindeki Fiillerin Durum Ekli Tamlayıcıları**, TDK Yayınları, Ankara, 1996.
- Korkmaz, Z. **Gramer Terimleri Sözlüğü**, TDK Yayınları, Ankara, 1992.
- König, G. **Türkçede Çatı** “H.Ü. Edebiyat Fakültesi Dergisi, Cumhuriyetin 60. Yılına armağan, 1983.

Marín, R. Jiménez, S. **Por activa y por pasiva**,2000,Actas del IV Congreso de Lingüístico, Cádiz, 2000.

Miguel, E. “El aspecto léxico”. En: Bosque, Ignacio / Demonte, Violeta (eds.): *Gramática descriptiva de la lengua española*. Madrid: Real Academia Española / Espasa Calpe, 1999.

Mendikoetxea, A. “**Construcciones con se: medias, pasivas e impersonales**”. En: Bosque, I. Demonte, V. (eds.): *Gramática descriptiva de la lengua española*, Real Academia Española / Espasa Calpe.Madrid, 1999.

Mendikoetxea, A. “**Construcciones inacusativas y pasivas**”. En: Bosque, I. / Demonte, V. (eds.): *Gramática descriptiva de la lengua española*, Real Academia Española / Espasa Calpe, Madrid, 1999.

Palmerini, M. **Sintaxis y Semántica en la Diátesis Pasiva Nominal**, León, Universidad de León, 2006RAE: *Esbozo de una nueva gramática de la lengua española*. Espasa-Calpe, Madrid, 1973.

Sanchez, A., Martin, E., Matilla,J.A. **Gramática Practica de Español**, SGEL, Madrid, 1988.

Swan, M. **Practical English Usage**, Oxford University Press, Oxford, 1980.

TDK, **Türkçe Sözlük**, Ankara, 1992

Topaloğlu, A. **Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü**, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1989.

Wonder, J, P. **Las formas reflexivas y la voz pasiva**, Hispania , C.73, S. 2, May 1990. Yücel, B. “Türk Gramerinin Sorunları II”, **Türkçede Çatı Kavramı ve Çatı ekleri**, TDK Yayınları, Ankara, 1999.

Uzun, E. N., **Anaçizgileriyle Evrensel Dilbilgisi ve Türkçe**, Multilingual, İstanbul, 2000.

İnternet Kaynakları;

Glosario de Terminos lingüísticos en el diccionario/
<http://buscon.rae.es/dpdl/glosario.html>

<http://buscon.rae.es/draeI>

http://www.unidadenladiversidad.com/opinion_ant/2003/mayo_2003/comunica.es

<http://www.elearnspanishlanguage.com/grammar/verbs/reflexiveverbs2.html>

<http://www.sergiozamora.com>